SAÇAK

Prof.Dr.Korkut Boratav'la Söyleşi
Buhran Karşısında
Ekonomik Politika Alternatifleri

"Küçük Ağa" Neyin Romanıdır?

Dede Efendi İle Beethoven

Yugoslav Özyönetimi Üzerine
Bir Derleme İki Görüş

Sosyal Demokrasi Üzerine İki Kitap

Sayı: 35/6 TEMMUZ 1984 250 Lira

SAÇAK

DÜŞÜNCE VE KÜLTÜR DERGİSİ

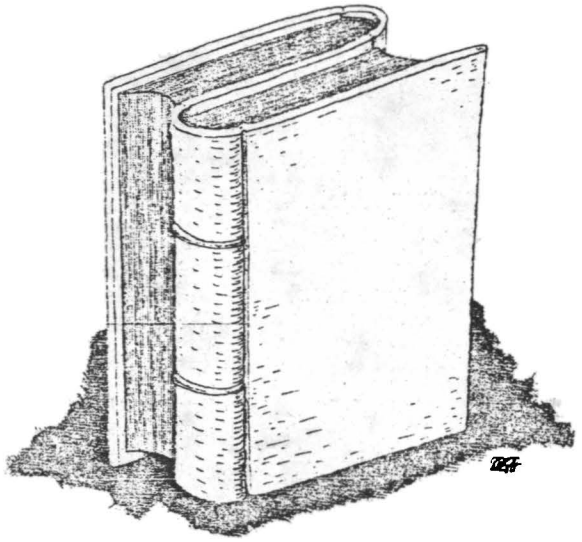

6 Sayı Birarada I. Cilt 1500 TL.

ÇIKTI

Tutarını Posta Çekimize Yatırarak
Adresimizden İsteyebilirsiniz

SAÇAK

Aylık Dergi, Temmuz 1984
Sayı: 35/6

Sahibi:
KAMİL ARSLANTÜRKOĞLU

Yazışleri Müdürü:
İLHAN KIRIT

Yönetim Yeri:
Babıâli Cad. Pak Han
No. 16/401
Cağaloğlu/İstanbul

Yazışma Adresi:
İLHAN KIRIT
P.K. 574 Sirkeci-İstanbul

Posta Çeki No:
KAMİL ARSLANTÜRKOĞLU
149322

Abone Koşulları:

1 Yıllık	2500
6 Aylık	1250
Yurtdışı	$ 15

İlanlar:

Arka Kapak Renkli	50000
İç Kapak	30000
İç Sayfalar	20000

Dizgi: Sistem Foto Dizgi
523 82 82

Kapak Baskı : Matbaa 70

Baskı: Doyuran Matbaası

Dağıtım:
İstanbul-Başak
Ankara-Adaş
İzmir-Yurttaş

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Korkut Boratav'la Söyleşi
Buhran Karşısında Ekonomik Politika Alternatifleri 5

Reşat Erdem
"Küçük Ağa" Neyin Romanıdır? 15

Halim Giritli
Dede Efendi ile Beethoven 24

Muzaffer Atalay
Yugoslav Özyönetim Deneyi Konusunda Bir Denetleme 29

Osman Abbasoğlu
Esas Sorun Siyasal Kalıtımdır 48

Timur İnceel
Piyasa Ekonomisi Çıkış Olabilir mi? 50

Sinan Doğan
Sosyal Demokrasi Üzerine İki Kitap 55

Basından Seçmeler 59

Dergide Güncel Olaylar Yok

Saçak'ta yaşanılan günlerin olayları ve konuları bulunmuyor. İnsanların kafa yormak zorunda oldukları konularda söz söylemeyen, insanların yaşadıkları sorunlarla ilgilenmeyen bir dergi, acaba ihtiyacın ne kadarını karşılayabilir. Liberalizme düşülmemesi için yer alan yazılar sayesinde liberal fikirlerden korunulması beklenemez. Ama içinde yaşadığımız olayların dışında kalındığında, yaşanılan sorunlar konusunda bir şey söylenmediğinde ne ölçüde liberalizme karşı çıkmış oluyorsunuz? Dergide, seçim ortamı, seçim sonuçları, partiler, partilerdeki gelişmeler, partilerin tezleri değerlendirilmiş olsaydı, belki de liberalizme karşı daha iyi bir mücadele verilmiş olurdu.

Ayrıca enflasyonun bugünü ve geleceği nedir, faizlerin yeniden yükselmesi ne anlama geliyor, ithal ikameci dönemden "serbest" döneme geçişin sonuçları neler olacaktır.

Dünyada da önemli gelişmeler oluyor. Komşu iki ülkenin savaşı, şimdiden bölge savaşına dönüşmüştür. Dünyayı ekonomik buhran sarmıştır. Bu durumdan pusuya yatmış Rusya'nın nasıl yararlandığı kafaları kurcalamaktadır.

Birer inceleme konusu olan bütün bu sorunlar dergide, yazılar haline getirilebilir. Bu konulara ilgi göstermemek hayata sırt dönmek olacaktır.

Alp Hamuroğlu
Almanya

İşçiler ve Aydınlar

Derginizin 1-3-4.sayısı elimize ulaştı. Son sayıyı genişlemesine incelemeden satırlarımızı yazıyoruz.

İlk sayınızda yer alan "Aydınlar ve Halk" başlıklı yazınızda dikkatimizi çeken bir parağraf Sayfa 5 paragraf 4'de "İşçinin işinden başka bir şeyle uğraşmamasını, kültürlü bir insan olmasına gerek olmadığını, onun görevinin çok çalışıp üretimi artırmak olduğunu; Aydının ise sakin köşesine çekilip yeteneğini bugün istenen yönde kullanmalıdır." deniyor. Düşündürücü bir bakış açısı, Neden kültürel sorunlar aydınların tekelinde kalsın. Elbette toplumsal yaşam içerisinde esas olarak insanların uzmanlaştığı yönde bilgi ve görgülerin geliştirilmeleri, etkinliklerini sürdürmeleri doğrudur. Fakat yaşam bir bütündür. Dola-

Sanat Olayı dergisine ve Attilâ İlhan'a Açık Mektup!

Saçak dergisinin Şubat 1984 tarihli 1. sayısında Attilâ İlhan'ın Kemalist devrimi ele alışını ve Osmanlı kültürünü değerlendirişini eleştiren bir yazı yazmıştım. İlhan, bu eleştirimize **Saçak**'a yolladığı bir cevapla karşılık verdi. **Saçak** okurlarının, hakkında "yanlış fikir edinmesini" istemediği için bu cevabı yollamak ihtiyacını hissettiğini belirtmişti. **Saçak** dergisi, İlhan'ın yazıma verdiği cevabı Nisan sayısında yayınladı. Ancak, Attilâ İlhan, **Saçak**'ta yayınlanan yazıyla yetinmemiş olacak ki cevabını kendisinin yayın danışmanı bulunduğu **Sanat Olayı** dergisinde de ayrıca yayınladı.

Ben de Attila İlhan'ın bana yönelttiği eleştirilere verdiğim kısa cevabı İlhan'ın yazısını yayınlayan **Sanat Olayı** ve **Saçak** dergilerine ayrı ayrı yolladım. **Saçak,** cevabımı Mayıs 1984 sayısında bastı. Ancak Attilâ İlhan'ın yayın danışmanı bulunduğu **Sanat Olayı** dergisi, kendisine verdiğim cevabı iki aydan fazla bir süre geçtiği halde hala yayınlamadı. Ben de Attilâ İlhan'ın duyduğu kaygılarla, yani okuyucularının yanlış bir kanıya varmaması için bu dergide cevabın çıkmasını istemiştim. Üstelik o derginin okuyucuları, benim ne yazdığımı bilmeden yalnızca İlhan'ın verdiği cevabı okumuşlardı.

Fikri hoşgörü ve demokrasi üzerine çok sözlerin edildiği şu günlerde, İlhan'ın ve **Sanat Olayı** dergisinin tutumunu anlamak mümkün değildir. Ellerindeki her türlü olanakla topluma istediklerini söyleyebilenler, kendilerine bir eleştiri yönelince, kimsenun bu eleştirileri görüp duymasını istemiyorlar. Demokratlıkları yalnızca kendilerine...

Sanat Olayı dergisinin ve Attilâ İlhan'ın tutumunu kamuoyuna duyuruyor, değerlendirmeyi okuyuculara bırakıyorum.

M.Özdemir

yısıyla toplumsal yaşamda varolan çelişkiler yansımasını tüm toplum üyelerine yansıtır. Bu yansıma birilerine daha belirgin, birilerine daha soyuttur. Bilgi öğrenmekte deneyden geçer.

İşçide bilgili olursa verimliliği artar ve yaşama farklı bakar. Günümüzde işçilerin çalışma koşullarındaki olumsuzluk kültürlü bir insan olmasını engellemektedir. Yakın çevresindeki acı gerçekleri dahi görmekte zorluk çekmektedir.

Sayı 3'de genişlemesine yapılmış M.Belge eleştirisi de olumlu yönde dikkatimizi çeken bir yazıdır.

Gördüğümüz son aylarda ayrı ayrı yayınların çıkmaya başladıkları; Hemen hemen hepsi, belirli konuları temel alacaklarını iddia etmekle yayın hayatına başlıyorlar. Koşullarımız hepsini izlemeye olanak tanımıyor.

Halil Öner
İzmir

Saçak'ın Notu: Aydınlar ve Halk Yazı sında, "işçinin işinden başka bir şeyle uğraşmaması" fikri bize ait değildir. Biz bu anlayışı eleştirmek amacıyla aktarmıştık.

ANAP'ın Yaptıkları

Şubattan beri derginizi çok yakından izlemekteyim. Olayları, görüşleri, fikirleri tartışmaya açan **Saçak'**a başarılar.

Serbest rekabet piyasası oluşturup tüketicilere ucuz mal sağlama vaadleriyle iktidara gelen muhafazakar parti, bir tekel piyasası oluşturup alım gücünü her geçen gün yoketmektedir.

Erkan Karcı
İstanbul

Türk-İş'in Açık Hava Toplantısı

Türk-İş'in İstanbul Açık Hava Tiyatrosunda düzenlediği toplantıyı izledim. Gözlemlerimi size anlatmak istiyorum.

12 Eylül harekatıyla birlikte kapanmayan en büyük işçi sendikası TÜRK-İŞ olmuştu. TÜRK-İŞ'in önünde 3-4 yılın zorlu geçeceği gün gibi ortadaydı. Demokrasiye geçişe kadar pekçok sınav verecekti. Bu sınavlardan başarılı çıkılırsa, önümüzdeki yıllarda TÜRK-İŞ, işçilerin birliğini sağlayabilecek, işçi hareketi tek olacak, bölük pörçük olmayacaktı.

Lakin ilk olarak Yüksek Hakem Kurulu karşısındaki pasif tutumu gözüktü TÜRK-İŞ'in kamuoyunun gözüne. İkinci büyük sınavını Anayasa taslağı görüşmelerinde verdi, bu sınav TÜRK-İŞ'in geleceğini olumsuzlaştıran bir sınavdı. Anayasaya verilen destek bugün en çok şikayetçi oldukları, 2821-2822 sayılı kanunlarının temellerini attı. TÜRK-İŞ'in gerek Anayasa tartışmaları gerekse, Sendikalar, Toplu Sözleşme ve Grev Lokavt Kanunu ile İş Kanunun değiştirilmesi sırasında izlediği strateji kamuoyu önünde "TÜRK-İŞ yöneticilerinin kendini kurtarmak" istemeleri şeklinde değerlendirildi. Gerçekten öyle değil miydi?

Üst üste 4 dönem görev yapan sendika yöneticilerinin görev süresinin 2 dönem daha devam etmesi için verdikleri uğraşı, yaptıkları kulisin birazını Sendikalar Kanunu, Toplu Sözleşme Kanunu çıkarken yapsalardı ya. İşçiler bugün, sözüm ona Toplu Pazarlık denilen olayın sonunda yine Yüksek Hakem Kurulunun eline düşmeyebilirlerdi.

Ama TÜRK-İŞ yöneticilerinin hesabı çok daha başkaydı. Toplu pazarlık laftı onlar için, şu anda düşünülecek konu nasıl olurda sendikasız tabanı TÜRK-İŞ saflarına çekebilirlerdi, bunun hesabına yapıyorlardı.

Ancak işçi kesiminin son 4 yılda söyleyemediği şeyleri, söyleme fırsatı geçmeyecek miydi ellerine?

Nitekim bu fırsat TÜRK-İŞ'in 3 Haziran 1984 tarihinde Açık Hava Tiyatrosunda yaptığı "Hak arama" toplantısında ele geçti. Kendiliğinden başlayan hareketle önceleri, "Grev bizim hakkımız söke söke alırız", "İşçiler birleşin", "Zamlara hayır" sloganları atıldı. Şevket Yılmaz konuşmasına başlayıp, TÜRK-İŞ'in yıllardan beri izlediği o meşhur partiler üstü politikanın icaplarına uygun kelimeleri sarfetmeye başlayınca işçiler "TÜRK-İŞ uyuma", "Suskun yönetim istemiyoruz" diye yönetimi işçi haklarını savunmaya çağırdılar. İnatla konuşmasını bu rotada sürdürmeye devam eden Şevket Yılmaz, Hükümetin ekonomik politikalarını üstü kapalı, kurnazca savunmaya başlayınca, "Hükümeti savunma" sloganları atıldı. İşçilerin bu uyarılarına Başkanın kulak asmaması üzerine bu kez de "Sendika ağalığına son", "İşçilere söz hakkı" sloganları atıldı. Şevket Yılmaz konuşması sonunda işçilere de söz hakkı verileceğini söylemesine rağmen, konuşma yapmak isteyenler engellendi.

Şevket Yılmaz konuşmasını bitirince mikrofona gelen İsmail Topkar "aramızda işçilerin birliğini bölmek isteyenler var. Toplu Pazarlığa oturma dönemimizde bizi işverenler karşısında bölük pörçük göstermek istiyorlar" şeklindeki eski klasik tekerlemeleri söylerken, işçiler hep bir ağızdan, kendilerine yapılan uygunsuz yakıştırmayı yuhalayarak protesto ediyorlardı.

Toplantı sonunda Şevket Yılmaz'ın etrafını saran işçiler, ay sonunu nasıl getirdiklerini, işverenlerin yaptıkları baskıları,

buna rağmen nasıl olup ta yalnız bırakıldıklarını, Türk-İş'in niye harekete geçmediğini soruyorlardı Şevket Yılmaz'a.

Bu son toplantı birtakım işaretler veriyordu bize, acaba TÜRK-İŞ başarısız bir dönemden sonra daha çetin bir dönemi başarılı bir şekilde atlatabilecek miydi? TÜRK-İŞ'in şu andaki konumuna bakarak buna koskoca bir hayır diyebiliriz. TÜRK-İŞ bugün sendikal mücadeleyi yürütebilecek ne bir kadroya ne de bir siyasete sahiptir. Bir keşmekeşlik içindedir. İşverenler karşısında işçi kesimini zayıf düşürecek hesaplar peşindedirler. Tıpkı Türk-Metal'in, MESS karşısına tek başına Otomobil-İş gibi etkili bir sendikayı beklemeden oturduğu gibi vahim hatalar, hatadan da öte suç işlemektedir. Türk-İş bu tutumuyla kendisinin en az 10 gömlek ilerisindeki işçinin elinden tutabilir mi? Bunun mümkünü var mıdır? İşçiler ilk uyarıyı İstanbul toplantısında yaptılar.

Bugün geri alınan hakların yeniden kazanılması, suskun oturmaktan, arada sırada demeç vermekten değil, zamana ve şartlara uygun mücadeleden geçer. TÜRK-İŞ yönetimi bugüne kadar geniş yığınların mücadele içinde yer almasını kasıtlı bir şekilde engellemiştir. Onlar protostoyu Türk-İş başkanının iki dudağı arasından çıkacak bir şekilde anlamaktadırlar. Toplu Pazarlık döneminde etkisizleştirilmiş grev hakkına, işverenlerin oluşturmuş oldukları bloklara rağmen, TÜRK-İŞ'in dayanak alacağı tek güç işçi kesimidir. TÜRK-İŞ'in kendisini bir başka kesime beğendirme girişimleri affedilecek bir hata değildir.

İşçi hareketi bugün güçlü ve tek olmak zorundadır. TÜRK-İŞ bu gerçekten hareketle mücadeleci aktif bir politika yürütmelidir.

Tayfun Tabakoğlu

Eski Bir Suikastçinin Atanması anlayışı

Anayasa gereği, dün olduğu gibi bu gün de, farklı partiler, dernekler, sendikalar vs. gibi kuruluşlar hukuken kuruluş açısından eşittirler. Durum böyle olunca, geçmiş dönemle ilgili olarak, bu gün Sosyal Demokrat parti, dernek, sendikalar vs, gibi kuruluşlara üye veya sempatizan olmanın cezası; işe son verilmesi, sürgün ve kıyımdan geçmektir. Bu kafa hangi anlayışın ürünüdür. Bir tarafta ben, Türkiyenin ilk sağ eylemcisiyim diye gazetelerde övünerek, röportaj yapan bir kişiyi, bakanlık müşavirliğine atıyacaksın, diğer taraftan sırf insanların düşüncelerinden dolayı işine son vereceksin. Bu uygulama hukuk devleti olmayan ülkelerde uygulanır. Eğer Türkiye hukuk devletiyse ve hukukun üstünlüğü ilkesine bağlıysa, insanların hiç bir gerekçe olmadan cezalandırılması, hukuk devleti anlayışıyla bağdaşmaz.

Uluğ Ahmetoğlu
Ankara

Şartlar ve Demokrasi

Saçak'ın 3. sayısında, "Tarih, Devrim, 'Sivil Toplum'culuk" yazısına esas olarak katılmakla birlikte, yazının sonlarında yoğunlaşan demokrasiyle ilgili görüşleri doğru bulmuyorum ve tartışmak istiyorum. Yazar Bolşeviklerin, demokrasi konusundaki halisane niyetlerine rağmen, ellerinde olmadan demokratik olmayan bir yola girdiklerini pek çok alıntılarla anlatmaya çalışıyor. Aslında gerçekleri zorluyor, zorlarken yazının bütününün gücünü zayıflatıyor.

Zor şartlar, anti-demokratik tutum için gerekçe olamaz. Demokrasi iyi şartların lüksü değil, zor şartları yenmek uğruna tüm milleti seferber etmek için bulunmaz bir araçtır. Bolşevikler iktidara gelmeden önce çok daha zor şartlar altındaydılar, ama demokratiktiler. Kamboçya, tarihinin en zor şartlarını üç partinin demokratik birliğiyle yenmeye çalışıyor. Uzağa gitmeye ne hacet, tarihimizin en zor günlerini, en demokratik meclis, Milli Kurtuluş Meclisiyle altetmedik mi? Aslında durum tam tersinedir: Bolşevikler, zor şartlardan dolayı demokratik olmayan bir yola girmediler, demokratik olmayan tutum zor şartları yarattı ve işleri içinden çıkılmaz hale getirdi.Keyfilik, kitleleri hiçe sayma, zora başvurma gibi tutumlar kitlelerin moralini bozmuş ve onlardan uzaklaştırmıştır. Aynı şey bir zamanlar Kamboçya'da da oldu. Pol Pot'un keyfi yönetimi işleri içinden çıkılmaz hale getirdi. Pol Pot bugünkü tutumunu iktidara geldiğinde uygulasaydı, Vietnam bu ülkeyi zor işgal ederdi.

Eğer yazarın mantığıyla gidersek, zor şartları öne sürerek demokrasiyi tatil edenleri birazcık mahzur görebiliriz değil mi? Çünkü, demokrasiyi tatil eden herkesin kendine göre zor şartları vardır. Bence bu en temel ve gelecek için tayin edici bir sorundur. Bu konuda yazarken veya konuşurken iyi düşünmek gerek. Kendi kendimizle çelişkiye düşmemeliyiz. Yoksa inandırıcılığını yitirir. Bazı anlar gelecek, inatla ve doğru olarak zorlukların ancak ve ancak demokratik bir tutumla yenilebileceğini savunulacak; yine bazı anlar gelecek, zor şartları öne sürerek antidemokratik uygulamaları hoş görülecek; bu tutarlı bir tutum değildir.

A. Arslan
Almanya

Prof. Dr. Korkut Boratav'la Söyleşi

1960-1983 yılları arasında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde öğretim üyeliği yapan Prof. Dr. Korkut Boratav, Özal politikalarının önde gelen radikal eleştirmenleri arasında. Prof. Boratav'ın, Dr. Çağlar Keyder ve Dr. Şevket Pamuk ile birlikte, ayrı ayrı makalelerinin yer aldığı Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu *kitabı, yakın zamanda büyük ilgi gördü. Korkut Boratav'la "İktisatçı İktisatçıya" konuşmasını, gene SBF eski öğretim elemanlarından Halil Berktay'dan rica ettik. Ara başlıklar, bizim tarafımızdan konmuştur.*

SAÇAK

Buhran Karşısında Ekonomik Politika Alternatifleri

***Halil Berktay** : Sayın Boratav, dünyada ve Türkiye'de bugün yaşanan buhranın kapitalizmin alışılmış devrevî krizlerinden olmadığı yolunda iktisatçılar arasında yaygın bir kanı var. Buhranın uzun vâdeli, genel ve aslî nedenlerini sizin nasıl gördüğünüzü anlatır mısınız?*

Dünya Ekonomisinin Otuz Yıllık Genişleme Döneminin Kapanışı

Korkut Boratav : Kapitalist dünya ekonomisinin İkinci Dünya Savaşını izleyen 30 yıllık hızlı genişleme ve büyüme dönemi, bundan 10 yıl kadar önce kapanmış görünüyor. Dolayısıyla son 10 yıldır farklı bir gelişme biçimi içinde yaşamakta, dünya ekenomisi.

İkinci Dünya Savaşını izleyen 30 yıllık dönem, kısa süreli durgunluk yıllarını da içermesine rağmen, bir bütün olarak hızlı bir büyüme ve genişleme sürecini temsil ediyordu. Bu dönem, ayrıca, özellikle Batı Avrupa'da işçi sınıfının ekonomik edinimleriyle içiçe girmişti. Üçüncü Dünyada, azgelişmiş ülkelerde, ulusal deneyimler arasında önemli farklılıklar olmasına ve farklı tarihlere denk düşmesine rağmen, yine bu dönem -bütün eksiklik ve çarpıklıklarıyla- bir sanayileşme dönemi olarak nitelenebilir. Ülkeden ülkeye değişen özellikler taşımasına rağmen, esas olarak **ithal ikamesi** dediğimiz iktisat politikası modelinin belirleyici ve egemen olduğu söylenebilir bu ülkelerde. Bu modelin ulusal düzeyde yansıma biçimleri, özellikleri çok farklıdır. Meselâ ithal ikamesi Latin Amerika'da yabancı sermaye ile içiçe girmiş bir iktisat politikası modelidir. Buna mukabil Türkiye'de ve bağımsızlığına İkinci Dünya Savaşından sonra ulaşmış bir çok ülkede, meselâ Hindistan'da, Arap ülkelerinin önemlice bir kısmında ithal ikamesi devletin önemli roller oynadığı daha ulusal bir sermaye birikimi biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu türden farklılıklara rağmen, 1945'i izleyen 30 yılda Üçüncü Dünyada gözlenen gelişme biçiminin ortak özelliği, yeni ve daha derin bağımlılık ilişkileri yaratmış olmasıdır....

***Halil Berktay:** Bu genel model içinde, bir yanda Latin Amerika ile diğer yanda Türkiye ve Hindistan'ın deneyimleri arasında sizin şimdi değindiğiniz ayrım, ülkemizde son yıllarda yaygınlaşan literatürün bir bölümünde, pek gözetilmeyebiliyor. İthal ikamesi, deniliyor, azgelişmiş ülkelerdeki diğer iktisat politikaları ve modelleri gibi, esas olarak dünya kapitalist sisteminin "merkez"inin ihtiyaçları tarafından çok yakından belirlenmiştir. Katılır mısınız, veya ne ölçüde katılırsınız buna?*

Korkut Boratav : Şimdi, Latin Amerika deneyimi ile ilgili olarak şunu söyleyebiliriz : 1945 sonrasında Latin Amerika'da ithal ikamesi büyük ölçüde yabancı sermaye tarafından sürüklenmiştir. Bizde ise durum değişiktir. Burada hemen şunu ekleyeyim : Beynelmilel sermayenin esas olarak uzun dönemli bir genişleme konjonktürüne dayalı istek ve çıkarlarına uygun bir modeldir, ithal ikamesi bir yerde. Türkiye de, ithal ikamesini daha çok ulusal sermayeyle gerçekleştirmiştir; fakat 1930'lu yılların aksine, bunu kronikleşen dış açıklara dayanarak yapmış-

tır. Dolayısıyla bu sanayileşme süreci, ithalatın ikame edildiği sektörlere girdi olan mallar açısından Batı sanayilerine yeniden mahreç sağlamış, ekonomi ve toplum açısından yeni bağımlılık ilişkilerinin doğması ile paralel yürümüştür.

Üçüncü Dünyanın Kritik Zaafı: Dış Ödemeler Açıkları

Halil Berktay : *Bu son söylediklerinizi, bizi, sözünü ettiğiniz büyüme ve genişleme evresinin nasıl tıkandığına getirmiyor mu?*

Korkut Boratav : Batı kapitalizminin son 10 yıldır içinde bulunduğu iktisadî durum, geleneksel bir iktisadî bunalım olmaktan çok, **uzun süreli** olacağı anlaşılan bir **durgunluk** dönemi olarak nitelenebilir. İkinci bir özellik, işsizliğin kronikleşmesi, yapısal bir nitelik kazanması ve çok önemli boyutlara ulaşmasıdır.

Bu yeni ekonomik koşullar, Üçüncü Dünya ülkelerine öncelikle dış ticaret ilişkileri kanalıyla yansımakta. Önceki 30 yıllık dönemin ana özelliklerinden biri, bir bütün olarak "çevre" ülkelerinin sürekli ve müzmin şekilde dış ticaret açıkları vermesiydi. Buna imkân veren, "metropol" ülkelerce uygulanan dünya çapındaki Keynesçi politikalardı, yani dış yardım ve borçlandırma yollarıyla çevre ülkelerinde talebi canlı tutmak ve buna bağlı olarak ekonomik ve siyasî bağımlılık ilişkilerini derinleştirmekti. Petrol krizinin Batıda yarattığı ödemeler dengesi sorunları ve Bretton Woods sisteminin çöküşü, dünya çapındaki Keynesçiliğe son verdi. Dış açık vermek, çok pahalı ve güç bir iş haline geldi. Genişleyen bir dünyadan durgunlaşan bir dünyaya geçtiğimiz zaman, kronik dış açıklarla yaşamayı bir hayat kuralı haline getirmiş olan çevre ülkeleri, dünya ekonomisiyle eklemlenme problemlerinde çok ağır güçlüklere sürüklendiler. Bu ülkeler böylece ekonomilerinin iç süreçlerinden değil, dış tıkanmadan kaynaklanan bunalımlarla karşılaştılar. Bu tıkanmaları aşamadıkları noktada, oyunun yeni kurallarını inşa etme veya uygulama durumuna gelmiş olan uluslararası kuruluşlar, IMF, Dünya Bankası, vb. ile karşı karşıya geldiler. Belli dış telkinleri kabullenmek zorunda kaldılar. Bu telkinler öyle bir iktisat politikası modeli içermektedir ki, bunların uygulanması sonunda dışsal kökenli bunalım içselleşmekte ve dolayısıyla derinleşmektedir.

Halil Berktay : *Buna göre, IMF reçeteleri özel olarak Türkiye'ye yönelik bir mesele olmuyor. Hani bazan, "Türkiye aşırı büyüdü ve bu büyüme, esasen Osmanlı'dan beri bize hınzır olan, her fırsatta Sevr'i canlandırmak isteyen Batı'yı rahatsız etti" deniyor ya.... Böyle bir Türkiye'ye özgü dayatma sözkonusu değil de, benim anladığım, uluslararası malî kuruluşların elinde, XVIII. yüzyıldan beri mevcut olan geleneksel dış ticaret teorisinden, uluslararası hiyerarşik işbölümlerini rasyonalize eden ideolojiden türetilmiş hazır reçeteler var ve bunların uygun fırsatlarda Üçüncü Dünyaya dayatılması, buhranın yükünün zayıf ve muhtaç duruma düşen azgelişmiş ülkelerin sırtına yıkılması sonucunu doğuruyor....*

Korkut Boratav : Sizin yorum biçiminize bir-iki eklentiyle katılabileceğimi söyleyeyim. Birincisi, XIX. yüzyıla özgü geleneksel uluslararası ihtisaslaşma doktrininin yeni bir versiyonuyla karşı karşıyayız. Ancak tarihî dönem farklı olduğu için, doktrinin hem ifadesi, hem uygulaması, hem de sonuçları farklı olabiliyor. İkincisi, buna bağlı olarak, sadece dış ticarette serbestliğe dayanan bir entegrasyon modeli değil, aynı zamanda iç iktisat politikalarına ilişkin, belirgin ve artık klasikleşmiş unsurlar taşıyan bir bütüncül model de söz konusu. Üçüncüsü, bu bütüncül model esas olarak "çevre" ülkeleri için geçerli, yani tek yönlü bir model.

Eşitsiz İşbölümü, Eşitsiz Reçeteler Eşitsiz "Serbest Ticaret" Dayatmaları

Modelin genel formülasyonuna bakacak olursak, gelişmiş-azgelişmiş ayırımı sözkonusu değil gibi görünmektedir. Fakat bu, gerçekte sadece dış ödemeler dengesinde tıkanıklığa uğrayan Üçüncü Dünya ülkelerine uygulanan bir modeldir. Dış ödemelerinde güçlük ve tıkanıklıklara saplanan her ülke, uluslararası finans kurumları ve sermaye piyasalarına ulaşabilmek için, bugünün koşullarında IMF'ye gitmek zorundadır. Uluslararası finans kurumları ve sermaye piyasalarının kapısı, bugünün dünya ekonomisinin oyun kurallarında, IMF'nin yeşil ışığı olmadan açılmıyor. Önemli olan, IMF'nin kendisinin verdiği birkaç yüz milyon dolarlık kredi değildir; tüm dış kaynak mekanizmalarını harekete geçirmesi önemlidir.

Eğer dünya ekonomisinde her grup ülke sürekli açık, bir grup ülke fazla veriyorsa, bir uyumsuzluk olduğu ortadadır. Fakat uyumsuzluğun giderilmesi sorumluluğunun fazla veren ülkelere yüklenmesi çok daha makul görülmelidir. Ne var ki, bugünkü dünya ekonomisinde oyun kuralları sadece açık veren ülkelerde intibak meka-

nizmalarını, dolayısıyla IMF reçetelerinin uygulanmasını gündeme getirmektedir. Fazla veren ülkelerde böyle bir intibak müeyyidesi, mekanizması sözkonusu değildir. Öyle bir şeyin mümkün olduğunu düşünseydik, dünya refahı için çalışan bir uluslararası kurumun, fazla veren ülkelere gidip, "gerekirse iç talebi ve enflasyonu kamçılayarak, pazarınızın değerini yapay olarak yüksek tutarak ithalatınızı arttırın ve ticaret fazlanızı eritin; bunun tamanını eritemiyorsanız, biriken fonlarınızı düşük faizle veya faizsiz resiklaja tabi tutarak dünya ekonomisinin genişlemesine yardım edin!" diyebilmesi lâzımdı. Fakat gördüğümüz bu değildir. IMF reçetelerine tâbi olan, bunları uygulamaya yönelik ülkeler, sadece ve sadece şiddetli ödemeler dengesi tıkanmalarına saplanan Üçüncü Dünya Ülkeleri olmaktadır. Dolayısıyla IMF reçeteleri, şüphesiz, Türkiye'ye karşı özel bir tertibin ürünü de değildirler. Bugün Türkiye'deki günlük basını bile azçok izleyen herkes, aşağı yukarı her ay bir veya iki ülkenin IMF'nin acı reçetesiyle nasıl karşı karşıya geldiğini okumaktadır.

Halil Berktay : *Peki, buhran karşısındaki problemleri bu denli ortak olan Üçüncü Dünya ülkelerinin, buhranı aşma arayışları konusunda da bazı ortak yönelimleri olabilir mi acaba?*

Korkut Boratav : Ulusal düzeydeki seçeneklere girmeden önce, bunalımın aşılmasında dünya ekonomisi ile ne türden bir eklemlenme biçiminin sözkonusu olabileceği sorusunun yanıtlanmasında birkaç senaryo tartışılabilir.

Bunlardan birisi, metropol ülke sermayesinin doktriner olarak savunur göründüğü (fakat sadece **göründüğü**) modeldir : Bütün dünyayı, bütün ürünleri, bütün faaliyetleri kapsayan bir serbest ticaret rejimi.... Ne var ki bunu savunur görünen uluslararası sermaye çevreleri, gerçekte bu modelin uygulanmasına karşı çeşitli engelleri itinayla koymaktadırlar. Böyle bir rejim gerçekten uygulansaydı, örneğin AET'nin ortak tarım politikası çökerdi. Amerika'nın kendi çiftçilerine uyguladığı özel korumacı tarım politikası çökerdi. Keza Avrupa ve ABD'de yapay desteklerle yaşatılmasına çalışılan klasik ve en eski sanayilerin büyük ölçüde sarsıntıya uğraması sözkonusu olurdu. Böyle bir durumda şüphesiz dünyada yeni bir hiyerarşik ihtisaslaşma ortaya çıkacaktı, çıkardı, fakat bu ihtisaslaşma içinde Üçüncü Dünya ülkeleri, gerek tarımda gerek belli sanayi kollarında, bugünkü rollerinden belkide daha önemli bir yer kaplarlardı. Ancak bu türden bir yeni ihtisaslaşma, uluslararası sermayenin de büyük ölçüde "çevre" ülkelerine kaymasıyla paralel olurdu. Dünya ekonomisi belirgin bir biçimde hiyerarşik, fakat çok daha entegre bir görünüm kazanırdı.

İkinci senaryo, metropol ülkelerdeki sermayenin doktriner olarak değil, fiilen savunduğu model olarak gösterilebilir. Buna göre, dünya kapitalist sisteminin "merkez"inde selektif fakat çok kuvvetli bir koruma rejimi uygulanırken, azgelişmiş ülkeler için liberal bir dış ticaret rejimi telkin edilmeye çalışılmaktadır. Yani gelişmişlerde korumacılık, azgelişmişlerde liberalizm. Böylece Batı pazarlarına girebilecek ürünlere, yani eski tip sanayilerin ürünlerine karşı kuvvetli koruma uygulanmakta; buna karşılık Batı ile rekabet etmeyen, coğrafî ve doğal ihtisaslaşmaya dayalı hammaddelerde gelişme kapısı açılmakta, böylece esas olarak bu hammaddelere veya bunların çok basit dönüşümlerine dayalı sanayilerde bir ihtisaslaşma modeli telkin edilmeye çalışılmaktadır. Türkiye gibi, bu tür hammadde tabanı zengin olmayan ülkeler için, problem daha da vahim oluyor. Bunlar hem normal koşullarda rekabet edebilecekleri sanayi ürünlerinde ve hem de hububat gibi tarım ürünlerinde, AET'nin ve Amerika'nın kendi sanayici ve çiftçisine dönük koruma politikaları karşısında büyük güçlüklerle karşılaşmaktadırlar.

"Kapanma" ve "Güney-Güney İşbirliği" Olanakları

Üçüncü bir senaryo, ulusal düzeyde içe kapanarak dünya ekonomisinden belli ölçülerde kopma modelinden oluşuyor. Mutlak otarşi anlamında, imkânsız olan bu senaryoyu, görali bir kapanma olarak anlarsak, uygulanma imkânlarının ülkeler arasında çok farklı olduğunu söyleyebiliriz. Bu, her ülke için mümkün bir seçenek değildir. Bazı ülkeler bu bakımdan daha şanslıdır. Bazıları daha az şanslıdır. Fakat daha şanslı olanlar bile, refah ve üretim seviyelerini bir miktar düşürerek bu yola gidebileceklerdir....

Halil Berktay : *Şimdi siz herhalde, her ülke için mümkün olup olmadığı tartışmasını yürütürken bu seçeneğin, ülkelerin küçüklüğü-büyüklüğü, stratejik denilen türden ihraç ürünlerine sahip olup olmadıkları, dış ticaret hacimlerinin milli gelirlerine oranı gibi, dar anlamda ekonomik koşullarını kastediyorsunuz.*

Fakat, ekonomik bakımdan belli ölçülerde dışa kapanmaya yatkınlık koşullarının ötesinde, bir

de bu yolu tutmanın başlıbaşına siyasî, içsel koşulları olsa gerek....

Korkut Boratav : Evet. Yani hemen şunu söyleyeyim : Bu türden bir içe kapanma, içe dönmenin çeşitli alt-türleri var. Meselâ Samir Amin gibi bazı iktisatçılar, küçük ülkelerin, 5-6 milyonluk ülkelerin, büyük ölçüde otarşik bir yapıya dönüşerek bu tür kapanmaları gerçekleştirebileceklerini savunuyorlar. Şimdi bu bir aşırı nokta. Bu türden bir yönelişin en gevşek biçimi ise şudur: Dünya ekonomisi ile dış dengeyi sağlayıncaya kadar, ekonominin gerekirse durgunlaşarak içsel dönüşümleri gerçekleştirmesi, ondan sonra bu dış dengeyi hiç bozmayan bir gelişme biçimi izlenmesi.... Bu iki uç çözüm arasında çeşitli renkler ve alternatifler sözkonusudur. Fakat bunların ortak noktası, çözümün ulusal politikalarda aranmasıdır. Tabiatıyla bu türden ulusal politikalara geçişin ülke içinde siyasî iktidar olgusuyla bağlantılı koşulları sözkonusudur. Ayrıca, ulusal düzeyde karar almada otonomi derecesinin çok zayıflamış olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Dolayısıyla bu alanda da çok ciddî problem ve güçlüklerin doğması kaçınılmazdır.

Dördüncü senaryoya gelelim. Bu, azgelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğine, yani Güney-Güney işbirliğine dayalı bir alternatiftir. İktisadî bütünleşmelerin, gümrük birliklerinin hem teorik, hem olgusal analizi bize şunu gösteriyor: Gelişme düzeyleri birbirine yakın olan ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyon denemeleri genellikle büyüme hızını ve kaynak kullanımındaki etkinliği arttırmakta; buna karşılık gelişme düzeyleri farklı ülkeler arasındaki entegrasyon denemeleri mevcut hiyerarşiyi ve bağımlılık ilişkilerini daha da kuvvetlendirerek kalıcı hale getirmektedir.

Güney-Güney işbirliğinde bugün için azgelişmiş ülkelerin tümünün kapsanması sözkonusu değil. Bir yerde coğrafî ve kültürel yakınlığı olan, buna ek olarak gelişme düzeyleri çok farklı olmayan ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğinin, aslında içinde yaşadığımız bunalımda azgelişmiş ülkelere sunulan en pozitif seçenek olarak değerlendirilmesinin doğru olduğunu sanıyorum. Ancak buradaki güçlük, bu çözümü gerçekleştirecek siyasî iradenin veya siyasî koşulların olmamasıdır. Bu senaryo üzerinde bir hayli genel ve pratik çalışma yapıldığını, örneğin UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) bünyesinde bununla ilgili bir dizi inceleme, etüt ve model oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Burada, bir grup gelişme yolundaki ülkenin kendi blokunu kurup tamamen dışarıya kapanması sözkonusu değil. Fakat çeşitli alanları kapsayacak ekonomik işbirliğini gerçekleştirip, kapitalist metropollere karşı blok halinde dışarıyla daha etkin ilişkiler kurmaları mümkün olabilirdi ve pek çok az gelişmiş ülkenin dünya ekonomisine ilişkin pek çok sorununun çözülmesi de mümkün olabilirdi.

Zorunlu Koşul: Emek Gelirlerinin Baskı Altına Alınması

Halil Berktay : *Türkiye'de bugünkü hükümetin uygulamakta olduğu ekonomik programı, bu senaryolardan hangisine yerleştirebiliriz ? Mevcut ekonomi politikasının, nasıl bir iç mantık taşıdığını düşünüyorsunuz?*

Korkut Boratav : Özal politikalarını çeşitli terimlerle modelleştirebiliriz. Bu politikaları önceki açıklamalar çerçevesinde değerlendirirsek, şöyle söyleyebiliriz: Dünya ekonomisine serbest piyasa koşullarında entegre olmak hedefleniyor. Tabii, serbest piyasa koşullarını dünya ekonomisi için sağlamak Özal politikalarının etki alanı içinde olamayacağı için, bunları sadece Türkiye için gerçekleştirmek sözkonusu. Farklı bir ifadeyle, çok uluslu şirketlerin egemenliğine, tekelci kapitalizme dayalı bir dünya sistemine karşı Türkiye'de serbest piyasa ilkelerine dayalı bir entegrasyon uygulanmaya çalışılıyor. Biraz önceki açıklamalarda ikinci senaryo dediğimiz duruma uyuyor bu.

Türkiye'nin nesnel özelliklerine bakacak olursak, bir kere, hammadde tabanı nisbeten zayıf bir ülke olduğunu saptarız. İkinci nesnel özelliği, üretici güçlerin benzer gelişme düzeyindeki diğer azgelişmiş ülkelerle mukayese edilecek olursa, Türkiye'deki emek maliyetlerinin çok düşük olmadığının söylenebilecek olmasıdır. Serbest piyasa ilişkilerinin belirlediği bir entegrasyon, tanım gereği hiçbir sektörün, hiçbir faaliyetin özel araçlarla, selektif önlemlerle korunması veya teşvikine izin vermez; bu nedenle, ister istemez bütün ekonomiyi kapsayan genel iktisat politikası araçları ile yetinilecektir. Dışa dönük temel araç, döviz kurudur. Sadece döviz kuru ayarlamalarıyla, yani sürekli devalüasyonlar dizisiyle entegre olmak amaçlanıyor. Sadece döviz kuruyla oynayarak dünya ekonomisiyle birleşmeye, bütünleşmeye giden ve hammadde tabanı da zayıf olan bir ülkenin, dışa açılmasını "başarılı" kılmanın tek içsel aracı, emek mali-

yetlerini düşürmek olmaktadır. Zira paranın dış değerini sürekli düşürerek dünya piyasalarına daha fazla girmek sözkonusu olmaz. Bu oyunu herkes oynayabilir. Dolayısıyla yapılacak iş, emek maliyetlerini düşürmektir. İşte, hükümetin bugün angaje olduğu iktisat politikasının ana çerçevesi budur. Bu yüzden, gelir dağılımını emek gelirleri aleyhine değiştirmek, böyle bir politikanın en stratejik unsurunu oluşturuyor.

***Halil Berktay** : Deminki açıklamanız sırasında, (a) 24 Ocak kararları ile (b) şimdiki ekonomik-politikadan, adetâ bir bütünlük içinde söz ettiniz. Sizce, 6 Kasım seçimlerinden sonra ANAP'ın yürürlüğe koyduğu ekonomik program, 24 Ocak 1980 kararlarının basit bir devamı mıdır, yoksa aralarında belli farklar var mı?*

Korkut Boratav : 24 Ocak kararlarıyla başlayan iktisat politikası, 1984 yılında iki yeni unsurla tamamlanmış görünüyor. Şöyle diyebiliriz: 24 Ocak sonrasında iktisat politikalarının birbiriyle bağlantılı üç ana dayanağı vardı: Birincisi, piyasa üzerindeki kamu kontrollerinin kalkması; ikincisi, emek gelirleri aleyhine bölüşüm politikaları; üçüncüsü -ki tabii ikincisine ve hattâ birincisine de bağlıdır- talebi daraltıcı politikalar kümesi. Özal hükümetinin getirdiği iki yeni unsur var. Birincisi, ithalatta serbestî ve ihracatta selektif teşviklerden genel teşviklere, sadece döviz kuru teşviklerine dayalı bir gidiş. İkinci yeni unsur, devlet işletmeciliğinin tasfiyesi ve KİT'lerin özelleştirilmesidir. Şimdi, ithalatın liberasyonu artı ihracatta selektif teşviklerden genel, sadece döviz kuruna dayalı teşviklere gidiş, adım adım uygulanmaya başlamıştır. KİT'lerin özelleştirilmesinin ise yasal dayanakları inşa edilmiş fakat uygulama düzeyinde bir mesafe alınmamış bulunuyor. Sözü geçen model bütün unsurlarıyla 1980 yılında uygulansaydı, büyük ihtimalle, bazı Latin Amerika ülkelerinde gözlediğimiz şoklar sözkonusu olacaktı. Türkiye'de ise bu kademeli uygulama, bir yerde büyük şoklara değil, daha çok kronik bir durgunluk ve tıkanmaya sürüklemiştir ekonomiyi.

Dışta Tıkanma, Kronik Enflasyon, Uzun Süreli Durgunluk

***Halil Berktay:** Desem ki: "24 Ocak kararları, buhranın yükünün esas olarak emekçi kitlelerin sırtına bindirilmesi aşamasıydı; ithalatın geniş çaplı liberalizasyonunun, yani iç pazarın büyük ölçüde dışa açılmasının gündeme getirilmesi ise, uygulandığı takdirde, buhranın yükünün emekçi kitlelerin artı millî burjuvazinin sırtına bindirilmesi aşaması demek olacaktır"...bu karakterizasyonu nasıl değerlendirirsiniz ? Ve aynı zamanda, bu programın içsel sınıf dirençleri karşısında planlandığı şekilde uygulanabilirliği hakkında neler düşünürsünüz ?*

Korkut Boratav : Genel olarak bu programın, hem 24 Ocak 1980'den 1983'e kadarki, hem de bugünkü biçimiyle, genel olarak sermayeden yana ve emek aleyhinde bir program olduğunu söylemek mümkün. Ancak, sermayenin iç gruplaşması açısından da tarafsız bir program değil. Sizin sorduğunuz biçimiyle, sermayenin iç problemlerinin Özal hükümetinin kurulmasından sonra ortaya çıkması tamamen doğru değil sanıyorum. Bunu şu açıdan söyleyebiliriz: Deflasyonist, yani iç pazarı daraltıcı politikalar artı faiz politikası, yani artı-değeri sanayi sermayesinden malî sermayeye kaydıran mekanizmalar, 1980-1983 arasında da işlemiştir. Şimdi Özal hükümetinin yeni uygulamaları bu ayrılıkları, bu sermaye içi çatışmaları daha da derinleştirmektedir. Bu bakımdan, sermayenin iç pazara dönük, üretken tabana daha fazla dayalı unsurlarının, şu anda daha ağır bir bunalımla karşı karşıya kaldığını söyleyebilirz.

Gelelim, bu programın geleceğine. Bana göre, eğer dünya ekonomisi uzun bir durgun dönemin içinde yaşıyorsa, ihracatta ergeç tıkanmaların sözkonusu olması kaçınılmazdır. Döviz kuru üzerinde oynamaların iç fiyatları sürekli olarak rekabetçi hale getirmesi mümkün değildir. Esas olarak Türkiye ekonomisinin rekabet edebilirliği, üretici güçlerinin gelişmişlik düzeyi (ve onunla içiçe girmiş olan teknolojik koşullar) ve emek maliyetleri tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla ihracatta sürekli olarak artışa yönelecek bir politikanın iki çıkar yolu vardır. Bunlardan birincisi, Özal'ın yapmaya çalıştığı, emek gelirlerini tazyik altında tutmak ve emek maliyetlerini ucuzlatmak politikasıdır; ikincisi ise şudur: Selektif teşvik ve sübvansiyonlarla, belli bir dönem iç maliyetlerden daha ucuza ihraç etmeye çalışırsınız belli malları. Yani, yoksullaştırıcı ihracat.... Şimdi, her ikisi de aslında ulusal ekonomi bakımından handikaplı politikalardır. Ama birincisi doğrudan doğruya emek maliyetlerinin üzerine yüklenmektedir; ikincisi ise, ulusal ekonominin çeşitli mekanizmaları aracılığıyla, yani devlet kesiminin, vergi sisteminin, KİT politikalarının, malî sistemin sağladığı çeşitli imkânları kullanarak, toplumsal yü-

kü emekçi sınıfların dışına da yayabilecek özellikler taşır. Fakat her iki durumda da, dış piyasalarda sürekli olarak genişlemeye imkân veren koşulların içinde yaşamadığımız için, dışta tıkanma ergeç kaçınılmaz görünüyor.

Sürekli Enflasyonun Mekanizmaları

Özal modeli, bütün anti-enflasyonist jargonuna rağmen, bana göre enflasyonu kronikleştirmeye yatkındır. Ve bunun aşağı yukarı gerçekleştiğini de görüyoruz. Yani Türkiye'de, büyük ihtimalle yüzde 40'lar civarında bir enflasyonun altına düşmek söz konusu değildir....

***Halil Berktay** : Bunu biraz açıklar mısınız? Mevcut ekonomik politika, hangi mekanizmalar aracılığıyla yeniden üretiyor enflasyonu?*

Korkut Boratav : Toplu sözleşme düzeninin tamamen veya bu yıl olduğu gibi kısmen askıya alındığı 1980 sonrasında, emek gelirlerine dönük gelir artışları, esas olarak **tahminî** enflasyon oranına bağlanmaktadır. Tahminî enflasyon oranı da genellikle bir önceki yılın fiilî enflasyon oranının daha altında öngörülmektedir. Buradaki "tahmin", bilimsel yöntemlerle yapılan bir öngörü değil, biraz sonra açıklayacağım gelir politikasını **uygulamak için** yapılan bir "tahmin" dir. Bu yapıldıktan sonra, emek gelirlerinde meydana gelmesi sözkonusu olan artışları eritmek için bir dizi, KİT'lerden kaynaklanan zam yapılmaktadır. Böylelikle, ücret, taban fiyatı ve maaşlarda, yani emek gelirlerinde saptanan nominal artışlar, yılın ileri aylarında aşındırılıyor. KİT zamlarının anti-enflasyonist olduğu lafı çok edilmiştir, fakat her zam hem doğrudan doğruya, hem de zincirleme etkilerle fiyat endekslerini yükseltmektedir. İç fiyatlar KİT zamları aracılığıyla yükseldikten sonra, iç fiyatlarla dış fiyatlar, yani Türkiye'deki enflasyonla ülke dışındaki enflasyon arasındaki farkı telâfi edecek döviz kuru oynaması zorunlu olmaktadır. Devalüasyonlar, ithalatın genel maliyetini arttırmaktadır. Petrol gibi temel bir ürün başta olmak üzere birçoğu ara mallardan oluşan ithal kalemleri otomatik olarak devalüasyon oranında yükselmekte ve sürekli olarak, yedirilen devalüasyonlar biçiminde tırmanmaktadır. Hemen şunu söyleyeyim: pekçok müteşebbis ve sermaye grubu da, peşpeşe gelen devalüasyonların oranlarını, muhtemel ve gelecek fiyat artışlarının bir ön-göstergesi olarak görmektedir. Dolayısıyla fiyatlama yöntemlerini de, iş aleminin böylece tahmin ettiği enflasyona uydurmaktadır. Böylece bir kısır döngü oluşuyor. Bunun kırılması da mümkün değildir. Kırılmasının mümkün olması için, emek gelirleri üzerindeki operasyonun, Türkiye toplumunun özellikle bugünkü siyasî koşullarda hazmedemeyeceği derecede kuvvetli olması lâzımdır. Zorunlu olarak, emek gelirleri üzerinde büyük çöküntüler yapmaktan ziyade, sözünü ettiğimiz şekilde aşındırmalar yaparak tazyik altında tutma yöntemi izleniyor. Bu da böylece enflasyonu kronikleştirecek bir çerçeve yaratıyor.

Bu model, kronik enflasyona ek olarak, bir uzun dönemli durgunluk modelidir. Üretken yatırımların, özellikle üretken KİT yatırımlarının arka plana atılması nedeniyle, kamu sektörünün üretken tabanı aşınmakta. Önümüzdeki yıllarda tam kapasiteye yaklaşan üretim artışları teorik olarak mümkündür, fakat tam kapasiteye yaklaştıktan sonra, geçmiş yıllarda yatırımların gerilemiş bulunması yüzünden, büyüme hızı bir hayli düşük kalmaya mahkûmdur. Dolayısıyla istikbal, kronik durgunluk doğrultusundadır.

Dış ticaret rejiminde ithalata yönelikler, bence esas olarak ithalatın bileşimini üretken kesimlerden tüketici kesimlere kaydırma biçiminde etkili olmaktadır. Bu da birikim sürecini gerileten etkenlerden biri olarak ortaya çıkıyor.

Bir "asgarî Demokrasi" Modeli

***Halil Berktay** : Peki, böyle bir ekonomik politikalar demetiyle Türkiye'nin siyasî ihtiyaçları arasındaki ilişkiyi nasıl görüyorsunuz ?*

Korkut Boratav : Bu politikalarla Türkiye'de siyasî demokrasinin geleceği arasında olumlu bir ilişki olduğu, maalesef söylenemez. Bu iktisat politikalarına angaje bir siyasî iktidarın gidebileceği azamî noktanın, köylü veya kırsal tabanlı bir popülizm olabileceği görüşündeyim. Yani Özal politikaları hammadde tabanınadayalı bir ihracat önceliğine yönelirse ve ihracat artışından doğan kazançları ticaret sermayesine değil de üretken gruplara intikal ettirebilirse, köylü tabanlı bir popülizmin yeni bir versiyonu ortaya çıkar. Yani bir yerde, 1950 sonrasının birkaç yılında gözlediğimiz Demokrat Parti politikalarına benzer bir politikaya gidebilir.

Fakat şu ana kadar Özal hükümeti böyle bir eğilim içinde değil. Köylü gelirleri de, asgarîleştirilmesi istenen diğer emek gelirleri gibi işlem görmekte. Destekleme politikalarının genel kapsamı daralmaktadır. Destekleme fiyatları esas olarak enflasyon tarafından aşındırılmakta ve

daha da önemlisi, ihracat gelirlerindeki artış üretken gruplara değil, yani çiftçiye değil, büyük ticarî sermayeye intikal ettirilmektedir.

Ama, Türkiye koşullarında bugünkü iktidar, **teorik olarak** bu doğrultuda bir popülizme yönelebilir. Aksi takdirde, bir "asgarî demokrasi" modeli sözkonusudur ve endişe edilecek nokta budur. Bu hususlar tabiatıyla Türkiye'de siyasî iktidarın sınıfsal tabanı ve egemen sınıflarla ilişkileri hakkında çok değişik sorunları gündeme getiriyor.

Kontrolsüz "Piyasa": Yurt Dışına Gelir Kaybı

Halil Berktay : *Özal, bugün uygulanmakta olan iktisat politikalarını tâ 1980'lerin başlarından beri piyasa ekonomisine geçiş olarak kamuoyuna takdim ediyor. Başka bir deyişle, Türkiye'de piyasa ekonomisinin daha önce olmadığı söylenmiş oluyor. Özal'ın sözkonusu tanıtma ve propaganda faaliyetinde, piyasa ekonomisine böyle bir geçişin, kısa vadede bazı sıkıntılar çekilse de, zamanla istikrarlı büyümenin koşullarını oluşturacağı ve Türkiye'nin en fazla iki-üç yıl sonra ferahlıyacağı teması önemli bir yer tutuyor. Sonuç olarak siz, bu ideolojik yapılanmayı da, beklentiyi de paylaşmıyorsunuz....*

Korkut Boratav : İktisat kuramının en açıkseçik işlediği konulardan biri, kaynak tahsisinde piyasa ve planlama modellerinin rollerine ilişkindir. Buna rağmen bizde "piyasa ekonomisi" terimiyle yürütülen tartışmaların baştan aşağı yanlışlıklarla malûl olduğu söylenmelidir. Konu üzerinde burada kavramsal ve kuramsal bir tartışma açmak gereksiz. Örneğin **Sosyalist Planlamada Gelişmeler** başlıklı çalışmamda, bu sorunları ayrıntılı bir biçimde incelemiş idim. Bu bağlamda bugün için önemli olan, kaynak tahsisi, üretim ve birikim kararlarında belli bir siyasî iradeyle bağlantılı ve ideal olarak planlama ile ifadesini bulan merkezî tercihlerin ne kadar egemen olduğu veyahut bu tür tercihlerden nekadar vazgeçildiği sorunlarıdır. Bu türden merkezî tercihlerin artık ekonominin işleyişine egemen olmadığı söylenebilir.

Örneğin, nelerin ithal edileceği sorunu nasıl çözülecektir? Eğer ithalatın bileşimini, Türkiye'de gelişmesini planladığımız ve öngördüğümüz sektörlerin girdi ve yatırım malları ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde düzenlemek isteniyorsa, ithalatın bileşimini buna bağlı ithalat rejimi düzenlemeleriyle belirler, iktisat politikasının uygulayıcıları. Bu tür bir tercihten vaz geçersek, hangi malların ithal edileceği sorusu, piyasada çeşitli mallardan hangisi daha yüksek kâr getiriyorsa buna göre yanıtlanır; yani talep yapısı ve bunu belirleyen gelir dağılımı etkili olur. Örneğin video oyunları sunî gübreden daha yüksek kâr getirdiği sürece ve kâr oranı her iki malda eşitleninceye kadar, öncelikle ithal edilir. Piyasa-planlama tartışmasını Türkiye'de bu çerçevede ele almak anlamlıdır.

"Piyasa ekonomisi" üzerindeki tartışmalarda bazı iktisatçıların Türkiye için bir "tam rekabet" rejimi önerdiklerini gözlemekteyiz. Aslında tamamen teorik bir model olan "tam rekabet"in sadece Türkiye için gerekçekleştiğini; ülke içinde her türlü tekelci piyasa koşulunun veyahut devlet müdahalelerinin ortadan kalktığını düşünelim. Böyle bir düzen, yani "tam rekabet"e yaklaşan bir ulusal ekonomi, küçük üreticilerden oluşan bir ekonomidir. Piyasayı etkileyecek büyüklükteki tüm ekonomik birimler büyük işletme ve firmalar, kamu kuruluşları, devlet müdahalesi ortadan kalkmıştır. Türkiye'yi dünya ekonomisine entegre eden yapı, küçük çiftçilerden ve çok küçük işletmelerden oluşan bir yapı haline dönmüştür. Böyle bir yapı dünya ekonomisinin oligopolcü, tekelci ve çok-uluslu şirketlerin egemen olduğu yapısına entegre olacaktır.... Böyle bir durumda, ülke içinde korumadan, devlet müdahalelerinden oluşan rantlar yaratılmaz, yaratılmaz ama, rant dediğimiz iktisadî büyüklük büyük ölçüde yurt dışına kayar gider. Dolayısıyla bu anlamdaki serbest piyasa önerilerinin mantıkî uzantılarını düşünüp bunların sonuçlarını irdelemekte yarar olsa gerektir.

Üç Amaç: Büyüme, Bölüşüm, Bağımsızlık

Halil Berktay : *Bütün bu tahliller ışığında, sizin Türkiye için önereceğiniz bir alternatif iktisat politikası var mı?*

Korkut Boratav : Bana göre, alternatif bir politika oluşturmanın ilk adımı, iktisat politikalarının amaçlarından hareket etmektir. Sermayenin politikaları ile emekten yana politikaların amaçları da temelden farklıdır. Bu anlamda, sol bir alternatif vardır. Sol bir alternatifin, yani emekten yana bir iktisat politikası modelinin Türkiye'de **büyüme, bölüşüm** (ki bunun içine istihdam, daha doğrusu işsizlik sorunları da dahildir) ve **ekonomik bağımsızlık** diye nitelendirilebilecek üç unsur üzerinde oluşabileceğini sanıyorum. Bu konuyu tartışan soldaki arkadaşlarımızın bir kısmı ilk iki amaç üzerinde genellikle fikir birli-

ğine sahiptirler, yani büyüme ve bölüşüm amaçları üzerinde. Fakat ekonomik bağımsızlık amacı üzerinde yeterince durulduğunu sanmıyorum. Ben Türkiye'nin bugünkü koşullarında ve özellikle 1970'li yılların sonlarında Türkiye ekonomisinin içine sürüklendiği çeşitli tıkanma ve açmazlarda, ekonomik bağımsızlık amacının halkımızın uzun, orta ve kısa dönemli çıkarlarını çok yakından ilgilendiren bir amaç olduğunu hepimizin idrak etmesi gerektiğini sanıyorum....

Halil Berktay : *Bu noktada bir saptama yapabilir miyim? İktisat politikalarının amaçları konusundaki ayrılıklar, bizde bazan bilim-dışı bir ahlâkî değerler tartışmasının konusuymuş gibi anlaşılabiliyor. Bana öyle geliyor ki şimdi siz, aslında amaçların da bilimsel kıstaslar açısından tartışılabilir ve saptanabilir olduğunu veya sınıfsal konum farklılıklarıyla bilimsel kıstaslar arasında bir mütekabiliyet bulunabileceğini söylemiş oldunuz. Yanılıyor muyum?*

Korkut Boratav : Yok, sanıyorum öyle söylenebilir. Açmak için şöyle bir-iki örnek vermeye çalışayım : Eğer toplumda çıkarları birbiriyle çelişen farklı sosyal gruplar varsa, bu sosyal grupların ekonominin bugününden ve yarınından bekledikleri de değişik olabilir. Dolayısıyla bu grupların sahiplenecekleri iktisat politikaları da farklı olacaktır, çünkü amaçları farklıdır. Örneğin sermaye için, Türkiye bakımından sanayileşmeye dayalı büyüme, vazgeçilmez bir amaç olmayabilir. Eğer, Türkiye'de sermaye sınıfının farklı alanlara, farklı hayat biçimlerine ve keza Türkiye dışında faaliyet biçimlerine kendisini intibak ettirecek mekanizmalara sahip olduğu kabul edilirse, sanayileşmeye dayalı büyüme amacı büyük burjuvazinin sürekli ve hiçbir zaman vazgeçemiyeceği bir amacı olamaz. Nitekim büyük sermaye grupları bir yandan ithal ikameci yatırımlar yapmışlardır; öte yandan ihracatçı ve keza ithalatçıdırlar. Üretim alanları şu veya bu şekilde probleme saplanırsa, zaman içinde bunları tasfiye ederek benzer malların ithalatına veyahut uluslararası yatırımlara yönelmek esnekliğine sahiptirler. İsviçre bankalarında hesapları ve yatırımları, Amerika'da okuyan çocukları vardır. Halbuki sanayileşmeye dayalı bir büyüme, Türkiye'de işçi sınıfının varlığı, gelişmesi ve kaderiyle ilgili bir olaydır. Eğer işçi sınıfı varolacaksa, Türkiyede gelişmeye devam edecekse, bu ancak sanayileşme ve sanayileşmeye dayalı bir büyüme süreci ile mümkün olacaktır. Dolayısıyla bu iki sınıfın çıkarları açısından farklılıklar vardır.

Şimdi, ekonomik bağımsızlık amacına dönecek olursak, bunun da büyük ölçüde, kaderini Türkiye toprağına bağlamış sosyal sınıf ve tabakaların meselesi olduğunu söylemek lâzım. Bunlara ulusal sınıf ve tabakalar diyebiliriz. Bunlar Türkiye'nin şu veya bu gelecek konjonktürde, çeşitli dış tıkanmalar karşısında ulusal karar alma süreçlerine ve örneğin iktisat politikalarının oluşmasına emperyalizmin, dış güçlerin egemen olmamasını ve bu türden müdahalelerin yol açtığı çeşitli siyasî ve toplumsal bunalımlara ülkenin tekrar düşmemesini büyük bir özenle savunmalı ve ortaya koyabilmelidirler. Bu ekonomik bağımsızlığın ön plana geçirilmesini gerektirir. Dolayısıyle ben bu amacın, Türkiye'de yaşayan insanların büyük çoğunluğu bakımından önem taşıyan bir amaç olduğunu zannediyorum. Ama herkesin değil. Bu türden bir amaç ifadesine katılmayacak insanlar, sosyal gruplar ve bireyler olabilir. Bu tip insanlar ulusal sınırların önemsiz olduğunu; insanların, sermayenin ve paranın serbestçe dolaşabileceği bir dünyanın esas alınması gerektiğini; bu türdenentegrasyon süreçlerinin egemen olduğu bir dünyada bu görüşlerin arkaik fikirler olduğunu... söyleyip savunabilirler. Ben bu görüşte olmamakla birlikte, hele "sol" adına ortaya atılmakta iseler, bunların tartışmaya getirilmesinde yarar görüyorum.

Şunu ekleyeyim : Bu üç amaç, kısa dönemde, orta dönemde ve uzun dönemde farklı biçimlerde tanımlanabilir. Özellikle kısa dönemde üçünü birden gerçekleştirecek veya azamîleştirecek çözüm yolları mümkün değildir. Büyük ihtimalle birinden fedakârlık ederek ikisinin öncelik kazanacağı; çok istisnaî olarak da sadece birini ön plana alıp diğer ikisinin arka plana kaydırılacağı bunalım konjonktürleri sözkonusu olabilir. 1977'yi izleyen yıllarda bu amaçlar arasında bu türden karşıtlıklar sık sık sözkonusu oldu. Solun iktisat politikası alternatiflerinde bu amaçlar arasındaki bu kısa dönemli karşıtlıkların dikkate alınması ve dikkatle incelenmesi gerektiğini düşünüyorum.

Uzun Vâdeli Politikalar ve Geçişsel "Anti-Kriz" Politikaları

Halil Berktay : *Sizin, (a) uzun dönemde bu üç amacın nasıl birleştirilebileceği, ve (b) üçünün birden gerçekleşmesinin mümkün olmadığı şu andaki kriz halinden o uzun vâdeli politikaya ge-*

çiş aşaması olarak bir "kriz yönetimi" politikasının ne olabileceği konularında, somut önerileriniz var mı?

Korkut Boratav : Hemen ifade edeyim ki bu türden bir tartışmada karşımıza zorunlu olarak iktidar problemi çıkıyor. Alternatif sol politikaları, nasıl ve hangi perspektifle tartışıyoruz?Bu tartışmanın ilk olarak bir eğitim işlevi var. Yani mevcut iktidarın emekten yana olmayan politikalarının geniş kitlelere açıklanması ve teşhir edilmesi için, içsel bakımdan tutarlı alternatif politikaların mümkün olabileceğini göstermek lâzım. İkincisi, teorik olarak, bugünün koşullarında gündemde görünmese bile, emekten yana politikalar izlemeye yatkın bir siyasî iktidar bileşiminin oluştuğu bir noktada, bu tür uygulanabilir politikaların sıfırdan inşa edilmemesi lâzım.

Böyle bir siyasî konjonktür normal olarak bir kriz ortamında sözkonusu olacağı için, bugüne kadar yeterince üzerinde durulmamış olan sol bir "anti-kriz" programının esaslarının hazır olması gereklidir. Böyle bir kısa dönemli programda, bölüşüm ve ekonomik bağımsızlık amaçlarının öne çıkacağı, büyüme probleminin ise orta döneme erteleneceği söylenebilir sanıyorum.

Halil Berktay: *Doğrudan doğruya teknik düzeyde ele alacak olursak, bu sol alternatif politikanın unsurları neler olabilir?*

Korkut Boratav : Sadece ana başlıklar olarak bu konuda bir genel çerçeve önerilebilir kanımca.

Birinci olarak, ulusal ekonominin ihracata yönelebilme yeteneğinin kesinlikle arttırılması gerekmektedir. Türkiye, tarımsal ürünlere ve hammaddeye dayalı bir ihracat gelişmesi kaydedebilme imkânına fazla sahip değildir. Dolayısıyla sınaî ihracata dayalı bir ihracat genişlemesi yapmak durumundadır. Sanayi tam kapasiteye yaklaştığında, sınaî üretimin 1970'li yıllara göre daha yüksek bir oranını dış pazarlara yöneltmek zorundayız. Dolayısıyla ihracatın teşviki, dış denge koşulları sağlanıncaya kadar gündemde kalacaktır.

İkinci olarak, ekonominin sınaî yapısında göreli olarak yüksek bir pay alan ara malı ve standart teknolojili yatırım mallarının göreli payını arttıracak **selektif** teşviklerin gündemde olacağını söylemek mümkündür.

Üçüncü bir nokta : Türkiye'de ithalatın hacim ve bileşim olarak kontrol altında tutulması da, zorunlu bir iktisat politikası unsuru olarak gündemde kalmalıdır. İthalatın, gerçekçi olacak olursak, mutlak rakam olarak düşürülmesi mümkün değildir. Ancak, dış ticaret dengesi sağlanıncaya kadar reel anlamda dondurulması mümkün görünüyor bana.

Dördüncü bir unsur olarak, yatırım politikalarında ithal ikamesi yeniden gündeme gelmelidir. İthal ikamesinde derinleşmeyi hedefleyen planlı ve dikkatli, selektif bir yönelişin zorunlu olduğunu sanıyorum.

Bu türden bir politika, orta dönemde dış ticaret dengesini hedeflemelidir. Bu mümkün müdür? Tam kapasite üretime geçerken ithal girdilerin gerektireceği ek bir ithalat faturası sözkonusudur. İkincisi, ithal ikamesi yatırımlarının gerektireceği sermaye malı ithalatı sözkonusu olacaktır. Bunlar bu tür bir politikanın ek döviz talebini oluşturacaktır. Buna karşılık bu politikanın, bir kere, ithalatın bileşimi üzerinde yapılacak kontrollerle sağlayabileceği döviz tasarrufu, birinci kalemde saydığımız negatif unsurları dengeliyecek bir unsur olarak karşımıza çıkacaktır. İthal ikameci yatırımların zaman içinde tamamlanmasıyla ve gerçekten ithalatın ikamesi sonucunu vermesiyle sağlanacak ek bir döviz tasarrufu da sözkonusudur. Üçüncüsü, sınaî üretimin daha büyük bir oranının ihracata yönelmesinden sağlanan ek döviz gelirleri de keza negatif kalemleri dengeliyecek unsurlar olarak karşımıza çıkacaktır. Dış ticaret dengesinin kaç yılda, ne kadarlık bir ticaret hacmi üzerinden gerçekleşeceği, yatırım hacmi, yatırımların sektörel dağılımı ve büyüme hızı ile yakından ilgilidir. Nihaî değerler, belli bir dış iktisadî modelin inşa edilmesi ve çözülmesiyle elde edilir.

Şimdi, bu unsurlar ekonomik bağımsızlık diye tanımladığım, fakat kısa dönemde daha çok dış denge kavramı içinde tanımlanan amaçla da uyumlu politika önlemleri. İşin öbür tarafı, yani bölüşüm meselesine yönelik politika önlemlerinin üzerinde de durmamız ve bu mekanizmaları geliştirmemiz lâzımdır.

Siyasî İrade Koşuluyla!

1978-79 yıllarının deneyimi bize göstermiştir ki, piyasa üzerinde rastgele kontroller ve iyi örgütlenmemiş müdahaleler gelir dağılımının bozulmasıyla sonuçlanmıştır. Buna alternatif var mıdır? Kanımca çok geniş bir yelpaze içinde çeşitli sol bölüşüm politikaları mümkündür. Yelpazenin bir ucunda, belli bir enflasyon hızıyla emek gelirleri lehine bölüşüm değişmelerini sağlayabilecek "enflasyonla yaşama" modelleri yer alır. Diğer ucunda ise, bir savaş ekonomisi-

nin katı fakat etkili piyasa-dışı dağıtım mekanizmaları sözkonusudur. Burada güçlük, kriz koşullarında sermayenin çözümlerine kararlı biçimde karşı çıkabilecek bir iktidar yapısının ve siyasî iradenin sürdürülebilmesidir. Yoksa, teknik anlamda alternatiflerin yokluğu sözkonusu değildir.

Halil Berktay : *Şu son açıklamanızda, 1978-79 döneminde uygulanan ekonomik politikaların hatâ ve problemlerine genel bir ifadeyle değindiniz. Keza, gerek burada söylediklerinizde, gerekse* ***Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu*** *kitabındaki makalenizde, sol alternatiflerin de bir "kriz yönetimi" veya "anti-kriz" geçiş programına sahip olması gerektiğini berrak bir şekilde savunuyorsunuz.... Acaba bu zorunluluk, iktisat politikasının yapıcıları tarafından olsun, genel bir deyimle soldaki radikal iktisatçılar tarafından olsun, 1978-79 yıllarında algılanmış mıydı? Şahsen bana öyle geliyor ki, o dönemde iktidarın, öncelikle belli "ateş-kesler" tasarlamadan ve uygulamadan, daha uzun dönemli özlem ve vaatler doğrultusunda yürümesi mümkün değildi- uygulamaya baktığımızda, bu kısıtlamanın her zaman gözönünde tutulmadığını düşünüyorum. Siz ne dersiniz ?*

Korkut Boratav : 1978 ve 1979'da değil, fakat 1977'de, bu türden bir "anti-kriz" sorununun gündemde olduğu, genişçe bir grup tarafından algılanmıştı. Ve belli bir "sol" anti-kriz politikanın ana unsurlarının oluşturulması doğrultusunda bazı çabaların sarfedildiğini biliyorum.

Şimdi, 1978-79 döneminin çeşitli şanssızlıklarından biri, bu türden bir politikanın gereğini idrak eden uzmanların, kısa dönemli anti-kriz politikaların yürütüleceği yerlerde değil, orta ve uzun dönemli planlama çalışmalarının içinde yer almaları olmuştur. Aslında orta ve uzun dönemli planlama çalışmalarıyla kısa dönemli anti-kriz politikalar farklı şeylerdir ve biri öbürünün yerine geçemez. Ancak bu uyumsuzluk, sözü edilen yıllarda giderilemedi.

Ayrıca şunu da hatırlamakta yarar var: Problem, daha öncede söylediğimiz gibi, Türkiye'ye özgü bir problem değil. Bütün dünyada ileri eğilimli iktisatçılar, sosyal bilimciler ve siyasetçiler son on yıldır aynı sorunlara yanıt aramaya çalışıyorlar. Uluslararası kuruluşların ve ortodoks iktisat kuramı ve politikalarını öğreten ve yayan eğitim ve araştırma merkezlerinin oluşturduğu, kendi içinde tutarlı ve çeşitli biçimlerde sınanmış hazır politika reçeteleri var. Buna karşı, bu tür modellere direnmek isteyenler çeşitli alternatif anti-kriz modelleri oluşturmaya çalışıyorlar. Model inşasında ve uygulamasında sürekli hatâlar yaparak, el yordamıyla öğreniyorlar. Büyük ihtimalle 1980'li yılların sonlarına doğru, çeşitli Üçüncü Dünya ülkelerinde bir hayli geliştirilmiş, tutarlı ve uygulanabilir alternatif sol anti-kriz programlarının inşa edileceğini tahmin ediyorum. Zira orta ve uzun dönemli sol iktisat politikaları, planlama modelleri ve gelişme stratejileri, uzunca bir zamandan beri mevcuttur. Bunun kısa ve anti-kriz politikalar biçiminde ortaya çıkacak paralellerinin de oluşmakta olduğunu ve ergeç olgun bir şekilde inşa edileceğini söylemek için fazla hayalperest olmaya gerek yok sanıyorum. Burada da temel sorun, geniş halk kitlelerinin nesnel ihtiyaçları ve öznel talepleri sonunda inşa edilecek bu alternatif modellerin hayata geçirilmesine imkân verecek siyasî koşulların, yani emekten yana iktidarların gerçekleşip gerçekleşmiyeceği ile ilgilidir. Bu koşullar gerçekleştiğinde, sözü geçen iktidarların salt "alternatif modellerin olmaması" nedeniyle açmazlara saplanmaları artık sözkonusu olmamalıdır.

öğretmen dünyası yayını, 130 sayfa 300 TL.

"Küçük Ağa" Neyin Romanıdır?

Reşat Erdem

Tarık Buğra'nın yaklaşık yirmi yıl önce yayınlanan **Küçük Ağa** adlı romanı, bir süre önce sekiz bölüm halinde TV'de yayınlanınca güncellik kazandı. **Küçük Ağa,** Milli Kurtuluş Savaşımızın yeniden ele alınıp değerlendirilmesini gündeme getirdi.

Tarihimizin önemli bir kesitini anlatan dizi, sağcı çevre tarafından övgülerle karşılandı ve Tarık Buğra törenlerle ödüllendirildi. TRT Genel Müdürü Tunca Toskay ise yaptığı açıklamada, TRT'nin bundan sonraki politikasının **Küçük Ağa** türünden oyunlara kapıları açmak olduğunu belirtti[1]. Dizi kamuoyuna, tarihimize yeni bir bakış açısı getirdiği savıyla sunuldu. Bu sav genellikle benimsendi. Hatta oyunun olaylara yaklaşımı gerçekçi ve sağlam bulundu. Ancak, Buğra'nın ve sağ kesimin bu çıkışına karşılık, eserin ciddi şekilde tartışıldığı, değerlendirildiği ve iddiaların yeterince irdelendiği söylenemez.

"Tarihe yeni bir yorum kazandırmak" savıyla gündeme getirilen "yeni" tez nedir? Övülen nedir? Ve Türkiye'de neyin kapısı açılmak istenmektedir? Ve yine neden yirmi yıl önce yazılmış bir roman 1984 Türkiyesinde ön plana çıkartılmıştır. **Küçük Ağa** olayına bütünsellik kazandırabilmek için yazımızda roman ve TV dizisini birlikte ele alacak ve yukardaki soruların cevaplarını arayacağız.

Kurtuluş Savaşı Önderliğine Konulan Mim

Tarık Buğra, İstanbullu Hoca'yı veya diğer adıyla Küçük Ağa'yı nasıl değerlendirdiğini şöyle dile getiriyor; "Hoca hem yanılmış hem de doğru görmüştür. Yanılmıştır, kurtuluşu ancak padişahımız sağlayabilir saplantısı yüzünden; **doğru görmüştür, olaylardan biliyoruz, sofra kavgası başlamıştır"[2].** (abç)

Yazarın Küçük Ağa tipi için yaptığı bu değerlendirme gerçekte romanın ana teması ve mesajıdır. "Sofra kavgası"; bu kavram roman kahramanlarının ve Küçük Ağa'nın dilinden, Kurtuluş Savaşı önderliğine ve geleceğe yönelik bir kaygı olarak sürekli yinelenir. "Tepedekilerin" post kavgasına girişecekleri şüphesi, romanın ve oyunun akışı içinde işlenen temel tezdir. **Yazar, Kurtuluş Savaşı önderliğine ve sonraki kuruluş dönemine oyuncuların ağzından bir soru işareti, bir mim koymuştur.**

Tarık Buğra, İstanbullu Hoca'ya şunları düşündürtmektedir: "Hoca meseleyi didiklemekte daha da ileri gidiyor, bunlardan birinin mesela Kuvvayi Milliye'nin kurtuluşu başardığını farzediyordu. Peki sonra ne olacaktı? Bu kadar büyük bir zaferin kumandanları ve siyasetçileri; 'işimiz bitti, hadi eyvallah' diye çekip gidecekler miydi? Hoca herşeyden çok işte bu soruya takılıp kalıyordu. Ona göre 'zafer' sahibine teslim edilmeyecekti. Ortaya yeni efendiler çıkacaktı. Düzen altüst olacaktı. Sofra başındaki kavga millete hiçbir savaş yenilişinin veremeyeceği zararı verecekti".[3]

İstanbullu Hoca Küçük Ağa olup Kurtuluş Savaşına katıldıktan sonra da kafasında aynı soru-

1 **Cumhuriyet,** 27 Mayıs 1984

2 **Sanat Olayı,** Mart 1984, s.79

3 Tarık Buğra, **Küçük Ağa,** (Ötüken Yayınevi, 7. Basım, İstanbul, 1984), s. 236. Yazımızda romandan yapılan alıntılar bu baskıya aittir ve bundan sonra yalnızca sayfa numaraları gösterilecektir.

lar vardır: "Fakat zor olan, Küçük Ağa'yı terleten, diken üstünde tedirgin eden zaferdi, zaferden sonrasıydı. Zira, o inanıyordu ki, başlangıç bugünler değildi, başlangıç zafer denilen şey olacaktı. Başlangıç, yani Türkiye'nin hayatı ile ilgili savaşın başlangıcı. Ve bu savaş zaferden sonra başlayacak iyilerle kötüler mideciler ve budalalarla vatanseverler arasında geçecekti. (s.452-453)

Görüldüğü gibi İstanbullu Hoca'nın gözünde Kurtuluş Savaşının önderleri ve kuracakları düzen işgalden ve savaş yenilgisinden daha kötü ve zararlıdır. Küçük Ağa'ya dönüşmesinden sonra da bakışında esasta bir değişiklik olmamıştır. Soru işareti yine zafer sonrasına, yani Cumhuriyetin kuruluşuna konmaktadır. Yani hilafetin ve saltanatın kaldırılmasına konmaktadır. İstanbullu Hoca'ya ve Küçük Ağa'ya göre de, bu dönemdeki ayrılık "iyilerle kötüler", "mideciler ve budalalarla vatanseverler" arasındadır.

Yazar, gelecek üzerindeki soru işaretini yalnızca Küçük Ağa'nın endişesi olarak değil, halkın endişesi olarak da dile getirir. Romanın akışı içinde Reis Bey, Ali Emmi, Çolak Salih gibi Kuvvayi Milliyeci tiplere bile benzer sözler söyletilir. Çolak Salih şöyle düşünür; "Şinciye kadar da denilenden başkasını yapmadık. Amma velakin bundan gayri bana da, benim gibilere de bir şeycik demeyecekler. Bizim gibileri bir kenara kakalayıverecekler". (s.466)

Yazar, Çerkez Etem olayı sırasında Küçük Ağa'ya geleceğe yönelik şöyle bir tablo çizdirir; "Küçük Ağa -yani İstanbullu Hoca- o gece uzun uzun düşünmüştü. **Kuvvayi Milliye denilen hareket hedefine ulaşsa ne olacaktı? Bir devlet kavgasıdır başlamayacak mıydı? İhtiraslar başıboş kalıp binbir dalavere ile çeşit çeşit gaddarlıklar ve hilelerle milletin başını yemiyecek miydi?** Devlet temelinden yıkılmayacak mıydı? Yeni bir devlet kurmak kolay mıydı? **Bu iş çete reislerinin harcı mıydı?**... Ona göre bu soruların karşılıkları daha şimdiden, zaferin esintisi bile duyulmadan ortaya çıkmış. Devlet kavgası daha şimdiden başlamış, **daha şimdiden ihtiraslar kaynaşmaya, dalaverelerle, hilelerle ve gaddarlıkla adam yemeye, imkan yemeye koyulmuştu".** (abc) (s.571-572)

Kurtuluş savaşı koşullarında İstanbullu Hoca veya Küçük Ağa gibi tipler mutlaka olmuştur. Onlar, yanlış da olsa, tarihi gelişmeye ters düşse de bunları düşünmüş olabilirler. Çünkü herşeye rağmen olaylar henüz sonuçlanmamıştı. Ancak

"...bir çizgiyi savunmaktadır. Bu çizgi, meşrutiyetlerden Cumhuriyete kadar uzanan demokratikleşme ve uluslaşma davamızın karşısındadır."

1963 yılında, yani romanın birinci baskısının yapıldığı yıllarda bu olayların üzerinden en az kırk yıl geçmiştir. Yazarın ortaya attığı sorular açısından yaşananlara bakarsak, Kurtuluş Savaşının zaferi ve "yeni bir devlet"in başarıyla kurulması, Kurtuluş Savaşının önderlerini haklı çıkarmıştır.

Burada önemli olan nokta Küçük Ağa'nın değil Tarık Buğra'nın tutumudur. Yazara göre Küçük Ağa "sofra kavgası" olayını doğru görmüştür. **Buğra, yaşanan olayları yeniden ele alarak Küçük Ağa'nın ağzından bir endişeyi veya soru işaretini değil bir hükmü açıklamaktadır.** Tarık Buğra Küçük Ağa kadar masum değildir.

Küçük Ağa, tarihi geçmişimize birçoklarının belirttiği gibi farklı bir açıdan bakmaktadır. Ama nasıl bir farklı bakış; alışılmışın dışında bir bakış açısı mı, yoksa bildiğimiz bir bakışın yeniden gündeme getirilmesi mi? Bunun ne olduğunu yazarın kendi dilinden aktaracağız ve irdeleyeceğiz.

Buğra'nın "Hakiki Vatanseverleri"

Yazar, roman boyunca ortaya attığı soruları ve ürkütücü post kavgası tablosunu Küçük Ağa'yı Ankara'ya yollayarak ve onu bir gruba katarak noktalar.

İstanbullu Hoca, Ankara'da "hakiki vatanseverlerin hakiki dostu"dur. Onlarla ülkenin sorunları konusunda beraberdir. Buğra'nın öve öve göklere çıkardığı temiz ahlâkı ve dürüstlüğüyle örnek insan haline getirdiği Küçük Ağa, yine kendisi gibi değerlerle (!) memleketin kaderi için birleşmiştir.

Romanın "Medresedeki Okyanus" adlı son

bölümünde Kurtuluş Savaşı sonrasının Ankarası anlatılır. Küçük Ağa, Kurtuluş Savaşı önderliğine muhalif olan ve tarihimizde "İkinci Grup" diye bilinen, "hakiki vatanseverler"in içinde yer alır. Yazar bu grubu şöyle anlatmaktadır; "Taraftar toplamaya, muhtemel 'yumruklara' karşı kuvvetli olmaya baktıkları da yoktu. Haksızlık hata veya kötü niyet görünce kürsüye arslanlar gibi fırlayıp kükremek onlara yetiyor, yetmeden de çoğunu veriyor, dünyanın en saf gururunu ve neşvesini veriyordu. Bu seslerin -kükreyişlerin- gün gelip de ustaca oyunlarla, demagojilerle, safsata, hatta düzenlerle, iftiralarla açık düşürülebileceğini akıllarının kıyısından bile geçirmiyorlardı".(s.607)

Bunlar "Buğra'nın hakiki vatanseverleri"ydiler. Karşı tarafta ise kimler vardı; "...kükreyişleri - dürüstlükleri, vatan endişeleri, hak ve hakikat davacılıkları - öylesine idi ki, ortada kasıt, suç kastı olmasa bile, özellikle böyle hallerde karşısına çıktıklarını - **hükümet üyelerini ve öteki yetkilileri**- (abç) idam hükmü giymişe döndürüveriyor, onları sırf sözkonusu hata veya suçlarından ibaret bırakıyor, özür dilemelerini, hatadan dönmelerini anlamsızlaştırıyordu." (s.607)

Tablo ortadadır. Buğra'nın "hakiki vatanseverlerinin" karşısındaki grup, "dalavere ile, hile ve iftira ile" ikincileri yıpratmaya "çalışan" "savaşların en vahşisi, en kalleşi(ni) suyun altında" yürüten, "gaddarlığı azalmadan, ara vermeden" sürdüren (s.603) "hükümet üyeleri öteki yetkililer"dir.

Tarık Buğra, romanının sonunda Kurtuluş Savaşını başlatanlar ve önderlik edenler konusunda Küçük Ağa'nın ağzından şunları söylüyor; "Ve Küçük Ağa öğrenmiştir ki, Erzurum Kongresini hazırlayanlar, yani ilk kıvılcımı çakanlar Kazım Karabekir Paşa ile anlaşan Hüseyin Avni Bey ile Raif Hoca idi. Onlar çağırmışlardı Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyi. Hatta bunlar kongreye katılabilsinler diye kendileri üyelikten çekilmiş, yerlerini onlara bırakmışlardı. Şimdi ise, Rauf Bey için 'elastiki' deyimi kullanılıyor, Paşa göğüs geçirmeden anılmıyordu". (s-610-611)

Ve Küçük Ağa'nın karşısındaki "Birinci Grup"un lideri Mustafa Kemal, Mehmet Akif'in ağzından şöyle tanımlanıyordu; "Küçük Ağa, Akif'in çiziverdiği Mustafa Kemal portresini daha bir titizlikle canlandırmaya uğraştı... 'bir şey yapmadan duramayan, büyükşeyler yapmak isteyen, başkalarının en olmayacak hayalleri ve ideallerini iş edinen birisi. Ziya Gökalp'çi. Düşünmeye zaman kaptırmıyor; ana çizgiler doğrultusunda hemen harekete geçmek istiyor. Hataları da zaferleri kadar azametli olabilir". (s.611)

Bu açıklamadan çıkan sonuç şudur; Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyetin ilanı ve Kemalist Devrimler, Atatürk'ün değil, "başkalarının en olmayacak hayalleri ve idealleri"dir. Atatürk ise bunları "iş edinen", eylemden başka hiçbir şeye önem vermeyen, "hemen harekete geçmek isteyen" sabırsız bir hayalperesttir. Buğra, Küçük Ağa'yı bu hayalperestliğe karşı, yani Cumhuriyete ve Kemalist Devrimlere karşı mücadele ettirmektedir. Ve Cumhuriyetçilerin, "hakiki vatanseverlere", gerçekte ise hilafetçi tutuculara karşı "Dalavere", "hile", "kalleşlik", "iftira" ve "gaddarlıkla" karşı çıktıklarını ileri sürmektedir.

Tarih ancak bu kadar çarpıtılabilir. Romanın sonuna kadar Buğra kendi görüşlerini esas olarak Küçük Ağa'nın dilinden anlatmıştır. Ancak iş Mustafa Kemal'e gelince daha büyük ve etkili bir tanık arayan yazar, cüretli sözleri Mehmet Akif'e söyleterek işin içinden çıkmak istemiştir. Mehmet Akif'e çizdirilen Atatürk portresi daha sonra Küçük Ağa'ya da tasdik ettirilir. (s.614)

Fethi Naci, Buğra'nın Ankara'yı anlatan ve yukarda belirttiğimiz görüşlerini açıkladığı romanın son bölümünün yama gibi durduğunu söylemektedir. Oysa bu bölüm bir yama değil, önceki bölümlerde geliştirilen sorulara, mimlere, kuşkulara, endişelere verilmiş bir cevaptır. Romana hakim olan anlayış, sonuçta net bir şekilde ortaya konmaktadır. Romandaki son bölümü ve yazarın yargısını tam anlatmayan TV dizisi bu bakımdan eksiktir. TV dizisini seyrettikten sonra roman okununca, bu finalin, olayların akışı içinde nasıl bütünleyici bir anlam ifade ettiğini daha iyi anlıyoruz.

"Evet Evendimciler"in Meclisi mi?

Buğra'nın Kurtuluş Savaşı önderliğine ilişkin aleyhte yönlendirme çabası, yalnızca geleceğe ilişkin gelişmeleri olumsuzlamakla kalmıyor. Bu olumsuzlama, roman boyunca olayların gelişimi ve tiplemelerle işlenmekte ve okur kitabın sonundaki yargıya hazırlanmaktadır.

Örneğin Birinci Meclis'e Kemalistlerin seçmeyi düşündükleri tiplerle de kötü bir tablo ya-

"Hoca hem yanılmış hem de doğru görmüştür. Yanılmıştır, kurtuluşu ancak padişahımız sağlıyabilir saplantısı yüzünden; doğru görmüştür, olaylardan biliyoruz, sofra kavgası başlamıştır." (Sanat Olayı, Mart 1984, s. 79)

ratılmaya çalışılıyor. Daha önce Çolak Salih'in "zaten bizi bir kenara atıverirler" diyen sürü anlayışını aktarmıştık. Bu mantık, bütün Kurtuluş Savaşı yanlısı kahramanlarca da dile getirilmektedir. Kararlı, gözüpek Kuvvayi Milliyeci Reis Bey şunları söyler; "Sen, ben, Ali emmi, Veli emmi... biz bu Tekke Deresinin ardında bile ne olup bitiyor bilemezken işe burnumuzu sokmaya kalkıştık mı, hapı yuttuk gitti demektir. Bizim gibilere denileni yapmak düşer." (s.466)

Zafer böyle mi kazanıldı acaba? Bir kasabanın önde gelen kurtuluş savaşçısı mütevekkil, ne denirse gözü kapalı kabul edebilecek bir kişi gibi konuşturuluyor. Önder böyle olursa, artık siz sıradan insanları düşünün. Koca bir bağımsızlık savaşının böylesine bilinçsizce kazanılması mümkün müdür?

Nitekim, bu yaklaşım başka olaylarla daha da pekiştirilir. Meclise üye seçilirken Ankara'da sesini çıkarmayacaklar aranır. Kanuna kitaba sığmayacak işleri onaylayacak kimseler seçilmek istenir; "Binbaşı biraz duraladıktan sonra döküldü: -Sana güvenirim Ali emmi... Dediğin doğru; **biz Mecliste şimdilik eyvallah deyip susacak dostların mümkün olduğu kadar çok olmasını istiyoruz... Sırası geliyor bilmediğimizi de, kitaba uymayanı da yapıyoruz. Yapacağız da. Çünkü ortada ne devlet ne de kitap var...**" (abc) (s.377-378)

Yazar, Kuvvayi Milliyecileri kişiliksiz, herşeye boyun eğen, herşeye eyvallah diyecek insanlar olarak göstermeye çalışıyor ve Kurtuluş Savaşına önderlik eden Meclisi de aynı türden kişilerle oluşturuyor. Bir yandan da gerek TV dizisinde, gerekse romanda mücadeleye katılan insanlar, olayları tartışıyorlar, kendi iradeleri ile kararlar veriyorlar ve bu kararları bilinçli olarak uyguluyorlar. Kurtuluş Savaşının gerçeği de budur. Kurtuluş Savaşı önderliğinin halktan kopuk ve halkın ise bir sürü olduğu tezini haklı çıkarmaya çalışan Buğra, kendi anlattığı olaylarla da çelişmeye düşmektedir.

Kanunsuz, kitapsız, her denilene evet diyen, söylenenleri boyun büküp kabul eden bir Meclis... Böyle bir Meclis Kurtuluş Savaşına önderlik edecek! Görüldüğü gibi ortada bilinçli bir çarpıtma vardır. **Oysa Kurtuluş Savaşının Meclisi belki de tarihimizin en canlı, en demokratik ve en radikal Meclisiydi.** O zor savaş koşullarına rağmen tartışma da vardı, muhalefet de vardı. En cesur kararlarda orada alındı. Orası, pısırıklar ve evet efendimciler Meclisi değildi. O Meclise girenler, ölüme kadar uzanan tehlikeleri göze almışlardı. Bütün tarih kitapları bunu böyle yazar.

Küçük Ağa ile Çizilen Örnek İnsan

Buğra, Küçük Ağa'yı örnek insan tipi olarak çiziyor. Kurtuluş Savaşına karşı çıkarken ve bozgunculuk yaparken o kadar sempatik, duy-

gulu, müşfik ve candandır ki Hoca'nın "yanlış tercihine" rağmen insanın gönlü ondan kopamıyor. Ondaki yumuşaklık, ondaki insan sevgisi, ondaki belagat ve onur kimsede yoktur. Hoca'ya karşı olan bütün Kuvvayi Milliyeciler dahil herkes ona hayrandır; "Hoca değerliydi, çünkü akıllı ve bilgiliydi, üstelik sağlam bir şahsiyeti vardı. İnançlarına bağlı idi, samimi idi" (s.158); "Hoca bizim gibi düşünmez ama, en azından bizim kadar vicdanlıdır, bizden çok akıllıdır, merhametlidir." (s.219); "Yalnız konuşmasındaki güzellik ve mantığındaki kuvvet değil, dürüstlüğü de her şeye rağmen gönül bağlamaya yetiyordu" (s.271); "O bir hain miydi? Asla. Bunu kimse diyemezdi. Hele onu çıkarını düşünen, kendi hesaplarına kapılıp kalmış bir haris diye düşünmek katı yüreklilikten fazla bir şey olurdu. Hoca, vatanını da, milletini de en az kendisi kadar seviyor" (s.282); "Dinç mi dinç, genç mi genç bir beden, eşine çok az rastlanır bir kafa... Türkse Türk hem de en katıksızından, müslümansa müslüman, hem de en inanmış ve en bileninden" (s.308-309); "Ama Hoca'nın gerçekten de üstün bir kafa yapısına sahip olduğu su götürmezdi." (s.326), "Yaradılışında tabii olmak, sığıntı olarak yaşamak yoktu. Onun, kendi isterse, razı olsa bile boyun eğmeyen bir kişiliği vardı."(s.331).

Buğra'nın Hocaya olan övgüsü Kuvayı Milliyecilerin önemli isimlerinden Doktor Yüzbaşı Haydar tarafından şöyle dile getirilir: "O erdiği hidayetin, vardığı inancın, yarattığı yeni bir imanın peşine düşmüş, en asil manasıyla gönüllü bir er kişiydi. Yola çırılçıplak bir canıyla çıkmıştı, yolun sonuna da çırılçıplak bir canıyla varacaktı... Doktor: 'Eli öpülür bu adamın' diye mırıldandı."(s.596)

Padişah ve Damat Ferit'in Dahiliye Nazırı tarafından "seyyar kale" olarak Milli Kurtuluş Savaşına nifak sokmak için bilinçli olarak gönderilen kişinin eli sonunda bir Kurtuluş Savaşı kahramanına öptürülür. Üstelik Hoca'da düşünce yönünden hiçbir değişiklik olmadığı halde eli öpülmektedir.

Tarık Buğra'nın, Küçük Ağa ile yarattığı faziletli insan tipiyle Kurtuluş Savaşına hançerleyenleri mazur göstermek istediği anlaşılıyor. Kitabının "Önsöz"ünde ihanet edenler için şunları söylüyor; "Bu çelişmede doğru yolu seçmek bir fazilet işi olmaktan çıkıyor, herkesten beklenemeyecek bir görüş üstünlüğü gerektiriyordu. Buna karşılık yanılanları suçlandıramazdınız: Zira menekşe, rengi mor olduğu için ne kadar suçlu ise, bu insanlar da yanılmaları yüzünden ancak o kadar suçlu idiler".

Bu mantıkla her türlü alçaklığı hoş görmek mümkündür. Arandıktan sonra tarihteki en aşağılık ihanetlere bile masum bir gerekçe bulunabilir. Kaldı ki, Tarık Buğra'nın tutumu hoşgörmenin de ötesinde, hain İstanbullu Hoca ile fikri planda hiç bir değişiklik geçirmeyen Küçük Ağa'yı bir kişilikte birleştirerek, ihanet olayını ortadan kaldırmaktadır.

Yazar Küçük Ağa ile Istanbullu Hoca arasındaki kişilik bütünlüğünü şu sözlerle dile getiriyor; "Bu, zaferdi; bu milletin bayramı idi ve bayramın ana çizgilerinden birinde de Küçük Ağa ile Istanbullu Hocanın iki edebiyat ucundan bir ışık hızı ile birbirlerine doğru uçuşları, sonra da sarmaş dolaş olup bir kişilik halini alışları vardı".(s.486)

Küçük Ağa'ya ilişkin yorum ve tanıtma yazılarında İstanbullu Hoca'nın ciddi bir kişilik ve anlayış değişikliği ile Küçük Ağa olduğu idida ediliyordu. Bu iddiaların doğru olmadığı ortadadır. Olaylar onu kaçınılmaz olarak Kurtuluş Savaşı saflarına itmiştir. Ama kafa aynı kafadır. O, Kurtuluş Savaşının bitişinde bile halâ Osmanlı düzeninin özlemi içindedir; "Küçük Ağa seziyordu ki... Ankara'da görülen anlayış ise tam bir kuvvet zaferine ulaşmasa bile, o besleyici, o geliştirici Osmanlı düzeninin kurtuluşu, yeniden yürürlüğe girişi olacaktı". (s.576) Tercihi yine Osmanlı'dan yanadır, Kurtuluş Savaşına tereddütlü olsa da bu açıdan yaklaşmaktadır.

Tarık Buğra, ihaneti hoşgörüyle karşılamamızı isterken o günkü koşulların "herkesten beklenemeyecek bir görüş üstünlüğü gerektirdiğini" ileri sürmektedir. O zaman Tarık Buğra, Kuvvayi Milliyecilerin ağzından "bizden bile akıllı" diye tanıttığı İstanbullu Hoca'nın ihanetini hoşgörmemizi nasıl isteyebilmektedir?

Çerkes Etem Olayı

Buğra, Çerkez Etem olayını ele alırken de belli bir görüşe sahiptir. Çerkez Etem onun dilinde şu nitelikleriyle anılır; "Çerkez Etem Bey, kardeşi Tevfik Bey savaşın gerçekten ağır basan, kurtarıcı, nefes aldırıcı başarılar kazanan bayraktarı idiler". (s.388) "Üç kardeş de gözüpek ve memleket gönüllüsü insanlardı". (s.379) "Etem Bey dürüsttü, mertti, çapının en başarılı örneklerinden biriydi, belki de birincisiydi. Fakat herhalde bir Yıldırım Bayezid değildi". (s.576) "Etem Bey de tıpkı Istanbullu Hoca gibi yanlışı-

na yürekten bağlı idi. Hesapsız kitapsız, bir çıkar ummadan... Ölümü göze alarak". (s.571) "Etem Bey mertlikten söz etmişti. Gerçekten de mert bir adamdı. Etem Bey memleket sevgisinden söz etmişti. Gerçekten de memleketini seven bir adamdı... Onurunu hayatına eşit tutardı o. Onurunu incinmiş görmektense ölmeyi isterdi, bu daha kolay gelirdi ona; hatta onurunu korumak için ölmek en kolay yoldu onun için". (s.572-573)

Böylesine onurlu ve mert kişinin İsmet İnönü ve Kurtuluş Savaşı önderliği ile kapışması da Buğra tarafından gurur ve mevki çatışması olarak yorumlanır. Birçok yönüyle Etem, İsmet İnönü'den daha üstündür. Küçük Ağa, Çerkez Etem'in kardeşi Tevfik Bey'e olaylarla ilgili görüşünü şöyle anlatır; "Şu anda bir muhasebesi yapılsa sizlerin İsmet Paşa'dan çok daha üstün bulunmanız bedihidir. Vatan, millet gayretinde ona hem takaddüm, hem de tevafuk etmiş vaziyettesiniz. Paşa size borcu olan hürmeti göstermedi". (s.423) Değerlendirmeler bu minval üzere gider ve Etem'in Kurtuluş Savaşını hançerleyip düşman saflarına katılması basit bir onur sorunu olarak ele alınır. Ve kıymetli bir başın çeşitli oyunlarla yenilmesi olarak değerlendirilir.

"İsmet, Küçük Ağa'nın umurunda değildi, ama Etem Bey de umurunda değildi. Aralarındaki anlaşmazlık haksız bir sonuç verse de birşeyler kaybedilecek, zarar görülecek, haklı için sonuçlansa da aynı şey olacaktı. Mesele işi pis bir gurur çekişmesi haline getirmemekte idi. Ama gelmişti işte..."(s.579)

Küçük Ağa bu sözleri Kurtuluş Savaşı saflarında iken söylemektedir. Görüş aslında tamamiyle Buğra'ya aittir. Romanda yukardaki görüşleri zıtlayan başka en küçük bir iz yoktur.

Tarık Buğra'nın bakış açısını ve olayı ele alışını siyasi kaygıların üzerinde görmek mümkün müdür? Anlaşılan, yazar tarihte yapılan bir haksızlığı düzeltmek istemektedir. 15 Mayıs 1984 tarihli Tercüman Gaztesinde, yazar, milletin büyük çoğunluğunun Kurtuluş Savaşından sonra kötülendiğini, karalandığını ve suçlanıp, sindirildiğini, bütünlüğümüzden koparılıp atılmak istendiğini söylemişti. Çerkez Etem de anlaşılan böyle bir haksızlığa uğramış.

Buğra, bu olayda da tarihi çarpıtmıştır. Onun kalbi yine M.Kemal ve arkadaşlarının karşısında çarpmaktadır.

Çerkez Etem, tarihi olayların şaşmaz bir şekilde kanıtladığı gibi ihanete uzanan bir askeri ve stratejik çizginin temsilcisidir. O, başıbozuk bir eşkiya çetesinin reisi olarak Kurtuluş Savaşının zafere ilerleyen çizgisine direnmiş, kanunsuz kitapsız bir zorbalıkla işine devam etmek istemiştir. Etem'in yapabileceği tek şey vardı: düzenli ordunun emrine girerek milletin kurtuluşuna destek olmak. Bunu yapmadı. Bir başıbozuk olarak girdiği kavgayı bir hain olarak bitirdi. O'nun İsmet Paşa ve Kurtuluş Savaşının diğer önderleriyle karşılaştırılmaya kalkışılması bunca yıldan sonra ne anlama gelir? Bu kadar açık bir gerçeği değiştirmeye kalkmanın amacı ne olabilir? Etem'in başı gerçekten de bir gurur çekişmesi sonucu pisipisine mi yenmişti? Haksızlığa mı uğramıştır? Bu soruların gündeme getirilmesi bile abestir, ama ne yazık ki **Küçük Ağa** romanı bizi bu abesle uğraştırmaktadır. **Geçmişin bütün gizli kalmış hesapları, gericiliğin kol gezdiği günümüz ortamında yeniden piyasaya sürülmüştür.** Romanın ve oyunun etkisi de bu ortamdan gelmektedir.

Politikanın Dışında mı?

Tarık Buğra, **Küçük Ağa** dizisini ele alırken tutumunu şöyle açıklıyor; "Yazarın en ufak bir yandaşlığı yoktur. Politik olsun, ideolojik olsun en ufak bir yandaşlığı yoktur. Ben, çok iyi tanıdığım insanları, tarihin değiştirilemez kalıbına alınmış insanları anlattım"[5]. Bu açıklama inandırıcı değildir. Samimi olmak gerekir. Eğer ortada bir tez varsa, siyasi ve ideolojik bir tavır alış varsa -ki vardır- o zaman bunlar açıkça savunulmalıdır. Yazar, benim yandaşlığım yoktur, tarihin değiştirilmez kalıbına alınmış insanları anlattım derken, siyasi tezlerini ve ideolojisini eleştiri dışı tutmaya çalışmaktadır.

Küçük Ağa dizisi, sağcı yazarlar tarafından doğru olarak kavranmış ve olağanüstü bir destekle diziye övgüler düzülmüştür. Anlayamadığımız nokta, Fethi Naci ve Atila Dorsay'ın yaklaşımıdır. Fethi Naci, **"Küçük Ağa,** Kurtuluş Savaşı üzerine yazılmış romanların en güzellerinden biridir". demektedir.[6] Atila Dorsay ise filmi şöyle değerlendiriyor; **"Küçük Ağa,** yalnız Kurtuluş Savaşına en tutarlı, kapsamlı ve ciddi bir biçimde yaklaşan sinema yapıtımız olmakla kalmamış, hemen bütün gerilimini olaylardan, hareketten, savaştan, vurkırdan çok düşünsel gerilime, fikir ve ilke tartışmasına dayandıran yapısı ile, kültür yaşamımızda çeşitli alanlardaki

5 **Sanat Olayı**, Mart 1984, s.78
6 Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 3, s.617

yozlaşma sonucu, sanki düşünceden ve düşünmeden koparılan, düşünceyi yaşamından dışlamaya zorlanan bir seyirciye, düşüncenin, fikrin, ilkelerin ne denli önemli olduğunu ve düşünceye, fikre dayalı bir yapıtın da ilgi ile izlenebileceğine değgin ipuçları vermiştir"[7].

Doğrusu biz Atila Dorsay kadar iyimser değiliz. **Küçük Ağa,** bir tarih tezidir. İddiaları ve yönelimi vardır. Dorsay'ın deyimiyle "kısır ve güncel politik tavırlar"dan kaçınmak istesek de, ne yazık ki oyun günceldir. Tezleriyle günceldir, yarattığı hava ile günceldir ve üstelik siyasidir. Bunu anlamak için sağ cephede yapılan gösterilere bakmak bile yeterlidir. Oyun Tercüman yazarlarından İlhan Bardakçı'nın deyimiyle Kurtuluş Savaşındaki "ihanet temayüllerini anlayış ve sükûnetle benimsetmeyi" amaçlamaktadır.[8] Milli Edebiyat Dergisi ise diziyi bir "hesap sorma" eylemi olarak alkışlıyor[9]. Küçük Ağa'nın "tutarlılığı'na gelince; bir anlamda doğrudur. Bu tutarlılık, Tarık Buğra'nın ve eserinin Kurtuluş Savaşımıza bakışındadır. Yazar sürekli olarak Kurtuluş Savaşı önderliğinin karşısında yer almaktadır. **O, Kurtuluş Savaşı içinde bile, "altıyüz yıllık geleneği yaşatmak" ve "Osmanlı düzenini yeniden yürürlüğe sokmak" isteğindedir.**

Ölüme Üzülmek

Dizinin en dramatik bölümleri; Müftü'nün Kuvvayı Milliyeciler tarafından asılması ve İstanbullu Hoca hakkında çıkarılan vur emridir.

Ölüme üzülmek insani bir duygudur ve anlayışla karşılanması gerekir. En azılı canilerin öldürülmesi bile, insanın yüreğinde, bir yerlere dokunabilir. Tarık Buğra sorunu sadece bir insanın öldürülmesi olarak ele alsaydı, anlayışla karşılamak mümkündü.

Ancak, ne tesadüftür ki, ölümü söz konusu olan her iki kişi de, Kurtuluş Savaşına karşıdır ve din adamıdır. Ölüm kararının verilmesi ve asılma sahnesi öylesine trajik bir ortama sokularak sunuluyor ki, hepimiz büyük bir üzüntüye kapılıyoruz. Kuvvayi Milliyecilerin acımasızlığına içimizden lanet okumak geliyor. Buğra bu sahnelerde bir romancı olarak gerçekten çok başarılıdır. İstesek de istemesek de bizi savaşı düşmanlaştırmaya ve ihanet edenlere sempati duymak noktasına çekiyor.

Müftünün asılması ve istanbullu Hoca hakkında ölüm kararı verilmesi sahnelerinde işlenen temel tema, bu iki hainin insani yanlarının abartılarak duygusal bir biçimde sunulmasıdır. Bu insanların çocuklarına ve eşlerine olan sevgileri, üstün insan vasıfları, bilgileri, dürüstlükleri döne döne vurgulanır. Bu hava içinde ihanet olayı unutulur. Sonuçta acıma duyguları ön plana geçer. Kurtuluş Savaşını arkadan hançerleyen Delibaşlarla, İngilizlerin altınları, silahları ve kışkırtmaları ile Müftü arasındaki bağ, insanın aklına bile gelmez:

"Müftü önüne bakarak, fakat kuvvetli adımlarla ve dimdik yürüyordu. Tuhaf bir şekilde, hem pervasız, hem meydan okuyan, hem de mahzun ve vakur görünüyordu. Bu görünüşte upuzun, kar gibi sakalı ve ağırbaşlı mizacının hatıraları da eklenince halk ne diyeceğini, ne yapacağını bilemez olmuştu".(s.353)

Salih Nasıl Adam Oldu

I. Dünya Savaşı sonrası cepheden bir yıkıntı ve insan posası olarak dönen Çolak Salih, bu özellikleri yüzünden Rumlarla dost olur, onlarla içer, onlarla eğlenir. Ama bir gün, Salih en yakın dostu Niko'yu ve Rumları Pontus devleti için kilisede toplantı yaparken görür ve sarsılır; "Önce rakıyı bıraktı... Rumcayı ve rumları bırakacağım dedi ve onu da yaptı". (s.133) Salih böylece adam olmuş, Kurtuluş Savaşı kararlı bir kahraman kazanmıştı.

Buraya kadar tamam. Ancak Kurtuluş Savaşına rengini veren kaba bir Rum düşmanlığı ve şoven içgüdüler miydi? Salihleri adam eden bu duygular mıydı? Savaşan Türkiye için "asıl he-

"Tarık Bugra, Kuvvayi Milliyecilerin ağzından "bizden bile akıllı" diye tanıttığı İstanbullu Hoca'nın ihanetini hoşgörmemizi nasıl isteyebilmektedir?"

7 **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1984
8 İlhan Bardakçı, "Küçük Ağa N'ola ki..."; **Tercüman**, 1 Nisan 1984
9 Ahmet Güner, "Küçük Ağa'nın Hatırlattıkları", **(Türk Edebiyatı**, Mayıs 1984, Sayı 27)

def İngiliz, İtalyan, Fransız değil, ihanet eden Nikolar Agoplar" mıydı? (s.500)

Yazar, Kurtuluş Savaşını içinden hançerleyen İstanbullu Hoca'ya ve Saraya karşı son derece hoşgörülü iken Rumlara karşı bağnazdır. Olaya siyasi açıdan bakılırsa İstanbulu Hoca'nın ve Sarayın ihaneti, yaptığı etki açısından daha ağır ve daha büyüktür. Öte yandan olaya, yazarın çok önem verdiği ve "ihanetlerin hoşgörülmesine gerekçe yaptığı" insani açıdan bakarsak, Rumların "saplantılar", "yanılmalar" içine düşmeleri, Istanbullu Hoca'nın yanılmasına göre daha anlaşılabilir bir durumdur. Eğer savaşın acıları ve maliyeti açısından bakarsak; Rumlar İstanbullu Hoca'dan çok daha yüksek faturalar ödemişler, yüzyıllardır yaşadıkları yerlerinden yurtlarından olmuşlar, acılar çekmişlerdir. Ancak bütün bu insani kaygılara rağmen ne İstanbullu Hoca'nın ihaneti, ne de Rumların emperyalistlerin kışkırtmalarıyla yaptıkları kötülükler mazur görülemez.

Çolak Salih'in Niko'ya kızarak Kurtuluş savaşına katılmasını doğal bir gelişme olarak kabul etsek bile, yazarın savaşı Çolak Salih'in kişiliğinde bir kin ve öc alma olayı haline dönüştürmesi kabul edilemez; "O -Çolak Salih- savaşı sırf Niko ile karşı karşıya gelmek için sevmiş, benimsemiş, kaşık tutmaktan aciz sol elini sırf bu umut uğruna uçan kuşu zımbalayacak hale getirmişti... 'Pontus' diyen ve Salihlere, Ali emmilere, Ruziyelere karşı silaha sarılan Niko ile silah-silaha karşı gelmeden savaş biterse zaferin tadı olmayacaktı". (s.457) Buğra bu anlayışla Tercüman gazetesinde yeni bir tefrika başlatmıştır. "Çolak Salih Niko ile Hesaplaşıyor" dizisi tam bir dinci ve ırkçı tepki serüveni haline dönüştürülmüştür.

Salih'i bir yana bıraktık, Buğra'nın babam dediği Reis Bey'in şu düşüncelerine ne demeli; "Osmanlı ülkesinde şimdi binlerce ve binlerce Salih vardı. Osmanlı ülkesinde şimdi Rumların, Ermenilerin tatlı dilleri, güler yüzleriyle uyumuş binlerce ve binlerce Salih, o ilk fırsatı, o intikam saatini yaratmak için insan üstü bir çabaya girmiş bulunuyordu". (s.500)

Yazar, Çolak Salih tipini ve anlayışını genelleştirmekte ve Kurtuluş savaşının ana motiflerinden biri haline getirmektedir. Savaşı bu kadar yüzeysel duygulara; kahramanlıklara ve idare başarılarına basit şoven tepkilere bağlamak, sanırım Kurtuluş Savaşına yapılan en büyük haksızlık olur. Zafer esas olarak ne yaptığını büyük ölçüde bilen kitlelerin eseri olabilir. **Kör bir sürüklenme ile dünyanın ilk milli kurtuluş savaşını başarıya ulaştırmak acaba mümkün müydü?**

Kurtuluş Savaşının önderliğine gelince, onlar hiçbir zaman emperyalistlere karşı savaştıklarını unutmamışlardır. Nitekim, savaşın kazanılmasından hemen sonra Atatürk, Yunanistan'a dostluk elini uzatmıştır.

Küçük Ağa Bir Çizginin Sembolüdür

Kim ne derse desin, **Küçük Ağa, hiçbir tereddüte yer bırakmayacak şekilde bir çizgiyi savunmaktadır. Bu çizgi, Meşrutiyetlerden Cumhuriyete kadar uzanan demokratikleşme ve uluslaşma davamızın karşısındadır.** Küçük Ağa, altıyüz yıllık bir geçmişe ve hatta daha gerilere sarılan bir anlayışı sürdürüyor. O, ilerlemeye ve devrimlere direnen tutuculuğun sembolüdür. Ortaçağ özlemcilerinin "Türk-İslam sentezi" adını verdikleri teorinin somutlaşmış temsilcisidir.

Küçük Ağa'nın nereden gelip nereye gittiğini Yazar şöyle anlatıyor: "Bu macredan insanın-altıyüz yıllık, hatta bu altıyüz yılı hazırlayan çağları ile— kanının, medeniyetinin, yaşama iradesinin hep zafere, hep üstünlüğe yönelen akışını, milletin hüviyetini ve ebedi kaderini bulabilirdi." (s. 486)

Tarık Buğra Kurtuluş Savaşına kaderin garip bir cilvesi olarak katılan, daha doğrusu yarı gönüllü bir şekilde bu mücadeleye sürüklenen ve daha sonra Millet Meclisinde Atatürk'ün önderliğinde yenilikler yapan Cumhuriyet kurucularına direnen bu tutucunun öyküsünü anlatıyor.

Şu sorulabilir, savaşa katılan böyle insanlar olmamış mıdır? Kuşkusuz olmuştur. Küçük Ağa da bunlardan birisiydi: Gerçekten de Kurtuluş Savaşına Küçük Ağa gibi yarı gönüllü katılan hilafetçiler vardı. Bu türden insanlar daha sonra Kemalist Devrimlere ve ilerlemeye direnmişlerdir. Buğra işte bu yolun yolcularının romanını yazmıştır. Ama onlara "dürüstlük", "vatanseverlik", "insan sevgisi" gibi ne kadar üstün meziyet varsa armağan ederek. Karşı tarafa da "mevki düşkünlüğü", "üçkağıtçılık" ve "gaddarlığı" layık görerek. **Yazar, Kurtuluş Savaşının bir yanını yansıtmaktan çok bir tercih yapmıştır.** Tercih ettiği yan da bellidir.

Küçük Ağa dizisindeki Reis Bey'in Buğra'nın babası olduğunu kendisiyle yapılan röportajlardan öğrendik. Reis Bey, tutarlı, dürüst ve cesur

"Kuvvayi Milliye denilen hareket hedefine ulaşsa ne olacaktı? Bir devlet kavgasıdır başlamıyacak mıydı? İhtiraslar başıboş kalıp binbir dalavere ile çeşit çeşit gaddarlıklar ve hilelerle milletin başını yemiyecek miydi?..." diyerek Tank Bugra Küçük Ağa'ya geleceğe yönelik tablo çezdirmektedir.

bir Milli Kurtuluşçudur. Örnek özelliklere sahip değerli bir insandır.

Zafer kazanıldıktan sonra bakınız yazarımız Reis Bey'e büyük düş kırıklığı içinde neler söyletmektedir; "Reis Bey, bugün Osmanlı İmparatorluğunun davayı Tanzimatla birlikte kaybettiğini, asıl düşüşün Meşrutiyet günlerinde başladığına inanıyordu... Tanzimatın o kalpazan yaygaracıları olmasaydı, onları da o Serveti Fünûn hokkabazlığı kovalamasaydı, bu buhran günlerinde acaba bu Pontus kuruntusu, acaba bu Ermenistan megalomonisi imparatorlukta tutunabilir miydi?... **O çağlarda söz hakkını, Avrupa diye tepindikleri halde Avrupa'nın da, ilmin de, fennin de hele hele Meşrutiyet'in ve Cumhuriyet'in, hepsinden önemlisi, insanın ve toplumun da ne olduğunu, hatta ne olmadığını bilmeyenler ele geçirmişlerdir. Kuru taklitçiler, ağzı açıklar, şarlatanlar... Ve elbette satılmışlar ve hainler, kasıtlılar.**" (abç) (s. 512-513) "Reis Bey terakkiperverliğin, teceddüd ve inkilap isteğinin nasıl olup da millet düşmanlığı halini aldığını, imparatorluk yaratan medeniyet kuran milleti hor görmeye sebep olduğunu, olabildiğini bir türlü anlayamıyordu." (s.514)

Bu sözlerden sonra yoruma gerek var mı? Tarık Buğra düşüncelerini gizlemek ihtiyacını hissetmemiş, apaçık söylemiştir. Yalnız bir nokta eksik. Tarık Buğra, **Küçük Ağa** romanının Kemalist önderliğe karşı olmadığını savunuyor. Buna inanmak mümkün değildir. Hele romanı okuyunca; **Küçük Ağa'nın ve onun yaratıcısının Cumhuriyete ve tarihimizdeki her türlü ilerlemeye karşı olduğunu görmek için ince eleyip sık dokumaya bile gerek yoktur.**

Kurtuluş Savaşı başlarken Küçük Ağa şöyle düşünür, daha doğrusu kendisi savaşa katılırken kafasından şunları geçirir: "Sanki herşey yeniden başlıyordu, tıpkı 1071'deki gibi, tıpkı 1299'daki gibi." (s. 374) Küçük Ağa böyle düşünürken, Atatürk Meclis'te şunları söylemektedir: "Osmanoğulları zorla Türk milletinin hakimiyet ve saltanatına vazıulyed olmuşlardı; bu tasallutlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de Türk milleti ve mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hakimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline bilfiil almış bulunuyor.".[10]

İşte gerçek budur.

10 Nutuk-II, s. 690-691

Dede Efendi ile Beethoven

Halim Giritli

Salih Ural'ın, Dede Efendi ile Beethoven'e "insanlık kültürünün ilerlemesi açısından" bakmasını haklı buluyoruz[1]. Gerçekten de, Beethoven, çağdaş ve evrensel bir değer olmuş, insanlığın kültür mirası içindeki bütün demokratik kültürlerin ortak ögesi haline gelmiş, dolayısıyla bizim ulusal-demokratik kültür mirasımız içinde de yerini almıştır. Buna karşılık, toplumumuzun ilerlemesi, yazarın da belirttiği gibi,"bizden" olmasına karşın Dede Efendi'yi bizlerden uzaklaştırmaktadır. Öyle ki, Dede Efendi, Divan musikisinin en büyük bestecisi ve tarihsel bir değer olarak kendi toprağında bile yeniden "keşfedilmek" ve "değerlendirilmek" zorundadır. Bu ise, bir kültür yıkıcılığının ya da çarpık bir eğitim politikasının değil, toplumumuzun kişi istencine bağımlı olmayan gelişmesinin sonucu olarak ortaya çıkan bir durumdur.

Üstelik, Dede Efendi, Saray'ın musikişinası olarak çok dar bir kesimin, Divan'ın ve bağlı bulunduğu tekkedeki (Mevlevihane'deki) çok küçük bir azınlığın dinlediği bir müziğin bestecisiydi. Toplumdaki kalabalık çoğunluğu oluşturan halk ise bulunduğu yöreye göre farklı halk müziklerini dinliyordu. Üstelik, Osmanlı toplumunun kendisinde birçok değişiklikler oluyor, bunlara koşut olarak müzik alanında da önemli değişiklikler yer alıyor, bunların sonucu, daha o zamandan başlayarak bu müziğin dönemini doldurmasına ve giderek tarihsel bir değer olarak gerilerde kalmasına neden oluyordu. Türk toplumu, daha o zamandan, bu çok küçük azınlığın müziğinden uzaklaşmaya başlamıştır. Doruk noktasına Dede Efendi ile uluşan Divan Müziği, genişleyen saray bürokrasisinin ortaya çıkmaya başlayan gereksinimlerine yanıt veremeyecekti: Çünkü ancak sarayda ve mevlevihanede yapılan müzikti. Saraya yakın ama onun dışında bir takım mahallelerde toplanmaya başlayan bürokrat kesim ve gelişen ticaret burjuvazisi, "daha dünyalı" olan bir müziği gereksiniyorlardı. Bu sıralarda Mehterhanenin yerini alan " askeri bando takımları"na eleman yetişmek üzere Sarayda kurulan Muzıka-i Hümayun'daki Batılı hocaların, Avrupa'dan gelerek sarayın içinde temsiller veren yabancı operaların, konserlerin, resitallerin, geleneksel müzikle meşgul kesim üzerinde etkisi olmaması olanaksızdı. Giderek genişleyen ve "Avrupalılaşan" bürokrat kesim, başlangıçta levanten çevrelerde oluşan, daha sonra İstanbul'un bazı Müslüman mahallelerine yayılacak olan bir "eğlence" müziğinin alıcısı ve dinleyicisi olmaya başladı. Bu dönem sırasında "şarkı" biçimi yeni bir anlam ve boyut kazandı. Ayrıca İtalyan operasının **bel canto** tekniğinden esinlenen söyleyiş biçimi, melez bir müzik olan kantonun gelişmesine neden oldu.

Giderek, Dede Efendi'nin daha çok dinsel ve tasavvufi olan müziği, sarayın içinde ve tekkelerde çok dar bir kesim içine sınırlı kaldı. Divanda yetişen pek çok usta, saray dışına çıktılar. İnce saz, fasıl, vb. bu yeni müziğin kalabalık dinleyicilere ulaşma biçimleri haline geldi. Bu müzik, özellikle başkentli orta sınıfların okumuş yazmış kesimi içinde yayıldı. Divan musikisinin kalbinin ve mekanının saray ve tekke olmasına karşılık, bu yeni müziğin mekanı, artık Batı'nın

1 Salih Ural, "Murat Belge'nin Geçmiş Arayışı", **Saçak**, 3. sayı, Nisan 1984.

iyice etkisi altına girmiş ve yarı sömürgeleşme durumundaki imparatorluğun başkenti İstanbul'du. Böylece, divan müziğinden gelen akış, çeşitli karışım ve değişimlerle Direklerarası'nın kantolarına kadar uzanıyordu. Gelişen bürokrat burjuvazi ile ticaret burjuvazisi, müziksel besinini uzun süre bu kaynaktan alacaktır.

Dede Efendi ile Beethoven - Mutlak ve Feodal Duruk Osmanlı Toplumu ile Yükselen Burjuvazinin Bireylerden Oluşan Toplumu

Dede Efendi, Osmanlı İmparatorluğunun duraklama ve çöküş eğimine girdiği dönemin bestecisidir. Ayrıca, Osmanlı hakim sınıfının en iyi yetişmiş kesiminin mensup olduğu tekkenin, Mevlevihanenin bir dedesidir. Dede Efendi'nin dinsel, teokratik ideolojisi, "kul" insan anlayışı, "birey"in bulunmadığı bir dünya içindeki "öte dünya" özlemi, onun müziğine özniteliğini verir. Bu ideolojide insan, öbür insanların içinden seçilmez. İnsan Tanrı'ya erişerek yok olmalıdır. Kişi, bu dünyadan ne denli uzaklaşır, bu dünyanın nimetlerini ne denli yadsır, bu dünyanın "hay-ü hûy"una ne denli boş verirse, kendini ne denli yadsırsa, bedeninden ve kişiliğinden ne denli arınırsa, Tanrı katında o denli "makbul" olur ve ona yaklaşır. Amaç, öte dünyadır. Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi padişaha kulluk, Tanrı'ya tapınmak demektir. Sanat, müzik vb, Tanrı'yı övmek içindir. Dede Efendi, merkezi feodal ve mutlak niteliği Batı'dakilerden çok daha güçlü bir imparatorluğun en üst zümresinin sanatçısıdır. Müziği, Orta Asya'dan Batı'ya gelen Türk boylarının müziğinin, ilişkide bulundukları kültürlerden ve müziklerden etkilenmiş, en son da Bizans' tan iyice etkilenerek gelişmiş bir müziktir. Uzak Doğu, Hint, İran, Yahudi, Anadolu yerel halklarının müzikleriyle kaynaşarak doruk noktasına varmıştır. Kullandığı ses dizileri ve sazları bakımından büyük ve köklü değişikliklere uğramamış bir müziktir.

Bu müzik, çok dar bir çevrede, usta-çırak ilişkisi içinde "meşk" edilir, kulaktan kulağa, ağızdan ağıza öğrenilirdi. Bu müziğin bir notalama sistemi yoktu. Buna gereksinme duyulduğu da söylenemez. Çünkü, divan müzisyenleri -arasıra aralarında kimi devlet ileri gelenleri ve padişahlar da katılsa- çok dar bir gruptu. Müziği, dışa oldukça kapalı bir devre olarak kendi aralarında icra ediyor (ve yaratıyorlardı). Saray, büyük konaklar ve tekkeler dışına pek taşmadığından, bu müziğin "başkaları" tarafından okunmasına ve seslendirilmesine de gerek yoktu. (Osmanlı Divan Müziğinin ve klasik müziğin notaya geçirilmesinde kullanılan sistemlerin, Bizans kilisesinin notalama sistemlerini bilen kişilerden gelmiş olması da ilginçtir). Bu yüzden, Osmanlı musikisinin yapıtlarının çoğu birkaç kuşak sonra büyük ölçüde unutulup kaybolmuştur. Zaten bu ideoloji ve dünya görüşünü taşıyan sanatçının da bireyleşmiş bir kişi olarak öne çıkması pek olanaklı değildir.

Buna karşılık Beethoven, kulluğa başkaldırıp bireyleşen ve sürecin altüst oluşunu yaşayan insanların, burjuva demokratik devriminin ve değişiminin müziğini yaratmıştır. Beethoven, diğer çığır açıcı burjuva düşünürleri gibi bir tanrıtanımazdır: "Sefaleti ve doğayı yaratanla mücadele hep kafamı kurcalıyor. Yaratanı sık sık reddettim; çünkü kullarını, en değerli filizleri kurutup döken bir sürü değersiz rastlantıyla yüzyüze bırakıyor. "[2] Dede Efendi, bu dünyada kul olmayı, öte dünya için bu dünyanın acılarına katlanmayı propaganda eden bir dinsel ve topluмsal ideolojinin sanatçısı, buna karşılık Beethoven insan hak ve özgürlüklerinin savunucusudur; tüm insanların bu dünyayı daha iyi yapabilmek için elele vermesini ister; özgürlükçü düşüncenin bir yandaşı olarak durmadan çiğnenmekte olan insan onurunun, insan haklarının gözetilmesine ayak direr: "İnsanın insana kulluğu acı veriyor bana."[3] Beethoven'in aristokrasi ve monorşiye karşı nefreti o denli keskindi ki, arkadaşı ozan Grillparzer, sağır Beethoven'in konuşma defterine, "Müzisyenler senin müziğini bestelerken düşündüklerini bilseler, hiçbir sansür sökmezdi onlara" diye yazmıştı[4]. Beethoven'in konuşma defterlerinin sakıncalı olanlarını arkadaşları onun sağlığında ve ölümünden sonra yok etmişlerdir. Dostu ve yaşam öyküsünü yazan Schindler, onun,"Varolan siyasal kurumlara karşı dinmek bilmeyen kininden" söz eder ve "Beethoven, siyasal duyguları bakımından cumhuriyetçiydi" diye yazar[5].

Demek ki, karşılaştırılan iki besteciden biri, Doğulu mutlak feodal ve teokratik bir imparatorluğun hakim sınıfının en üst zümresinin din-

2 F.Noli, "Beethoven and the French Revolution", aktaran: **Albania Today**, 1976.
3 Aynı yerde.
4 S. Finkelstein, **How Music Expresses Ideas** (London: Lawrance and Wishart, 1952).
5 Aynı yerde.

sel ve toplumsal ideolojisinin, öbürü ise feodalizme ve kişi erkine karşıt, burjuva demokratik devrimlerinin altüst ettiği bir dünyanın bireyleşen insanının bestecisidir.

Bu karşılaştırmayı yaparken Dede Efendi'yi sanatçı olarak küçümsemek aklımızın ucundan bile geçmiyor. Tarihsel bir saptama yapıyor, "değerleri" tarihsel ve toplumsal bağlamları içinde kavramak istiyoruz. Ortaçağdan kurtulma yönünde oldukça ilerlemiş olan Türkiye toplumunda, bu müziklere erişebilme olanaklarına sahip olan insanların büyük çoğunluğunun Dede Efendi'den daha çok Beethoven'ı kendilerine yakın bulmalarının nedeni budur.

İki Ayrı Toplum Yapısı, İki Ayrı Sınıf, İki Ayrı Sanat Anlayışı, İki Ayrı Müzik Sistemi

Burada sözkonusu olan, gerçekten de iki ayrı çağdır. Ne var ki, yalnızca bu kadar da değildir. İki ayrı toplum yapısı, iki ayrı sınıf, iki ayrı gelişme sonucu oluşan iki ayrı sanat anlayışı ve iki ayrı müzik sistemi; farklı düzlemler üzerinde oluşmuş iki ayrı kültür ve iki ayrı dünyadır. Dede Efendi de, Beethoven da, kendi dünyalarını en büyük yetkinlikle yorumlamış bestecilerdir. Burada yapılması gereken, "çağdaş ve evrensel" olanın, Dede Efendi'nin yapıtlarında varolup olmadığını, ayrıca ulusal ve demokratik bir kültürün varatılmasında bu ögeden ne ölçüde ve ne biçimde yararlanılabileceğini araştırmak, eskiye bu bakış açısından bakabilmektir. Ancak böyle bir anlayıştan yola çıkarak (ve eskiye karşı ilerici çevrelerde kimi zaman yapıldığı gibi toptan yadsımacılığa, yüzeysel ve kestirme değerlendirmelere ve tekdüzeliğe düşmeden tıpkı Salih Ural'ın Divan Şiiri'ne yaklaştığı anlayışla yaklaşarak) verimli bir değerlendirme yapılabilir[6] Kültür mirası, ancak böyle bir anlayışla oluşturulabilir ve değerlendirilebilir. Bu mirastan, ulusal-demokratik kültürün sanat yapıtlarının yaratılmasında ancak böyle bir anlayışla, yararlanabilmek olanaklı olur. (Örneğin, Türk Beşleri olarak bilinen bestecilerin ve daha sonrakilerin birçoğu, halk müziği yanında Türk divan ve klasik müziğinden de yararlanmaktadırlar). Yani, günümüz yapıtlarının yaratılmasında, bu mirastan özümlenecek şeylerin bulunup bulunmadığını araştırmak zorunludur. Bunu yapacak olanlar da, yeni yapıtları yaratacak olan besteciler ve sanatçılardır. İnsanoğlunun "yaratıcılığına saygı" ancak böyle gösterilebilir.

Dinlemek, Bir Yapıtın Yeniden Üretimine Katılmaktır

Günümüzde çok sözü edilen bir şey de dinlemek. Son zamanlarda kimi aydınlarımız kendi aralarında söyleşirlerken, Beethoven yanında, Dede Efendileri dinlemeyi bir tutum olarak benimsediler. Ama yalnızca entellüktüel bir süs, ya da değişik bir fon olarak kullanılmıyorsa, onların da Beethoven'in müziğini kendilerine ve günümüze daha yakın, Dede Efendi'yi ise daha uzak bulmaları kaçınılmazdır. Bir yapıtı dinleyip onu kendinize yakın buluyor, oıdan hoşlanıyorsak, onunla bazı bakımlardan özdeşleşiyorsak, kimi duygularını paylaşıyorsak, o yapıtta, kendimiz, yaşadığımız çağ ve toplum, günümüzün sanat ve estetiği açısından (iyi ya da kötü, ileri ya da geri) yaşayan bir şeyler buluyoruz demektir. Bu anlamda yapıt yaşıyordur. Somut bir örnek, mimarlık yapıtlarıdır. Bunlar din amaçlarından günümüz mimarlığına, sanat ve estetiğine yaptıkları katkı kadar yaşıyor olabilirler; bir bölümünün ise yalnızca tarihsel olarak önemi vardır, yapı olarak birer müzedir. Ne var ki, mimarlık yapıtları gözlerimizin önündeki somut şeylerdir. Oysa müzik yapıtları, sanatların en soyut olanı ve doğuştan koşullandığımız, ancak eğitimle yeni beğeni ve alışkanlıklarla kazanacağımız şeylerdir. Bu yüzden, Dede Efendi'yi dinlemek başlı başına bir sorundur. Üstelik her şeyiyle uzaklarda kalmış bir dönemin müziğidir. Bu müzikle aynı şeyleri paylaşanların sayısı azdır. Çünkü böyleleri toplumumuzda çok küçük bir azınlığı oluştururlar. Dinlemek ise, bir yapıtın yaratıcısıyla duygu ve düşünceleri paylaşmak, o yapıtın yeniden üretimine katılmak demektir; bestecinin toplumsal, ideolojik (dinsel, kültürel) varlığıyla karşılaşmak, onunla ruhsal bağlar kurmak, o sanatçıyla ortak bir evren içinde buluşabilmek demektir. İşte bu bakımdan Beethoven'ın bugün tüm dünyayı kucaklamış olan evrenselliği, çağdaş uygarlık düzeyini hedefleyerek bu yolda pek çok ulustan daha ileri adımlar atmış ve yol almış, çok önemli dönüşümler başarmış, oldukça geniş bir aydın kesimi yaratabilmiş Türk toplumuna, Dede Efendi'den daha yakındır. Dede Efendi'de yaratılan müzik, Tanrı'ya erişme özlemini kendi kalıpları içinde çeşitleyen görkemli bir bezemedir. Doğulu kulun suskun evreninin sesidir. Günümüzün öte

6 Salih Ural, "Osmanlı'nın Ölümü", **Saçak**, sayı 2, Mart 1984.

dünyaları ise, bilimin ve insan yapısı uyduların erimi içine artık girmiş olan gezegenlerdir. Sürekli değişen, altüst olan ve durmadan ilerleyen bir dünyanın insanlarıyız. Dünyanın gelişme temposu görülmemiş ölçüde hızlanmıştır. Artık on yıl öncesi bile çok eski gözükmeye başlıyor insanların gözlerine. Dolayısıyla, Beethoven'ın "bu dünyayı" dile getiren müziği, bir eğitim ve kültür bütünselliği içinde görülür, günümüzde dinletilen müzikler ölçüsünde propaganda edilir ve dinletilirse, çok daha fazla insan tarafından benimsenecektir. Kuşkusuz çok daha fazla insan tarafından yeğlenecektir de. Yapılması gereken de budur. Ancak böyle bir kültür ve eğitim hedefi ve anlayışı içinde, Dede Efendi bir kültür taşıyıcısı, ulusal mirasımız içinde bir bestecimiz olarak değerlendirilebilecektir.

Yeni Tutuculuk, "Arabesk", vb.

Son dönemlerin kimi ideolojik ve toplumsal düş kırıklıklarının bir takım küçük burjuva radikallerini ittiği ruh hali içinde ortaya çıkan bir "yeni-tutuculuk"un etkisiyle (ki bu da bir "kaçış" biçimidir), Divan müziğini dinleyenler çoğalmış olabilir. Eski tutucuların, dinsel ve ötedün yasal bir doyuma ulaşmak için bu müziği dinliyor olmaları akla uygundur. Oysa, bu müziğin, bu yeni tutucu kesimin, eski keskin tutumlarının tam tersine çark ederek "tepeden inmeci kültür değişimleri"ni eleştirmek için bu eski tutucularla aynı safa girmelerinin, kendilerine nasıl bir doyum sağladığı merak konusudur. Bu kimseler de çok dar bir elitle sınırlıdır. Buna karşılık büyük çoğunluğu oluşturan halk, genelinde ne Dede Efendi'yi ne Beethoven'ı dinleyebilecek durumdadır. Her iki kültür, her iki sanat ve müzik de halka uzak ve yabancıdır. Dede Efendi çok eskilerde kalmış, Beethoven ise henüz erişilememiş, erişilecek ve geçilecek olan gelecekte durmaktadır. Kırsal kesim insanları, yoğun kentleşme olgusu nedeniyle kırdan, kentlere doluşmuşlardır; kültür ortamlarından kopmuşlardır. Gecekondu insanlarının ve "ortadirek"in sinema, radyo, TV vb. ile oldukça melezlenmiş olan kulaklarına kala kala "kozmopolit" yoz bir "evrensel" müzik ile, özgünlüğü gün geçtikçe yiten bir "ulusal" müziğin karışımı kalmıştır. Bu da çeşitli nüanslarıyla Türk sanat müziğinden Türk halk müziğine, hafif müzik uyarlamalarına, "müzikaller müziğine" ve bunların tümünden Arap, Yunan, Hint vb. esintili arabeske kadar uzanan ve TV, Polis ve Meteoroloji Radyoları tarafından şu ya da bu biçimde ve ölçüde pompalanan bambaşka bir müziktir. Bunlar, ortaya çıkan kültür boşluğunu dolduran kendiliğinden kültürün ürünleridir. Günümüzün yaygın kültürünün müziğidir.

Bugün ne feodal ve teokratik Osmanlı toplumunun, ne onun çağdaş kılıklı çeşitlemelerinin, ne de bunlara uyan kültür ve sanatların "ihya"sına olanak vardır. Gelgelelim, bu konuda çok kafa karıştıran nedenlerden biri de, bu tür konularda bugüne kadar çok katı, kestirmeci, dogmatik ve bilimi gözetmeyen yaklaşımların yarattığı kısırlık, ürünsüzlük ve "fikirsizlik"tir. Pek çok aydın ve sanatçı, inanıyoruz ki, çok geçmeden daha derinlemesine ve daha titiz bir değerlendirme içine girecekler, konuya daha doğru ve bilimsel yaklaşacaklardır. Toplumun nabzı daha hızlı atmaya başladıkça, bu aydınların birçoğu, o dünyanın özlemi içinde "eski musikinin gönülleri arındıran ulvi vantilatörü ile kanıtlanmış"[7] eski model tutuculardan kendilerini ayırt etmenin yolunu bulacaklardır.

Bu arada, dünyanın değiştiğine ve durmadan değişeceğine, eskinin yerini her zaman yeninin alacağına ve sürekli olarak daha yüksek bir uygarlığa ilerleyeceğine inananların ve bunu amaçlayanların da kültür mirası, sanat, müzik vb. konulardaki bilgi düşünce ve yargılarını geliştirip derinleştirmeleri, düşünce ve sanat alanını son yılların getirdiği durukluk ve boşluktan yararlanarak parsellemeye soyunmuş olan eski ve "yeni model" tutuculuğun şekilsiz, köşesiz "aydın"larının çalımını bozmaları, kuramsal ve uygulayımsal kısırlıkları yenmeleri, bu sorunu ciddiye almaları gereklidir.

7 Ergun Göze, "Dini Musiki", Tercüman, 24.3.1984.

YUGOSLAV ÖZYÖNETİM DENEYİ ÜZERİNE

BİR DERLEME VE İKİ GÖRÜŞ

-Yugoslav Özyönetim Deneyi Konusunda Bir Derleme

- I. Madalyonun Bir Yüzü...
- II. Madalyonun Diğer Yüzü...

- Esas Sorun Siyasal Katılımdır
- Piyasa Ekonomisi Çıkış Olabilir mi?

Yugoslav Özyönetim Deneyi Konusunda Bir Derleme

Muzaffer Atalay

Yugoslav özyönetim deneyinin 1950 yılında başlatılmasından bu yana tam 34 yıl geçmiş bulunuyor. İnsan ömrü için epeyce uzun olan bu sürenin toplumsal deney açısından çok da uzun olduğu iddia edilemez. Ama o deney, ilk verilerini kısa denebilecek bir süre içinde ortaya koyuyorsa o zaman belli ön-sonuçlara varmak da mümkün olabilir. Herhalde Yugoslav deneyi de böyle bazı ön sonuçlar ortaya koymuştur ki, bu toplumbilimcileri ve araştırmacıları teşvik etmiş ve nerdeyse deneyin ilk yıllarından başlanarak Yugoslav özyönetimi üzerine çok sayıda makale ve kitap yazılmıştır. Bu araştırma ve incelemelere Yugoslavların kendi araştırmacılarının eserleri de dahildir. Üstelik ilginç olan nokta, örneğin Sovyetler Birliği'nden farklı olarak, bu Yugoslav araştırmacılar Yugoslav devletinin resmi verilerini ve sonuçlarını tekrarlamak zorunda bırakılmamışlar, oldukça eleştirici gözlemler yaparak bunları sergileme olanağı bulabilmiş olmalarıdır.Belki,Yugoslavya konusundaki araştırmaları teşvik eden bir etken de bu doğrudan kaynakların sağladığı bol malzeme olmuştur.

Bu derlemede Yugoslav deneyi üzerine ülkemizde yazılanların ve dilimize çevrilenlerin bir bölümünü bir sistematik içinde sunmaya çalışacağız.

I. Madalyonun Bir Yüzü

Özyönetim Teorisyenlerinin Gerekçeleri

1950 yılında Tito'nun özyönetimi ilan etmesinden ve ilgili kanunun yürürlüğe girmesinden sonra başta Tito ve Kardelj olmak üzere birçok Yugoslav devlet adamı ve teorisyeni özyönetimin gerekçelerini açıklayan konuşmalar yaptılar, yazılar yazdılar. Tito, Kardelj ve diğer teorisyenlerin, özyönetimi savunurken öne sürdükleri en önemli kanıtların başında devlet mülkiyetinin toplumsal mülkiyetle eş tutulamayacağı ve özyönetimin amacının bu toplumsal mülkiyeti gerçekleştirmek olduğu tezi gelmektedir: "Ekim Devrimi, devletin üretim araçlarını ele geçirmesine izin vermiştir. Aynı üretim araçları, otuz yıl sonra, hâlâ devletin elindedir. 'Fabrika işçilerin olacak' sloganının gerçekleşmesi midir bu? Açıkca hayır. İşçilerin şu anda işyerlerinin yönetiminde en küçük payları yoktur: Yönetim devlet tarafından atanmış yani devlet görevlisi yöneticilerce yürütülmektedir. İşçilerin yalnız çalışmaya hakları ve olanakları vardır: Bununsa, kapitalist ülkelerin işçilere bıraktıkları rolden büyük bir ayrımı yoktur. İşçiler için tek ayrım, Sovyetler Birliği'nde işsizliğin bulunmayışıdır- o kadar. Demek ki, Sovyet yöneticileri şimdiye dek, bir toplumcu ülkenin en belirgin fiillerinden birini gerçekleştirmemiş, fabrikalarla öteki sanayli kurumlarının yönetimini devletin elinden alıp işçilere aktarmamışlardır. Görünüşe göre, SSCB yöneticileri üretim araçlarının yönetimini emekçilere, devlet mülkiyetini, toplumsal sahip oluşun en yüce biçimi saydıkları için bırakmamaktadırlar. Ayrıca bu, onların devlet çarklarının hızlandırılması çabasıyla yüzde yüz uyuşmaktadır." *(Tito, 26 Haziran 1950'de Yugoslav Federal Cumhuriyeti Ulusal Meclisi önünde yaptığı konuşmadan)*[1].

Aynı sorunu *M. Druloviç şöyle dile getiriyor:* "Marksistler hep şunu demişlerdir: 'Devrimci hedeflerin gerçekleşmesi, üretim araçlarının özel mülkiyet alanından toplum mülkiyetine geçirilmesiyle olur.' Fakat, sosyalist toplumların deneyimleri şunu açıkça göstermektedir ki, işin bu kadarıyla devrim noktalanmıyor; işin bu kadarıyla işçi sınıfının koşulları ve olanakları düzene sokulamaz."[2] *Ve hemen ardından soruyor:* "Sosyalist ülkeler de bir ikilemin çıkmazındadırlar: Üretim araçları kamulaştırıldığına göre, bu araçların içerdiği büyük ekonomik ve sosyal iktidarı kim kullanacak? Devlet ve parti bürokrasisi mi, yoksa kişi mi, yani 'çalışanlar topluluğu' mu?"[3] *Böylece Tito'nun söylediklerini soru şeklinde tekrarlayan M. Druloviç'i, Kardelj adeta şu sözlerle yanıtlamaktadır:* "Sosyalist toplumumuzdaki üretim araçları ile genişletilmiş üretimin yenilenmesine ilişkin yükümlülüğü ne sermaye sahibi özel kesim temsilcisi bir sınıf yapabilir ne de herhangi bir teknokratik mekanizma aracılığı (ya da devletçe bu işlevi yerine getirme hakkı tanınmış bir kesim) ile yerine getirmek imkânı vardır. Olsa bile, ergeç toplumu sarsıcı nitelikteki kendi tekeline geçirme arzuları işleve darbe vuracaktır. Bu işlevi yalnızca işçiler gereğince yerine getirebilirler."[4] Ve şu sonuca var-

1 Nakleden Martınet 1975, 131
2 Druloviç 1976, 107
3 Druloviç 1976, 268
4 Çağdaş Bir...1977, 270

maktadır Kardelj; "Bütün bunlardan, 'çalışan sınıf adına' kurulan bir merkeziyetçi devlet makinesinin sosyalist ilişkileri kurmada esas itici güç olamayacağı ve sosyalist bilincin bir tezahürü olarak hiç hataya düşmeden çalışamayacağı anlamı çıkar. Bu sosyalist ilişkiler ancak üretim araçlarının sosyal mülkiyette olmasının yaratacağı şartlar altında gerçekleşebilirler."[5]

Yugoslav yöneticiler, yalnızca işçilerin üretim araçlarını yönetmesi üzerinde durmamakta, aynı zamanda onların kendi yarattıkları toplumsal birikimin denetemini ellerinde tutmaları gerektiğini de belirtmektedirler: "Ekonomik iktidar kimlerin ellerinde olacak? Gelirin bölüşülmesinde kim kefil olacak? Sosyal sermaye dediğimiz sosyal mülkiyetin mutemedi kim olacak?"[6], "Toplum ne üretip yaratmışsa tümünü harcayıp tüketmiyor. Bu kaynakların ve değerlerin bir bölümü sosyal ve geniş üretimle ayrılıyor. Bu durum, -sıkıca merkezileştirilmiş bir ekonomi için de, özyönetim ekonomisi için de, kapitalist ekonomi için de- bir gerçek... Sorulması gereken bir şu nokta var: Kimlere gidiyor bu iş fazlası; bu iş fazlası için kimler karar sahibi? Özyönetim açısından Yugoslavların kördüğümü şuydu: Gerek sosyal üretimi sağlamak, gerekse sosyal bakımdan yararlı işler gördükleri halde üretici sayılmayan toplum bireylerinin geçimlerini desteklemek için ayrılan gelir paylarını kimler saptayacak? Devlet mi, onun mekanizması mı? Girişimlerin dışında ve çalışanların katılmadıkları apayrı bir toplum politikası temsilcisi ya da temsilcileri mi? Yoksa doğrudan doğruya çalışanlar mı? Yugoslavların yanıtı -duraklamasız- şöyle oldu: "Bu iktidar, olabildiğince büyük ölçüde işçinin eli altında bulunmaktadır."[7]

Aynı tespiti Kardelj şu kesin sözlerle belirtmektedir: "Eğer kamu sermayesi üzerinde söz sahibi değillerse, işçiler iktidar sahibi de olamazlar"[8] *Eğer bu sağlanmazsa "toplumsal sermaye" küçük bir azınlığın "sınıfsal sermaye"sine dönüşebilir, Kardelj'e göre:* "Toplumsal sermayeye ilişkin söz ettiğim zaman kastettiğim geniş çapta üretimin yenilenme aracı olarak kendisinden faydalanılan birikmiş toplumsal geçmiş-emek'in konu ile ilgili bölümüdür. Bu ekonomik işlevin işçilere yabancılaştırılması ya da tekelci yönetim grupları tarafından işçilere karşı sorumluluk duyulmaksızın yönetilmesi durumunda, sınıfsal sermayenin belirgin özelliklerini alabileceğine dikkatinizi çekmek isterim."[9]

Alev Coşkun ise işçilerin Yugoslavya'da "artıkdeğeri" kontrol için elverişli koşullara sahip olduklarını belirtmektedir: "Marksizmin kuramsal temeli olan artık değeri yaratan işçinin bu artık değerin her aşamada kendisi tarafından kontrol edilmesinin olanakları yaratılmıştır"[10].

Yugoslav yönetici ve teorisyenlerinin özyönetimin gerekçesi olarak ileri sürdükleri önemli noktalardan biri de "devletin sönmesi"ne ilişkin Marksist tezi kendi pratiklerinde denemeye başlamak iddiasıdır. Onlara göre Sovyet deneyi Marksizmin "devletin sönmesi" yönündeki öngörülerini gerçekleştirmek bir yana, tersine son derece güçlü bir bürokratik devletinin ortaya çıkmasına yol açmıştır: "Stalinci düzen tamamen devlet makinesinin işleyişine dayanır... Yönetici devlet makinesi sosyal ilişkiler düzeni içinde zamanla özel bir ekonomik mevki elde etti."[11] *Tito da aynı konuda şöyle demektedir:* "Özgür birleşik üreticiler birliğini yaratmakla, günden güne devlet mekanizmasının eski klasik yetkileri değişip kısıtlanmakta, buysa devleti tarihsel gelişim sonucunda kendiliğinden gelen 'ortadan kalkma' yoluna sürüklemektedir."[12] *Aynı amaç başka bir kitapta şöyle açıklanıyor:* "1950 yılında, fabrikaların işçilerin yönetimine verilmesi yasası getirildi... Bu devrimci yasada... devletin son bulması sürecini geleceğe ertelememek, gerçekleşmesine zorunlu olarak geçmek; YKP'nin işçi sınıfının devrimci partisi olma özelliklerini yitirmemesi ve iktidar mekanizmasının parçası olmaması için belli bir uzaklıkta tutmak; devlet mülkiyetini taban üreticilerinin yönetimi altındaki toplumsal mülkiyete dönüştürmek amacı vardı"[13]

Devletin sönüşe gitmesi ile işçilerin kendi fabrikalarına "sahip" olması ve onları yönetmesi arasında doğrudan bir bağlantı görüyordu Yugoslav yöneticileri: "Ancak fabrikalar ile kuruluşların işçilerin eline geçmesiyle devletin ilk en önemli kararı alınmış oldu. Bu karar, devletin ilk ortadan kalkma belirtilerini de ekonomik işlevlerinin yokoluşu ile aynı zamanda üretimde, dolayısıyla toplumda gerçek sosyalist üretim demokrasisini de yerleştirmiş oldu."[14] *Aynı zamanda bu,*

5 Mills 1966, 153
6 Druloviç 1978, 108
7 Druloviç 1978, 105-106
8 Nakleden Druloviç 1976, 167
9 Çağdaş Bir... 1977, 268-269
10 Coşkun 1976, 24
11 Kardelj, Mills 1966, 142
12 Tito 1978, s.42
13 Çağdaş Bir...1977, 163-164
14 Tito 1978, 9

gerçek demokrasinin gerçekleşmesinin de koşullarını yaratacaktır: "Ekonomide devletin yönetim işlerinin bittiği yer, gerçek demokratik yönetimin başladığı yer olacaktır... Fabrika ve kuruluşlar devlet eliyle yönetildiğinde bir sosyalist demokrasi yönetiminden söz edilemez... Fabrika ve kuruluşların işçilerin eline verilmesiyle devletin ekonomideki işlevinin bitmesi elemanlarını içinde bulunduran en büyük eser gerçekleşmiştir. Aynı zamanda üretimde ve toplumda da gerçek sosyalist demokrasi kurulmuştur."[15]

Özyönetimin gerekçelerinden biri de işçinin verimliliğini arttırmaktır: "Devlet mülkiyeti koşullarında tüm işçi ve yöneticilere, harcanan emek ve şirketçe kaydedilen başarılara bakılmaksızın iş süresi ve niceliklerine göre ödeme yapılıyordu. İşçi, kendisinin 'kiralanmış kişi' olduğu bilinciyle işe bakarak daha fazla çalışmak ya da şirkete daha büyük başarılar kazandırma konusunda herhangi bir ilgu duymuyordu. Halen çalışma araçlarından ayrı bir durumda olduğuna göre üretim koşullarını değiştirme imkanına sahip değildi. Çünkü hepsi de devlet mekanizmasının elinde bulunuyordu."[16]

Buraya kadar yazılanları toparlayacak olursak Yugoslav yöneticilerinin özyönetim için getirdikleri gerekçeler şöyle özetlenebilir: Özyönetim sayesinde o güne kadar gerçekleşememiş olan toplumsal mülkiyet gerçekleşecek; işçiler kendi fabrikalarının sahibi olacak ve yönetecek; bununla da kalmayacak, işçiler kendi yarattıkları toplumsal birikimin denetimini ellerine geçirecekler; "devletin sönüşe gitmesi" gerçekleşmeye başlayacak; sosyalist demokrasinin kurulması sağlanacak; öte yandan üretimin kendi lehine olduğunu gören işçi, şevkle çalışarak üretimin artmasını kendi bilinciyle isteyerek gerçekleştirecektir.

Piyasacı Özyönetim Modeli

Yugoslav yöneticileri bu amaçlara ulaşabilmek için üretim araçlarının yönetimini tek tek işletmelerde özyönetim gruplarına verirken, aynı zamanda yeni bir ekonomik model arayışı içinde olmuşlardır. Onlar, "merkeziyetçi-devletçi" diye adlandırdıkları ekonomik modelin yerine çare olarak piyasa ekonomisini uygulamışlar, piyasa ekonomisine tedrici geçişi sağlamışlardır. Gerek yöneticiler, gerekse teorisyenler bu piyasa ekonomisinin gerekliliğini ve işleyişini çeşitli defalar açıklamışlar, bu uygulamanın kâh "gerekliliğinden", kâh "kaçınılmazlığından" söz etmişlerdir:

"Üretim ve yeniden üretim üzerinde devlet denetiminin akıldışı, bürokratik merkeziyetçi sisteminin tersine, meta üretimi, emek üretkenliğini uyarmakta, üretim maliyetini düşürmektedir vb. -yani, bir bütün olarak toplumsal yeniden üretimin en rasyonel biçimini temsil etmektedir ve böylece maddi ve toplumsal gelişmeyi ilerletmektedir. Aynı şey emeğe göre dağılım konusunda da söylenebilir; bu, toplumsal zenginliğin dağılımının -emeğin, bireyin maddi ve toplumsal durumunun ya da toplumun değer sisteminin birincil temeli olmadığı- anti-demokratik, devletçi biçiminin giderek kaldırılışını temsil eder."[17], "Bizim için canalıcı sorun, hangi toplumsal farkların kaçınılmaz olduğudur. Başka bir deyişle, daha fazla toplumsal ve maddi ilerlemeyi hangileri uyarır, hangileri engeller? Bu tarihi dönemde, hangi toplumsal yapılar ve ilişkiler birtakım farklılaşma ve eşitsizlikleri doğursalar bile, hoşgörülebilir? Bence, toplumumuzun, bu türden olduğu su götürmeyen iki özelliği vardır: Meta üretimi ve emeğe göre dağılım."[18]

B. Vuskoviç, Yugoslav toplumunda özyönetim uygulamasından sonra ortaya çıkan eşitsizliklerin kaynağını piyasa ekonomisine değil, hâlâ devam etmekte olan "bürokratik-teknokratik ayrıcalıklarda" ve "gaspta" görmektedir: "Meta üretimi, emeğe göre dağılım ve özyönetimin getirilişi, kesinlikle, eşitsizliğin temel bir kaynağı olan bürokratik-teknokratik ayrıcalık ve gaspetmenin kaldırılması mücadelesinde çözümleyici bir girişimdir."[19] *Bu kanıyı, aslında özyönetimin Yugoslav "yeni sınıfı"nın bir "oyunu" olduğunu iddia eden M. Djilas da şu sözlerle paylaşmaktadır:* "Yugoslavya'da pazar ekonomisine yönelme zaruretinin millileştirilmiş sanayilerde partiyi ve öteki bürokrasileri zayıflattığı ispatlanmıştır."[20]

Aynı zamanda pazar, bir "kaçınılmazlık" olarak çıkmaktadır karşımıza: "Pazarın kalkması kararname ile sağlanamaz... Pazar, resmi doktrinin her türlü etkisini reddettiği ülkelerde pekala mevcuttur."[21] *Piyasa ekonomisine yönelmiş olmak planın gereğini ortadan kaldırmamıştır, ama pazarın gereklerine uyak uyduran bir plandır bu:* "Özyönetim sisteminde, planlamalar yapılırken pazarın oyunları gözönünde tutulur; planlama, girişim düzeyindeki demokrasi ile

15 Tito, Çağdaş Bir...1977, 315-316
16 Çağdaş Bir...1977, 61
17 Vuskoviç 1978, 143
18 Vuskoviç 1978, 143
19 Vuskoviç 1978, 144
20 Djilas 1975, 193
21 Kardelj, Nakleden Işıklı, 1983, 59

tüm ülke çapındaki öngörüler ve tasarımlar arasında; ulusal ekonomi ile dünya pazarı arasında geçerli olabilecek bir bağlantı kurulabilmelidir."[22]

Bütün bu nedenlerle tek tek işletmelerdeki özyönetim grupları da pazarın zorunluluklarına göre hareket edeceklerdir. Bunu Yugoslavya dışından bir araştırıcı olan Albertini şöyle ifade ediyor: "İşçi konseylerinin üyeleri iktisadi zorunluluklara sıkı şekilde uymak zorundadırlar. Eğer üyeler, bu zorunluluğu yerine getirmezlerse, işletme iflas edebileceği gibi, bizzat bu üyeler de işsiz kalabilirler. Sınırların yabancı mallara açılması, birçoklarına göre zor bir deneyimdir. Buna karşılık, yabancı mallar karşısında rekabeti zaferle yürütenler, ücretlerinin arttırılmasını bekleyebileceklerdir."[23] *Bu yönelim de maddi bir temeli vardır:* "Yugoslavya'da özyönetim, teknik ve ekonomik gelişmenin, sanayileşmede küçük bir teknik kadroyu ve işletmeler arası zayıf birkoordinasyonu gerekli kıldığı bir dönemde doğmuştur"[24]

Dolayısıyla her işletme, pazar kurallarına göre rekabet ederek kendi kârı ve başarısı için çalışacaktır: "Yugoslavya'da, teşebbüslerin birbirleriyle serbestçe rekabet ettikleri bir serbest piyasa vardır. Piyasadaki başarı üretilen malın nitelikleri ve fiyatı ile ölçülür."[25], "İşletmeler hâm madde ve donatım mallarını alıp satmakta ve birbirleri ile ilişki kurmakta, sözleşme yapmakta tamamiyle serbesttirler."[26]

Yugoslavya'da uygulanan bu pazar sistemini Korkut Boratav şöyle tanımlamaktadır: "Üretim araçları üzerinde mülkiyet hukuken topluma aittir. İşletmelerin yönetimi ilke olarak, işçilerce yürütülür. Yönetici kadrolar dışardan atanmaz. 'Emekçiler kollektifi' veya onun bir organı, sözleşmeli ve süreli olarak direktörü ve diğer yönetici-teknik kadroları seçer. Yöneticiler, işçi kollektifi adına ve onun denetimi altında, piyasa mekanizmasına göre ve bu mekanizmanın imkân verdiği her alanda serbestçe karar alırlar; kâr için üretim yaparlar. Sadece asgari ücretler garantilidir. Kârların bir kısmı, çeşitli biçimlerde (örneğin sermaye malları üzerinden hesaplanan bir faiz ödenmesi biçiminde) toplanan vergilerle devlete intikâl eder; geri kalan kısmı işletmenin tasarrufunda kalır. Bunun yatırımlar ve işletmenin cari üretim gereksinmeleri için harcanacak kısmı ile bireysel gelirlere ayrılacak kısmı arasında paylaştırılmasında bazı genel kurallar veya işletme yönetiminin saptadığı ilkeler uygulanabilir."[27]

Bu sistemin toplumsal mülkiyet ile nasıl bağdaşacağı, piyasa ekonomisi ile emekçi egemenliğinin nasıl bağdaşacağı konusunda sorular çıkmıştır ortaya. Kardelj bu soruyu şöyle yanıtlamaktadır: "Her işçi ve her birim, sahip olduğu toplumsal sermayeyi toplum karşısındaki sorumluluğun bilinciyle, onun, özel değil, toplumsal sermaye olduğunu bilerek kullanacaktır."[28]

İşletme Düzeyinde Özyönetimin Örgütlenmesi ve Bölüşüm

Özyönetimin temel birimleri işletmelerdir. Bu işletmeler, özyönetimin coğrafi esasa göre oluşmuş temel birimi olan komünlere bağlıdırlar. Komünler yönetsel ve siyasi özyönetim birimleridir: "1953 Anayasası, komünleri kendi bölgelerindeki ekonomik politikanın yürütülmesinden sorumlu tutmuştur. Bu alanda, federal yönetimin ve Cumhuriyetlerin yetkileri geniş ölçüde komünlere devredilmiştir. Komün yönetimleri, kendi bölgelerindeki yeni işletmelerin kurulmasında temel yetkiye sahip kılınmışlardır."[29]

Komün'ün, işletme kârının bölümündeki rolü ise şöyledir: "1954'te kâr bölüşümü olarak tanımlanan sistem yürürlüğe girmiştir. Bu sisteme göre işletmelerin net kârından federal hükümet ve Cumhuriyet hükümeti vergileri çıktıktan sonra kalan, işletme ile komün arasında bölüşülmekteydi. Bu bölüşümün oranını belirleme yetkisi komüne aitti. İşçi payı olarak işletmeye kalan miktar, işçilere ek ücret ödemesi rezerv veya yatırım fonu ve kollektif ihtiyaçlar (kamp, tatil, mesken) olarak harcanmaktaydı. İşçi payı 1954'te işletme kârının %4.8'i idi; bu oran, 1957'de %9.2 olmuştur."[30]

İşletme içindeki özyönetim örgütlenmesi ise şöyledir: "Sanayi, işçi konseyleri tarafından yönetilmektedir .. Her işletme'nin sağladığı kârların ne kadarının yeni yatırımlara, ne kadarının ücretlerin arttırılmasına ve ne kadarının ihtiyatlara ayrılacağına işçi konseyleri karar vermektedir."[31]

22 Druilovic 1976, 216
23 Albertini 1983, 89
24 Albertini 1983, 90
25 Kardelj, Mills 1966, 156
26 Talas 1980, 279
27 Boratav 1983, 20
28 Nakleden Işıklı 1983, 120
29 Işıklı 1983, 144
30 Işıklı 1983, 125
31 Talas 1980, 279

İşçi konseyinin seçimi ve oluşması şöyle anlatılmaktadır. "İş kollektivitesi işçi konseyini gizli oyla seçer. Eğer konseyin çalışmaları girişimin ve personelin çıkarlarına aykırı düşüyorsa, onu düşürmek de yine iş kollektivitesinin elindedir. İş kollektivitesi, işçi konseyinin çalışmaları hakkında bilgi edinme hakkına da sahiptir. Konsey belli aralıklarla raporlar hazırlamakla yükümlüdür."[32]

İşçi konseyi ise, işleri, kendi seçtiği bir müdür ve yönetim kurulu aracılığıyla yürütebilir: "Müdür ve yönetim kurulu, işçiler konseyinin yürütme örgütüdür. Müdür birçok adaylar arasından işçi konseyinin temsilcileri ile işletmenin bulunduğu yerdeki yerel yönetimin meslek kuruluşları içinden seçtiği temsilcilerden kurulu bir heyet tarafından serbest olarak seçilir. Müdür, işletmenin yönetiminden sorumlu olup, işçiler konseyi tarafından saptanmış olan politikaya göre üretimi düzenler."[33] Bu örgütlerin toplamından oluşan bir toplumsal çalışma korumu bulunmaktadır: "Bu toplumsal çalışmaların örgütleri, 1. İşçi konseyleri; 2. Yönetim kurulları, 3. Müdürler idi. Toplumsal çalışma kurumu bu üç örgütün aracılığı ile işletmeyl bağımsız olarak yönetir."[34]

Bu örgütlenmeler içinde teknokratların ön plana geçmelerini önlemek için de bazı önlemler alındığı belirtilmektedir: "İşletmelerde 'tekelci' veya 'teknokratik' bir gücün oluşmasının, giderilmesi amaçlanan sakıncaların başında geldiği bilinmektedir. 1974 Anayasasının öngördüğü bu düzenlemeye göre, teknokratik gücün etkinliğini kırma amacına yönelik bir başka önlem olarak, yönetici teknik elemanların işçi konseylerine üye olmaları önlenmiştir."[35]

İşletmelerde uygulanan özyönetimin işçilerin yabancılaşmasını önlediği ve işçinin verimini arttırdığı ileri sürülmekte ve bu, özyönetimin en önemli yararlarından biri olarak belirtilmektedir: "İşçiler üretim araçlarına karşı kendi ilişkilerini temelden değiştirmektedirler. Çünkü, sömürülen işçiden çok, üretici ve üretimin başlıbaşına yöneticileri oluyorlar. İkincisi, kimi işçi ve memurların maaşlarının yüksekliği, kuruluşun kaydettiği gelirin yüksekliğine; yani, bir kuruluş kollektifinin gerçekleştirdiği tüm çalışma sonucuna bağlıdır. Bu da yine üretim düzeyine, üretimin niteliğine, bir üretimin ya da benzeri elemanların piyasada ne denli geçerli olduğuna, hammaddelerin biriktirilmesine, üretim araçlarının verimli bir yolda kullanılmasına ve korunmasına ve üretimin örgütlenmesindeki becerisiyle daha başka unsurlara bağlıdır."[36], "İş ünitesinde herkes kendi girişim zekasını ortaya koyar. İşçi artık, ücretlerin yükseltilmesini isteyen klasik sendikal koşulları böylece aşmış olur. Kendi gelirinin en başta verimliliğe bağlı olduğu bilincine varır; verimliliğin yalnız kendi çalışmasına değil, arkadaşlarının da çalışmalarına bağlı olduğunu kavrar."[37]

İşletmelerde işçilerin ücretlerinin saptanması genel olarak şu yöntemle yapılmaktadır: "Ücretlerin saptanmasında işçi konseyleri önemli bir rol oynarlar. Belli işler için ücretlerin ilk düzeyleri, işletmenin yönetim kurulu tarafından belirtilir. Eğer işçiler konseyi, yetkili yerel makamlar ve sendikalar önerilen düzeyleri onaylarlarsa, bu düzeyler uygulamaya konulur. Eğer, bu kurullar arasında bir anlaşmaya ulaşılamamış ise, konu bir hakem kuruluna aktarılır. Hakem kurulu bir yerel yönetim, bir sendika ve başkan olarak bir hükümet temsilcisinden meydana gelir. Diğer iki temsilci kabul ettiği taktirde, başkanın vereceği karar esastır? Fakat genellikle işletmenin yönetim kurulunun saptamış olduğu düzeyler ilgililer tarafından kabul olunur."[38]

Yugoslavya'da Devlet ve Ekonomi

Yugoslavya'da 1950 yılına kadar işletmeler bütünüyle devletin yönetimindeydi. Bunu, Yugoslav yöneticileri belli zorunluluklara dayanarak şöyle açıklamaktadırlar: "Başlangıçta, savaştan hemen sonra, bürokrasiye karşı daha sertçe davranamazdık, çünkü her şey tek merkezci bir düzenlemeye bağlıydı. O sıralarda neyi değiştirebilirdik, üstelik nasıl bir özerk ekonomi yöntemi gerçekleştirebilirdik? O zamanlarda bu olanaksızdı; çünkü maddi koşullarımız yoktu, oysa onları yaratır yaratmaz, üretim araçlarını işçilerin yönetimine devrettik."[39], "Devlet, üretim araçlarının ele geçirilmesinde olduğu gibi düşük üretim döneminde de, her şeyden önce, sosyalist ekonominin gelişmesi sırasında üretim araçlarının kümeleşmesi ile bölüşümünde önemli rol oynar. Bu rol, özellikle gelişkin ülkelere ilişkin-

32 Druloviç 1978, 79
33 Talas 1980, 279
34 Talas 1980, 279
35 Işıklı 1983, 129
36 Çağdaş Bir... 1977, 317-318
37 Druloviç 1978, 87
38 Talas 1980, 280
39 Tito 1978, 14

dir. Devletin rolü, toplumda sosyalist öğelerin kurulması ile yönetilmesinde, özellikle başlangıçta önemlidir. Ancak, devletin işlevleri, toplumca yönetilmedikçe yavaş yavaş azalmaktadır. Devletin, daha doğrusu devlet işlevlerinin ortadan kalkma sürecini kesinleştirmek bir bakıma haksızlık olur. Çünkü bu toplumda, sosyalist toplumsal ilişkilerin daha çabuk ya da daha yavaş gelişmesine, varolan toplumsal bilinç ile koşullarına öncelikle maddi ve moral-siyasal koşullara bağlıdır."[40]

Kardelj, devletin toplumsal dönüştürmedeki rolünü şu sözlerle belirtmektedir: "Yugoslav devrimi, ancak üretim araçlarını kamulaştırarak, kapitalist mülk sahiplerinin elindeki serveti... devlet memaliki olarak ilan etmek üzere geri alarak, birikimin, bir başka deyişle toplumsal sermayenin bu amaca uygun bir temerküzü yoluyla bu memaliki büyütmeye çaba sarfederek toplumsal ilişkileri dönüştürebilirdi."[41]

Druloviç de, başlangıçta devlet mülkiyeti ile toplumsal mülkiyetin nasıl aynı şey olarak görüldüğüne işaret ediyor: "Devrim ertesinde, biz de, sosyal mülkiyet ve devlet mülkiyeti kavramlarını bir tutuyorduk. Devlet , gözümüzde, işçi sınıfı çıkarlarının devrimci simgesiydi. Etkisini ve hatta baskısını derinden duyduğumuz bu aşırı görüş ve uygulama ideolojik bir önyargı değil, bir gereksinimdi. Kamulaştırma, yeniden kurma, kaynakların merkezileştirilmesi, yatırımlar ve planlama, her şey, devlet gücüyle gerçekleşiyordu."[42]

Peki bugün devlet mülkiyeti açısından durum nedir? Bir zamanlar özel kişilerin elinden alınarak devletleştirilmiş bu sektörü bugün devlet mülkiyeti olarak tanımlamak mümkün müdür? Bu sektör, bazılarınca devlet sektörü, bazılarınca kamu sektörü, bazılarınca toplumsal sektör olarak nitelendirilirken, bazılarınca da devlet mülkiyetinin dışında görülmekte ve "gurup mülkiyeti" olarak adlandırılmaktadır.

Adını ne koyarsak koyalım, sanayide esas ağırlığı oluşturan sektörün durumu şudur Yugoslavya'da: "1976'da toplumsal sektör toplam hasılanın % 84'ünü üretmiştir."[43] "Toplumsallaştırılmış... sektör tüm toplumsal dağılımda can alıcı bir rol oynamaktadır, çünkü toplumsal servetin ana kaynağıdır ve çünkü bütün ücretlilerin % 97'ini istihdam etmektedir."[44] "1965'den önce, pazar yanlılarına göre, hâlâ sınaî malların % 70'inin fiatları devlet tarafından denetlenmekteydi."[45] "Özel sektörün toplam ekonomi içindeki ağırlığı bakımından, Yugoslavya'nın diğer sosyalist ülkelerden pek farklı olmadığı sonucuna da varılabilir."[46] "Beş ve beşten az işçi çalıştıran küçük çaptaki sanayi ve ticaret işletmeleri dışında bütün sanayi devletleştirilmiştir. Yugoslavya'daki en büyük sosyalist kesim burdadır."[47]

İşletmelerin mülkiyeti son tahlilde devlete ait olmakla birlikte, Yugoslavya'daki bu mülkiyet klasik devlet mülkiyetinden belli farklılıklar göstermektedir. Çünkü bilindiği gibi işletmelerin yönetiminde, kullanımında ve kârının bölüşümünde işletmelerdeki "özyönetim grupları" önemli ölçüde söz sahibidirler: "1961'de hazırlanan 5 yıllık plan, işletmelerin net gelirinin dağılımının belirlenmesinde devlet müdahalesini tamamen kaldırmıştır. Böylece ilk defa olarak, işletme gelirinin ne kadarının yatırılacağı, ne kadarının ihtiyat olarak saklanacağı, ne kadarının kişisel gelir olarak dağıtılacağı tamamen işçi konseyi tarafından belirlenmektedir."[48] *Hatta A. Işıklı, artı-emeğin kullanım yetkisinin bile devletten Özyönetimselemek topluluklarına devredilmiş olduğunu söylemektedir:* "1963 Anayasası, özyönetimin uygulandığı işletme birimlerine, buralarda üretilen gelirin kullanımı bakımından, devlet karşısında bir bağımsızlık sağlamakla, artık-emeğin kullanım yetkisini devletten özyönetimsel emek topluluklarına devretmiş oldu."[49] *Işıklı, devletle "özyönetim grupları" arasındaki paylaşımın oranlarını da belirtmektedir:* "1965 reformları; kontrol, kâr ve risklerde devletin sorumluluk ve yetkilerini esas olarak işletmeyi yöneten işçi topluluğuna devretmekle, bunları birer 'kollektif müteşebbis' konumuna getirmiştir. 1965'den önce işletme gelirinin % 60'ı devlet organlarına giderken, 1965'den sonra % 70'i yatırım ve tüketim için işletmelerde kalmaya başlamıştır."[50]

Kamu mülkiyetindeki işletmelerin bir yandan devletle diğer yandan "özyönetim guruplarıyla" olan ilişkileri bu mülkiyetin tanımlanmasında bazı tartışmalara, hatta belirsizliklere yol açmıştır. Örneğin Druloviç belli bir ortalama tutturma çabası içinde şöyle bir belirsizliğe kaymaktadır:

40 Tito 1978, 7
41 Nakleden Işıklı 1983, 112
42 Druloviç 1976, 108
43 Işıklı 1983, 116
44 Vuskoviç 1978, 135
45 Işıklı 1983, 126
46 Işıklı 1983, 116
47 Talas 1980, 278
48 Işıklı 1983, 125
49 Işıklı 1983, 118
50 Işıklı 1983, 118

"Yugoslavya'da sosyal mülkiyet ne Devlet'in tekelindedir, ne de teknokrasinin... Fabrikalarda çalışan işçi guruplarının da malı değildir sosyal mülkiyet... Sosyal mülkiyet, ortak üretim araçları kullanan insanlar arasındaki ekonomik, politik ve hukuksal ilişkilerin bir bölümüdür."[51]

C. Talas, Devlet mülkiyetinin geçerli olduğunu ifade etmektedir: "Sanayi kamunun mülkiyetindedir. İşletme ve kuruluşların yönetiminde tamamıyle personel egemendir. Başka bir deyimle işletmeler bağımsızdırlar. Kendilerinin saptamakta oldukları bir üretim planları vardır. Bu planlar ticari görüşlere, tüketicilerin taleplerine göre hazırlanırlar. İşletmeler bir piyasa ekonomisinde olduğu gibi birbirleriyle rekabet yapabilmektedirler. Başlıca ekonomik neden kârdır. O halde, Yugoslavya'da sanayi, Devletin mülkiyetindedir. Fakat, yönetimi her işletmenin kendi personelinin elinde bulunmaktadır."[52]

Sovyetler Birliği yöneticileri ise Yugoslavya'daki kamu kesiminin "sosyalist" sektörü temsil ettiği kanısındadırlar: "Yugoslavya'daki sosyo-ekonomik süreçlerin nesnel bir çözümlemesi, sonraki yıllarda sosyalizmin durumunun sağlamlaştığını göstermektedir. 1958 yılında sosyalist kesim sanayide yüzde 100, tarımda yüzde 6 ve ticarette yüzde 97'yken, şimdi sosyalist kesim sanayide yüzde 100'e, tarımda yüzde 15'e, ticarette yüzde 100'e ulaşmıştır."[53]

Bazı araştırmacılar daha değişik bir tanım getirmektedirler: "Yugoslavya'da çalışan halkın tümünün oluşturduğu tek bir birlik yerine aralarında esas olarak pazar ve rekabet yoluyla bağ kurulmuş çok sayıda özyönetim birimlerinin yer aldığı bir toplumsal-ekonomik yapı ile karşı karşıya bulunulması, bu yapıya temel teşkil eden mülkiyet biçiminin tanımını güçleştirmektedir... Supek'e göre. Bu hukuki yapı, günümüzle özel ve kollektifmülkiyetin karışımı olan gurup mülkiyeti kavramı ile iyi ifade edilebilir."[54]

Aynı tanımı Korkut Boratav da şu sözlerle yapmaktadır: "İşletmenin tamamen tasfiyesi dışında sermaye mallarının dahi alınıp satılabildiği; üretilen ürünlerin bunların satış hasılatının ve kârların ilke olarak işletmeye ait olduğu; devletin ise sadece vergi hakkı bulunan; kârların ise işletmenin tüm personeli (kol ve kafa emekçileri) tarafından önceden belirlenen normlara göre paylaşıldığı bir ekonomik örgütlenme biçiminin fiilen, devlet mülkiyetine değil, gurup mülkiyetine yakın olduğunu söylemek mümkündür... Bu mülkiyet tipi, aslında, çeşitli sosyalist denemelerde yer alan, ancak her zaman devlet mülkiyetinden daha geri bir mülkiyet biçimi sayılmış olan, 'kolhoz' tipi tarım kooperatiflerinde de söz konusudur."[55]

Siyasi Yapı ve Demokrasi

Yugoslav yöneticileri ve teorisyenleri, özyönetim modelinin sosyalist demokrasinin gerçekleştirilmesi olduğunu iddia etmektedirler. Bu demokrasi onlara göre klasik "burjuva demokrasisi"nden de farklıdır. Örneğin belli sınıflar için demokrasi söz konusu değildir: "Demokrasiden herkes, özellikle sınıfsal düşmanlarımız, bizim düşmanlarımız yararlanamaz. Buna izin vermeyeceğiz. Bu gibiler için demokrasi geçerli olamaz."[56] "Bizde yeni sosyalist Yugoslavya'yı sevmeyenler varsa, var olan sisteme karşı kin besleyenler çıkarsa, o zaman arkadaşlar, bu gibi insanlara demokratik davranmayacağız. Onlar bize karşı olan saflardadırlar. Onlara karşı gereken yöntemler ile araçları kullanacağız. Demokrasimiz onlar için demokrasi değilse, kendi ülkesini, kendi yeni toplumsal sistemini, kendi yeni ve daha iyi yaşamasını seven en geniş yığınlar için bir demokrasidir."[57]

Öte yandan bu "sosyalist demokrasi"de işçi sınıfının iktidarda olduğu gerekçesiyle grevler resmi olarak tanınmamakta ve hatta reddedilmektedir: "Eğer durum düzelmezse, iş bırakımına gidilecek gibi söylentilerin çıkması bugün gülünç oluyor. Kime karşı grev yapılacak? Kendi kendilerine karşı! Böyle durumlara yol açılamaz, herhangi biri işinde iyi çalışmazsa onu atmak gerek."[58]

Yugoslav sisteminde "çok partililik" reddedilmekte ve burjuva demokrasisinin geride kalmış bir biçimi olarak nitelendirilmektedir. Ancak Yugoslav yönetici ve teorisyenlerinin iddiasına göre Yugoslav siyasi yapısı tek partili bir rejim olarak da görülmemelidir: "Yugoslavya'da mevcut sistem bir tek parti sistemi değildir ve üstelik onu burjuva toplumunun çok partililiğini dışladığı gibi dışlamaktadır. Çünkü özyönetim ve özyöne-

51 Druloviç 1976, 109
52 Talas 1980, 278
53 SBKP'nin ŞKP'ne yolladığı 16 Temmuz 1963 tarihli mektup, Pekin-Moskova Çatışması 1978, 142
54 Işıklı 1983, 110
55 Boratav 1983, 22-23
56 Tito 1978, 127
57 Tito 1978, 15
58 Tito 1978, 115

timsel demokrasi, sosyalist özyönetimin demokratik bir biçimde bütünleşmiş sisteminin dışında yer alan hiç bir siyasal güç monopolünü hoşgörmez."[59]

Çok partililiğe yönelmek "düşman güçlere" fırsat verecektir. Kardelj'e göre: "Kardelj, 1952'de 'bazı ülkelerin çok partili sistemi koruyarak sosyalizmi kurabileceğini' kabul eder. Ancak, 'bu Yugoslavya'da mümkün değildir' der. Çünkü Kardelj'e göre, 'Yugoslavya'da Halk Cephesi (Sosyalist İttifak'ın eski adı) dışında kurulacak herhangi bir parti kaçınılmaz olarak, her türden karşı devrimci ve pro-Sovyetik, anti-sosyalist güçlerin sıçrama tahtası' olacaktır"[60]

Çok Partililiği isteyenler anarşik liberal... unsurlardır, Yugoslavlara göre: "Özyönetim düzeninin kurulması mücadelesinin başladığı andan itibaren... bir tür anarşik liberalizm görüşleri de ortaya atılmaya başlandı. Bunun aracığıyla YKP'nin yıpratılması eğilimleri belirdi. Parti'nin karşısında ve aleyhinde olmak üzere çok partili sisteme gidilmesi yolunda çeşitli sloganlar söyleniyordu."[61]

Çok partililik Yugoslavlar tarafından çağdışı bir sistem olarak görülmektedir: "İktidar faktörü olarak bir tek politik örgüte dayanmadığı için, tek parti sisteminin temel öğelerinden biri bizim sistemimizde yok demektir. Öte yandan, biz Yugoslavlar, kendi koşullarımız açısından, çok parti sistemini aykırı ve çağdışı sayarız. Çok partili sistemle tek parti sistemi arasında üçüncü bir yol olamayacağı iddia edilegelmiştir. Oysa bu üçüncü yol vardır. Bu üçüncü yol, doğrudan demokrasi yoludur; katılma ve ortak olma demokrasisi yoludur. Bizim amacımız ne türden olursa olsun bir parti sistemi değildir."[62] *Böylece kendine özgü bir "kitlesel demokrasi" çizgisine yaklaşılmakta, partilerin mücadelesi yerine, işyerlerindeki çok sayıda seçime dayanan bir demokrasi anlayışı geliştirilmeye çalışılmaktadır.*

Çok partili sistem hakkındaki kesin yargıyı Kardelj şöyle ifade etmekte: "Yugoslav sosyalist devrimi için çok partililiğe dönüş ileriye bir adım değil; geriye bir adım olacaktır."[63] *Kitlesel ve tabanda bir demokrasi anlayışına yönelmektedir:* "Kardelj... tek parti ilkesine bağlı kalmakla birlikte, işçi kurullarıyla sayısız toplumsal-siyasal özgür girişimine dayalı bir sistem demokratlaştırılmasını savunmaktan geri durmamıştı."[64]

Yugoslav siyasal sisteminde belirleyici olan Yugoslav Komünistler Birliği (YKB)'dir. Bu parti diğer kitle örgütleriyle birlikte "Sosyalist İttifak" adlı cephe örgütünün içinde yer alır. "Seçimlerde aday gösterme yetkisi de sosyalist ittifak'ın tekelindedir."[65] *Bu sosyalist ittifak örgütünde de esas belirleyici olan YKB'dir. Çoğunlukla her görev için tek bir aday gösterme usulü geçerlidir. Ayrıca YKB üyeleri coğrafi esasa göre kurulmuş özyönetim örgütlerinde de ağırlıklı bir yere sahiptirler.*

Yugoslav yöneticilerinin bürokratik çarpıklıklardan kaçınabilmek için geliştirdiklerini ileri sürdükleri önlemlerden biri de "rotasyon" usulüdür: "Yönetimin değişmez ellerde toplanmasına engel olmak amacıyla yine Yugoslavya'da denenen ilkelerden biri de 'görev değiştirme' kuralı. Bu ilkeye göre, belirli görevlerin belirli süreler dışında aynı kimselerce yürütülmesi kesinlikle yasaklanmıştır (Tito dışında)."[66]

Yugoslavların, yöneldiklerini belirttikleri uygulamalardan biri de devletle partinin özdeşliğine son vermektir: "Devletle Parti'nin ayrılması en sonunda bir gereksinim olmuştur. Tüm toplum işlerini doğrudan doğruya yönetmesini önlemek için, devletçiliği çözmek ve Devlet-Parti kaynaşmasını engellemek gerekiyordu. Aynı kişilerin hem parti'de hem de devlet'te yönetme görevleri almalarını öngören ve oldukça etkinlikle uygulanan kararın nedeni budur. Günlük politik sorunları doğrudan doğruya partinin düzenlemesi; devlet organlarının ve temsilci kuruluşların ancak sonradan salt biçimsel kararlar verebilmesi yöntemi de yine bu nedenle terk edilmiştir."[67]

Parti'nin işlevi de değişmektedir: "Bizlere göre parti kendi örgütü ile özdeş olmalıdır; örgüt de devlet'le özdeş olmamalıdır. Parti, politik kararlar alır; günlük politika ile uğraşır; fakat bunu salt kendi stratejik hedefleri açısından yapar."[68]

Sınıfla parti arasındaki ilişkiler de şöyle açıklanır: "Parti, bir iktidar organı olmaktan çok, toplum içinde bir bağlantı faktörüdür. Komünistler Birliği'nin otoritesi, ileri süreceği kanıtların değerinden ve gücünden ileri gelmelidir. Komünistler Birliği, işçi sınıfı adına diyerek, onun söz

59 Kardelj, Nakleden Işıklı 1983, 160
60 Işıklı 1983, 159
61 Çağdaş Bir...1977, 120
62 Druloviç 1976, 187
63 Nakleden Işıklı 1983, 170
64 Martinet 1975, 136
65 Işıklı 1983, 152
66 Soysal 1980, 121
67 Druloviç 1976, 185
68 Druloviç 1976, 187

hakkına el koyamaz. Söz hakkı işçi sınıfınındır. Ve bu hakkı işçi doğrudan doğruya kendisi kullanacaktır. Bilinç tekeli ve geleceği saptama tekeli Komünistler Birliği'nin değildir."[69]

Bütün bu önlemler sonucunda demokrasinin gelişmesi yönünde bazı adımlar atıldığı belirtilmektedir: "Ancak ne denli sınırlı olursa olsun, merkezilikten çıkarma süreciyle özyönetim süreci bir takım sansürleri kırmış, araştırma ve tartışmayı desteklemiştir."[70]

69 Druloviç 1976, 187

70 Martinet 1975, 148

II. Madalyonun Diğer Yüzü...

Piyasacı uygulama çözüm olabildi mi?

İşletmelerin pazarda rekabetine dayandırılan Yugoslav özyönetim sistemi gerçekten göz doldurun bir alternatif oluşturabilmiş midir? Çeşitli araştırmacıların bu konudaki aşağı yukarı ortak kanısı bu kez de piyasanın kaçınılmaz sakıncalarının ortaya çıktığı yönündedir. Bazılarını okuyalım: "Tutulan yol, özellikle 1964 sonrası dönem bakımından görülmektedir ki devleti ekonomik ve toplumsal hayattan önemli ölçüde çekmek veya bazı alanlarda olduğu gibi köklü bir biçimde ademi merkeziyetçi bir yapı oluşturmak, buna temel olmak üzere ekonomik özyönetim birimlerinde (fabrika, işyeri..) mülkiyet hakkını, orda çalışanların gurup mülkiyetine dönüştürmek ve devlet karşısında geniş ölçüde bağımsız bu birimler arasındaki ilişkiyi, esas olarak, devletin planlı müdahalesiyle değil, Pazar ekonomisinin kurallarıyla sağlamak yönünde belirginleşmiştir. Bir başka deyişle, bürokratik merkeziyetçilikten kaçarken demokratik merkeziyetçiliğe yönelinmiş değildir veya yönelmek mümkün olmamıştır."[71] *Devreye, piyasa mekanizması sonucu ortaya çıkan güçler girmiştir:* "Yugoslav deneyi içinde, ekonomik ve sosyal yaşamda devletin bürokratik müdahalelerinin sakıncalarından kurtulmak istenirken meydanın, dışa bir hayli açık bir pazar ekonomisine ve bu pazar mekanizması içinde boy veren güçlerin egemenliğine terkedilmesi tehlikesinin, yani yağmurdan kaçarken doluya tutulmak gibi bir tehlikenin, bu ülkede 1964'ten bu yana yaşanan modele tekabül ettiği bilinmektedir."[72] "Devlet organlarının ve siyasil makamların etkilerinin azalmasına karşın ve bununla ters doğrultuda, pazar mekanizmasının işleyişi içinde belirginleşen tekellerin etkilerinin, işletmelerin özyönetimini sınırlayıcı bir dışsal etken olarak, giderek etkin bir rol oynadığı bilinmektedir."[73]

İşletmeler arası Piyasa rekabeti

Yugoslavya'daki piyasa mekanizmasının kaçınılmaz olarak işletmelerin kendi başlarının çaresine bakması ilkesine dayandığı bilinmektedir. Bu uygulama çeşitli düşünürler tarafından sonuçları açısından yorumlanmaktadır. Örneğin Mandel bu rekabetin sonuçları üzerinde, bizatihi özyönetimi bozucu etkisi açısından durmaktadır: "Gerçekten, bir ekonomik kararlar dizisi bireysel işletme düzeyinde geçerli bir biçimde alınamaz. 'Özyönetimciler' bu kararları almakta 'özgürdür'ler. denildiği vakit, gerçeğin yarısı saklanmış olur; bu kararlar sonuçta pazar tarafından 'düzeltilecektir' ve 'özyönetimcilerin' tepesinde varlığını hissettiren bir ekonomik zorunluluk ile onları tanımaksızın alınan bir idari kararname arasındaki fark nedir? Her iki yöntem de gerçekte eşdeğer ve aynı ölçüde yabancılaştırıcı değil midir?"[74]

Bu koşullarda "fabrikalar işçilerin olacak" sloganının gerçekleşmesinin de mümkün olmadığını belirtiyor, G. Martinet: "Tehlikelerini göğüsleyip zararlarını çekmek koşuluyla işçilere yönetim zorla öğretilmek istenmektedir. Şu ünlü 'fabrika işçilerin olacak' amacına ulaşmak için, işçiler ilkin iktisadi yarış ve kâr ortamına sokulmaktadır. Yugoslavların tasarladığı özyönetim, kurumun özerkliğine bağlıdır, özerk kurumsa tez elden kendi çıkarlarını keşfeder ve bunlar sürekli olarak başka kurumların çıkarlarıyla çatışır. Sizin anlayacağınız, Devlet toplumculuğunun yerine 'pazar toplumculuğu' adını vermekten çekinmedikleri sistem konmaktadır."[75]

71 Işıklı 1983, 132
72 Işıklı 1983, 79

73 Işıklı 1983, 132
74 Nakleden Işıklı 1983, 59
75 Martinet 1975, 137

Özyönetimin, "bürokrasinin etkisini" özde azaltmadığını savunan M.Djilas da sorunun tek tek işletmelerin özerkliği ve rekabeti yoluyla çözülemeyeceğini belirtmektedir: "İşçi meclisleri parti üyeleri tarafından yönetilmemiş olsa ve kontrol edilmemiş bile olsaydı, hatta mahalli bürokratların veya teşebbüs bürokratlarının baskılarından bile kurtulmuş olsaydı, bir tek teşebbüsün ötesine faaliyetlerinin yayılamaması gibi basit bir vakıa, cemiyetin ve memleketin karşısına çıkan en mühim meselelere hiç bir çözüm çaresi getiremediklerini, getiremeyeceklerini ifade eder."[76]

Yine Martinet işçi sınıfının çıkarının tek bir işletmenin çerçevesinde sağlanamayacağını belirtmektedir: "Burda, belli bir kurumun ücretlilerinin dolaysız çıkarları mı söz konusu? Oysa deneyler göstermiştir ki: 1. Bu çıkarlar birbirinden ayrı, kimi zaman da çelişik olabilmektedir...2. Örneğin, kendi yağıyla kavrulabilmek için, ücret arttırılmasını geciktirebilecek kurumun çıkarlarıyla da gelişebilmektedir, 3. Kurumunkiyle bağdaşsa bile, başka kurumlardaki, başka dallardaki emekçilerin çıkarlarıyla çatışabilmektedir... Yoksa, bütünüyle ele alınan işçi sınıfının yüksek çıkarı mı söz konusudur? İyi ama, bu çıkar özel bir kurumun çerçevesi içinde belirlenemez ve pekâlâ şu ya da bu üretim dalındaki gelişme tasarılarına ters düşebilir."[77]

Piyasa rekabetinin işletmeler arası eşitsizliğe yol açacağı ileri sürülmektedir: "Kuruluş yeri bakımından ayrıcalıklı özelliklere sahip, modern teknoloji ve araç kullanımı olanağını elde etmiş birleşik emek örgütlerinde çalışanlar daha elverişli ve geri koşullara sahip örgütlerde çalışanlardan daha çok kazanma olanağına sahiptirler. Bu yüzden oluşan gelir birikimi farkı emek dışı unsurlardan kaynaklandığından, bir gurubun başka bir gurubun veya grupların gelirine el koymasından başka bir anlam taşımayacaktır. Öte yandan, daha çok kazanma koşullarına sahip olan birimlerin, bu yüzden banka mekanizmasında sahip oldukları etkinlik dolayısıyla bu süreci daha da hızlandırmaları kaçınılmazdır." [78]

Aynı noktaya hem işletme içi hem de işletme dışı eşitsizlikler açısından Korkut Boratav da değinmektedir: "Piyasa mekanizmasına göre ve azami kâr amacıyla çalışan ve bunun gereği olan karar serbestisi ile donanmış bir işletmenin personeli kârlara kısmen veya tamamen sahip çıkıyorsa, sözü geçen kâr unsurları bireysel gelirlere yansır ve gelirler içinde emek dışı gelir ve paylarının oluşması kaçınılmaz olur. Hiç bir planlama ve ekonomik yönetim biçimi, bu şartlar altında işletmelerin toplumun diğer kesimlerinin aleyhine, tekelci diyebileceğimiz kâr unsurları veya rantlar elde etmesine engel olacak yöntemleri uygulamada geliştirememişlerdir."[79]

Bu tür eşitsizliklerin, özyönetim uygulaması süreci içinde gücünü işletmelerden alan yeni bir "teknokrasi kesiminin" yükselmesine yol açtığı belirtilmektedir: "Yugoslavya'da 1960'lara doğru bir başka 'yeni sınıf'ın güçlendiği ve Djila'ın 'yeni sınıf'ının yerini almaya başladığı görülür. Bu yeni 'yeni sınıf'ın gücünün belirlenmesinde asıl önemli olan, parti bağına ve etkisine sahip olmak değildir. Bunlar, güçlerini, sahip oldukları mesleki nitelikten kaynaklanan yüksek ücret ve ayrıcalıklardan alan teknokratlar ve diğer okumuş seçkinler gurubuydu. Bunların egemenliği, partili olmaktan kaynaklanmamakla birlikte, egemenliklerini Parti'de de ortaya koymaktan geri kalmamışlar ve bu durum öncelikle Parti'nin üyelik bileşiminde kendisini göstermiştir."[80] "Demokrasiyi çarpıtıcı güçler 1964 reformlarından önce merkezi bürokrasi görünümünde ortaya çıkarken daha sonraları teknokrasinin egemenliğinin güç kazanmasıyla da silinmemişlerdir."[81]

Teknokrasiden sonra "Bankokrasi"

İşletmelere dayanarak piyasa ekonomisi koşullarında güçlenen teknokrasinin, yine piyasa ekonomisi koşullarında yükselen bir banka yöneticileri zümresi ile içiçe geçtiği ve böylece gerçekten de "sermayedar" denilebilecek bir kesim oluşturduğu da iddia edilmektedir. Bu süreç şöyle anlatılmaktadır: "Denilebilir ki işletmeleri özerk ve kararlarında bağımsız yapmak gerekçesiyle gerçekleştirilen değişiklikler, bunun tam tersi bir sonuç vermiştir. Üretim fazlası üzerinde işçilerin denetimi 1966'dan bu yana daralmıştır. Gayri Safi Yatırım hacmi içinde bankaların payı, 1963'de % 9 iken 1970'de % 51 olmuştur. Oysa 1963 ve öncesi dönemlerde işletmeler Federal Devletle birlikte bu hacmin % 60-70'ini, yaklaşık olarak yarı yarıya bölüşmekteydiler. Bu gelişme-

76 Djilas 1975, 228
77 Martinet 1975, 147
78 Işıklı 1983, 119
79 Boratav 1983, 22
80 Işıklı 1983, 18"-184
81 Işıklı 1983, 158

nin sonucunda işletmeler, federal ve yerel hükümetlerin yerine alan, bağımsız ve güçlü bir mali sistem tarafından denetlenir ve yönlendirilir olmuşlardır."[82]

Bankaların bu özyönetim düzeni içindeki büyüyüşü bazı rakamlarla kanıtlanmaya çalışılmaktadır: "Yatırımların finansmanında bankaların payı 1961'de % 0,9, 1966'da % 44.8, 1972'de % 42.5 olmuştur. Buna karşılık, toplumsal-politik toplulukların payı 1961'de % 61.7 iken; 1966'da % 15.2'ye, 1972'de % 19.9'a düşmüştür."[83]

Bankalarla devlet ve işletmeler arasındaki ilişkilerin mekanizması ise şöyle anlatılmaktadır: "(1966 yasası)... ile bankalar, devletin yönetim ve denetimindeki kuruluşlar olmaktan çıkmışlar, mevduat yatıran özyönetim birimlerinin yönetimine terkedilmişlerdir. Böylece bağımsız birimler bankaya yatırdıkları para oranında (bu oran % 10'u geçemez) kredi mekanizmasını kontrol eder duruma gelmişlerdir... Böylece kredi ve yatırım alanında devletin yetkileri önemli ölçüde elinden alınmıştır... Özyönetim birimleri bankalara yatırdıkları mevduatın sağladığı kârın kullanımında da yetkili kılınmışlardır."[84]

Bu durumda bağımsız mali merkezlerin ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Bu süreci Supek şu sözlerle anlatmaktadır: "Aracı örgütler, pazar ekonomisi koşulları içinde üretici örgütlerin denetimini elde ettiler ve onları insafsızca sömürmeye başladılar. Ekonomik reform, pek çok üretici örgütü güç durumlara soktu ve onlara mali örgütlerin tekelci konumlar elde etmelerini kolaylaştırdı. Böylece, başlangıç dönemlerinde bankalar ve ticari kuruluşlar sınai üretimin gelişimine hizmet etmişken, şimdi, sınai üretim mali merkezlerin iktidarının güçlenmesine hizmet etmektedir."[85]

Bu durumu Tito da belirtmektedir: "Teknokratizm, devletle ittifak kurarak, iktidar için enerjik bir biçimde mücadele vermekte ve özellikle sermaye kullanımı yoluyla özyönetim ilişkilerini tahrip etmektedir."[86]

Aynı konuda Yugoslav Sendikalar Birliği Özyönetim Konseyi Başkanı N.Jovanov da 1972 yılında yaptığı bir konuşmada şu tespiti yapmaktadır: "Çok sayıda daha üçük merkezlere devretmek üzere, Parti'nin ve devletin elinden, toplumsal iktidarın tek merkezi olmaktan doğan ayrıcalıkların alınması, işçi sınıfının kendi iktidarını kullanması sorununa kesin çözüm getirmemiştir... Federal iktidarın tedrici çöküşü, yalnızca işçi özyönetiminin güçlendirilmesi lehine olmamıştır. Aksine, bu durum, daha önce varolan ve yenileri yaratılan siyasal ve ekonomik bürckratik güç merkezlerinin çok daha fazla güçlenmesine katkıda bulunmuştur."[87]

İşletme içi Özyönetim Uygulaması Nasıl Yürüyor?

Başlangıçta özyönetimin coğrafi alandaki temel birimi olarak düşünülen ve işletmeleri içinde barındıran siyasi organlar durumundaki işletmeleri içinde barındıran siyasi organlar durumundaki komünlerin de, banka vb. türü yeni iktisadi güç odaklarının ortaya çıkmasına paralel olarak zayıflamaya başladığı ifade edilmektedir. Zonan Matkoviv komünler hakkında şunları belirtiyor: "Başlangıçta, devletin silinmesi yolunda önemli bir adım olarak görülen komün, gerçekte çoğu zaman yerel 'hükümdarlar' tarafından yönetilmiştir. Pratikte demokrasinin doğrudan veya yarı-doğrudan biçimlerinde, yerel özerklikler halinde atomize olmasıyla siyasal katılma sorununun çözümünün imkansızlığı görülmüştür."[88]

Komünlerin giderek klasik belediye hizmetlerine dönüştüğü söylenmektedir: "Sürekli olarak kaynak yitiren komünler kendi planlarını yapamaz duruma düşmüşlerdir. Meister, 1970'te 'komünün halihazır eğilimi bizim Batılı ülkelerimizdeki belediyenin faaliyet ve yetkilerine bir dönüştür' diye yazmaktadır."[89]

Özyönetim uygulaması, işletme düzeyinde, ne işçilerin bölüşüm ilişkilerini gerçekten yönlendirmelerini ve ne de gerçekten yönetim organlarında egemen olmalarını sağlamıştır, çeşitli araştırmacılara göre. Örneğin bunu, özyönetim uygulamasının savunucusu M.Druloviç şu sözlerle kısmen ifade etmektedir: "Çoğu hallerde işçi Konseyi'nin karar yetkisi ancak biçimseldir. Kararlar gerçekte direktörlerle onun teknik kurmayı tarafından alınır. Yaptıkları, tüm faaliyetlerini özyönetim organlarının peşin onayından geçirmektir. Sorumluluk söz konusu olunca, yönetim kadroları hemen işçi konseyini ileri sürerler.

82 Işıklı 1982, 132
83 Işıklı 1983, 146
84 Işıklı 1982, 118
85 Nakleden Işıklı 1983, 118
86 Nakleden Işıklı 1983, 158
87 Nakleden Işıklı 1983, 134
88 Nakleden Işıklı 1983, 157
89 Işıklı 1983, 147

'Yetki konseyindir, kararı konsey verdi' derler."[90]

İşçi konseyleri çalışma koşulları dolayısıyla, yönetimi bu işle profesyonelce uğraşanlara bırakmaktadır Martinet'e göre: "Kurumların çoğunda temelden gelen ücretle, astlık-üstlükle, işe alınmayla, işten çıkarılmayla, çalışma hızıyla, güvenlik ve sağlık sorunlarıyla ilgili baskılar işçi kuruluna yönelmektedir... bu sorunların hepsine işçi kurulu bakmaktadır... İşçi kurulu üyeleri asıl yönetimsel sorunların (üretim yöntemlerinin seçiminin, pazarın geliştirilmesinin) düzene konmasının kurum yöneticisiyle yakın çalışma arkadaşlarına bırakmaktadırlar. Bu ilgisizliği doğrulamak üzere çoğu kez emekçilerin bilgi ve haberalma düzeyinin düşüklüğü öne sürülmektedir. Buna hiç kuşkusuz, işçilerin boş zamanının azlığını ve kurul üyeliği görevlerine para verilmeyişini eklemek gerekir. Bütün hafta yönetim sorunlarıyla uğraşan yönetici takımla ancak akşamları, yorucu bir günden sonra aynı sorunlarla karşılaşan emekçiler arasındaki eşitlik düpedüz biçimseldir."[91]

Oysa, işçi teknokratı yönetemezse yeniden memur egemenliği kurulacaktır Kardelj'e göre: "Bilgi, işçinin gözünde teknik ya da teknoloji kadar önem taşır. Dolayısıyla kendisininkinden daha yüksek bilgi isteyen sorunların çözümünde işçinin daha bilgili kişilere güvenmesi ve onları dinlemesi son derece olağandır... Gerçekte, sorunları ele almak ve en son iktisadi, ticari ya da teknolojik çözümler bulmak işçiye düşmez. İşçi kurulunda, kendisine önerilen somut önerilere 'evet' ya da 'hayır' demekle yükümlüdür... Önemli olan, işçi kurullarında emekçilerin çıkarını güvenlik altına almaktır... Ya işçi teknokratı denetleyecek ve özgürlük, demokrasi yolları açılacak ya da teknokrat tepeden denetlenip yönetilecek, o zaman durum tam tersi olacak, mutlak bir memur egemenliği kurulacaktır."[92]

İşletme düzeyinde ortaya çıktığı söylenen orantısızlıkları A.Işıklı şu rakkamlarla belirtmektedir: "İşletme içi özyönetimin, yasalar ve kararnamelerde öngörülenin aksine, orada çalışan işçilerin çoğunluğunun değil; belli özelliklere, niteliklere sahip bir azınlığın egemenliği üzerine kurulu oligarşik bir yapıya dönüşmesi biçiminde kendisini göstermektedir... Yugoslavya'da işletmelerin özyönetim organlarında görev alan işçi kategorilerinin bileşimi ile ilgili veriler, bu tür organlarda bir teknokrat seçkin kadronun fiili egemenliğinin gerçekleştiğini göstermektedir. Örneğin, 1960 ve 1970 yılları arasında meslekiteknik formasyon sahibi elemanların özyönetim içi toplam istihdam içindeki oranı % 20 civarında iken, aynı dönemde bunların işçi konseyleri içindeki temsil oranları % 23.8 den % 32.4'e yürütme kurullarındaki temsil oranları % 30.5'den % 58.6'ya çıkmıştır. Gene 1960-70 yılları arasında mesleki-teknik formasyon sahibi elemanlar olarak tasnif edilen gurubun, üç alt grubunudan en üst kategoriyi oluşturan 'yüksek mesleki formasyon' sahibi olanlar, özyönetim içi istihdamın % 3.3'ünü teşkil etmekteyken, bu nitelikte olanların işçi konseyi başkanları içindeki oranı % 4.4'den % 18.9'a, yürütme kurulu başkanları içindeki oranı % 6.7'den % 28.5'e çıkmıştır... Niteliksiz işçiler, toplumsal sektördeki toplam istihdamın % 20'sinden fazlasını teşkil etmelerine rağmen, özyönetim organlarındaki temsil oranları çok düşüktür. Örneğin, 1960-70 döneminde niteliksiz işçilerin işçi konseylerindeki temsil oranları % 7.2-7.4 civarında oynamış, yürütme kurullarındaki temsil oranları ise % 4.2'den % 2.2'ye düşmüştür. Aynı dönemde işçi konseyleri başkanları içinde niteliksiz işçilerin oranı % 2.8'den % 0.8'e düşmüş bulunmaktadır... Araştırmalar, incelenen Yugoslav örgütlerinin Amerikan örgütleriyle karşılaştırıldıkları vakit yürütme erki bakımından bir farkılığın bulunmadığını göstermiştir."[93]

İddiaya göre, özyönetim ücretliliği de ortadan kaldıramamış ve sonuç olarak ücret yelpazesi yeniden açılmaya başlamıştır: "Özyönetim ücretliliği ortadan kaldırmamıştır... Ücretliler yine üretim araçlarından ayrıdırlar ve 'artık-emekleri', bölüştürülmesini denetleyemedikleri bir toplumsal artı-değerin yaratılmasına katkıda bulunmaktadır... eskiden işçi kurulları ücret yelpazesini elden geldiğince kapatma eğilimindeyken, şimdi artık pek çoğu birlikte çalışmak istedikleri uzmanlara yüksek ücretler ödemektedirler... Öte yandan, iş bırakımlarının yaygınlaşması, emekçilerin ücretliliklerini tam anlamıyla bildiklerini göstermektedir."[94]

Devletin Etkisi

Araştırmacılardan bir kısmı, bütün piyasa uygulamalarına ve yeni bir teknokrasi ve "bankokrasi" zümresinin yükselmesine rağmen, devletin

90 Druloviç 1976, 94
91 Martinet 1975, 142-143
92 Nakleden Martinet 1975, 145-146
93 Işıklı 1983, 132-133
94 Martinet 1975, 144-145

üretim araçlarının mülkiyetini elinde tuttuğunu ve siyasal yapıda olduğu kadar, ekonomik yapıda da etkisinin sürdürdüğünü iler sürmektedirler. Bu görüşte olanlardan M.Djilas şöyle demektedir: "Reformun başarı kazanması için uygulamada kimsenin bir şey yaptığı yoktu; durum buydu, çünkü eski siyasi ve idari kuruluşlar henüz yerlerindeydi, çünkü mülkiyetin bünyesi değişmemişti, yani partinin gardiyanları ve yöneticileri olan bürokratların çıkarına aynı tekelin sürüp gittiği görülüyordu. Tarımda, sağlıklı bir ekonominin tamamen aksine, devlet mülkiyetleri temel olarak kalıyordu... 'devlet mülkiyeti'ilkesi üzerinde çok katı idiler. Sanayi banka, ulaşım enerji, ticaretin büyük bir kısmı, parti bürokrasisinin idaresinin tekelini kabule mecbur edilmişti; çoklukla parti çekilmez olmuştu, çünkü ekonomide karar verme yetkisinin tekeli hala büyük ölçüde ondaydı."[95]

Martinet de devletin işletme üzerindeki ağırlığını sürdürdüğü ve işçiye esasta yönetecek bir şey bırakmadığı kanısındadır: "Bundan böyle bütün devlet kurumları... 'Devletin iktisadi planı çerçevesinde işçi kurullarınca' yönetilecektir. Bu kurullar... bir ya da bir kaç listeye göre seçilecek 15'le 120 arasında değişen üyeden oluşmaktadır. işçi kurulu da kendi arasında değişen üyeden oluşmaktadır. İşçi kurulu da kendi arasında 3'le 17 arasında üyeden oluşan bir yönetim kurulu seçmektedir. Kurum yöneticisi de bu kurula üyedir, ama onu ya bu iktisadi kümeleşmenin bir üst yönetim kurulu ya da yetkili devlet organı atamaktadır... Kurul, temel tasarıları ve kurumun yıllık hesabını onaylamakla görevlidir. Gerektiğinde, hesaplarının tartıştığı yönetim kurulunu dağıtır ve yeniden seçer. Elde biriken anamaldan kuruma, yani işçi kuruluna kalanı paylaştırma işini de o yürütür... Planların uygulanmasıyla kurumun gerçek yönetimi atanmış yöneticinin işidir. İşçilerle memurları işe alan, işten çıkaran odur. Görevleri dağıtan, kurum içinde disiplin sağlayan odur... Kurumun tüzel yapısındaki değişikliğin dışında hiç bir şey değişmemiştir.Planlama hala Sovyet örneğine göre yürütülmektedir. Değişmeyen anamal ., yatırımlar, kurumların döner sermayeleri işçi kurullarına değil, federal Devlet'e, bölgesel Cumhuriyetlere yada bucaklara bağlıdır. Yöneticiler yine Devlet'ten büyük bir titizlikle uygulamak zorunda bulundukları son derece ayrıntılı yönergeler almaktadırlar... Özyönetim vardır, ama işin aslına bakarsanız kendi başına yönetecek pek bir şey kalmamaktadır emekçilere."[96]

Djilas da devlet mülkiyetinin esa olarak devam ettiği, esas payı devletin aldığı kanısındadır ve özyönetim uygulamasını, bir feodalin topraklarını köylülere dağıtıp onların artiürününü vergi yoluyla sömürmesine benzetmektedir: "Şato sahibi kendi tarlalarını kendisine yıllık bir ücret ödemeleri şartıyla topraksız bir çok köylüye dağıttı diyelim. O bu davranışa, köylüler lehine razı oluşu ve bu gönüllü fakirleşme ile ilgili bir takım basma kalıp sözler de katar tabii. Köylülerin her biri kısmetine göre verimli veya çorak parsel üzerinde hayatını düzenleyebilen bağımsız işçiler olur. Ama şikayetlerini yapabilecekleri hiç bir kimse yoktur artık; onlar bundan sonra kendi fakirliklerinin sorumlularıdırlar; şimdi bu değersiz gelirlerinden kendi aletlerini ve tohumlarını kendilerinin satın almaları gerekecektir; iyi yürekli mülk sahibine yıllık ücret de ödemeleri gerekecektir şüphesiz. Mülk sahibi ise azalmış araisiyle sadece pek zengin bir mülkün sahibi olmuştur. Bölünmüş ve parçalanmış toprağı üzerindeki nüfuzu eskisi gibi kuvvetlidir."[97]

Dolayısıyla özyönetim işçilere umulanı vermemiş, kazan yine "bürokrasinin" olmuştur: "İşçilerin özyenitimi üreticiler için hiçbir esaslı kazanç sağlamamıştır, ne ulusal düzeyde ne de tek tek girişimlerde. Bu tür yönetim giderek daha çok rejimin güveni için olduğunu açığa vurmuştur. Çeşitli vergilerle ve diğer araçlarla rejim işçilerin alacaklarını zannettikleri kazanç payını da kendine maletmiştir. İşçilere masalardan sadece kırıntılar ve boş hayaller kalmıştır."[98]

Yugoslav toplumundaki eşitsizliklerin kaynağının piyasa ekonomisinden çok halen ağırlığını sürdüren bürokrasinin gaspında olduğunu ileri süren araştırıcılardan B.Vuskoviç gaspın "bürokrasinin istismarlarıyla" oluştuğunu rakkamlarla ispatlamaya çalışıyor: "Bugünün Yugoslav toplumundaki eşitsizliklerin büyük bir bölümü hiç bir şekilde ne meta üretiminden, ne de emeğe göre dağılımdan kaynaklanmaktadır. Çoğu, global toplumsal yapı düzeyinde, süregiden bürokratik-merkeziyetçi ilişkilerin ürünüdür: Ekonomik dallar arasındaki dağılım alanında bunlar, siyasi ve yönetsel aygıtlar, ticari kurumlar, yabancı ticaret kuruluşları vb. için ayrıcalıklı konumlar biçimini almaktadırlar, kişisel dağılım alanında ise, emeğe göre dağılımın yerine

95 Djilas 1975, 182

96 Martinet 1975, 131-132-133
97 Djilas 1975, 227-228
98 Djilas 1982, 87-88

hiyerarşik konumların ya da resmi sınıflandırmaların geçerli kılınması biçiminde ortaya çıkmaktadırlar. Başka eşitsizliklerin kökeni de, bürokratizmin ve özyönetim haklarının gaspının bir çeşit merkezsizleştirilmesidir. Başka bir deyişle, son on yılda sürdürülen devlet gücünün ve devlet sermayesinin merkezsizleştirilmesi, açıkça yeni, eşit derecede haksız sektörel bölgesel mali güç kaynakları (bankalar, Cumhuriyet 'devlet' makinaları) yaratmış ve bireysel yatırımlar ve iş örgütlenmeleri düzeyinde özyönetim haklarının bürokrasi ve teknokrasi tarafından gaspını arttırmıştır. Bu durumda meta üretimi ve emeğe göre dağılımdan kaynaklanan toplumsal farkların, bürokratizmden kaynaklanana göre çok daha önemsiz olduğu açıktır"[99]

Toplumsal sektörde ortaya çıkan bir çok gasp örnekleri olduğu söylenmektedir: "Asıl tehlike, daha çok, toplumsal mülkiyetin ve toplumsallaştırılmış işgücünün, bizzat kamu mülkiyeti alanı içinde, özel tasarrufunda yatmaktadır... Örnekler... Deprem kurbanları için yardım fonlarının ve kamu girişimleri yatırım fonlarının milyonlarca dinara varan toplamlar halinde, aşağı yukarı faizsiz olarak, lüks evler ve tatil villaları yapımı için, bazen bir insan ömrünü aşan vadelerle, düzenli biçimde borç verilişi! Kamu fonlarının bu evlere özel yollar yapımı için kullanılması ve son zamanlarda astronomik miktarlarda kamu parasının özel çıkarlar için kullanılmasından doğan sansasyonel skandallar yığını." [100]

Gelir farkları kalifiyelikten çok politik etkililikten doğmaktadır Vuskoviç'e göre: "Ortalama temel kazançların maliye ve yöneticilikte en yüksek oluşunun, bunların emeğinin yüksek ürünleriyle bir ilgisi olmadığı açıktır. Bu durum, bunların ekonomik ve politik gücün en önemli merkezleri olmalarından doğmaktadır."[101]

"Bürokrasi" çeşitli ek gelirlerle ve masraf arttırmolarla kendine ayırdığı payı arttırmaktadır: "Seyahat, masraf pusulaları, otomobil kullanımı vb'ne ayrılan paranın esaslı bir bölümünün, ilgili kişilerin doğrudan ya da dolaylı parasal çıkarlarına dönüştürülmesi asıl sorundur. Reklam ve propaganda da kötüye kullanılmaya, toplumsal kaynakların büyük ölçüde kişilerin ceplerine aktarılmasına açık olan harcama alanlarıdır. Böyle gelirlerin üstelik vergisi de yoktur. Bu, onları özellikle istenir ve aranır kılar. Bu kazanç kategorisine, parasız telefon tesisatı, parasız seyahat, bir dizi malın alımında tanınan özel imkanlar gibi şeyler de eklenmelidir... Bu türden 'kazançlar' aynı zamanda, temel ücretlerden daha hızlı bir oranda artmaktadır. 1971'de bütün ülkede temel ücretler yüzde 27 yükselirken ek kişisel gelir yüzde 42 yükseldi."[102]

Siyasal Yapıya ve Demokrasiye İlişkin Eleştiriler

B. Vuskoviç rakamlara dayanarak Yugoslav siyasi temsil organlarında sıradan işçilerin ağırlığının azaldığını, yeni bir teknokrat zümrenin ise büyük ağırlık kazandığını kanıtlamaya çalışmaktadır: "İlk ve en çarpıcı olgu, işçi sınıfının Federal Meclis'den ve tekil Cumhuriyetlerin merkezlerinden -yani en yüksek karar alıcı merkezlerden- mutlak biçimde yok olmuş olmasıdır. 1958'de Federal Meclis delegelerinin % 8'i işçiydi. 1963'e kadar bu oran % 6'ya düştü. 1970'e kadar da % 1'e. Aynı süreç, Cumhuriyet düzeyinde de yinelendi. 1958'de bu birimlerin temsilcilerinin % 9'u işçiydi. 1963'de % 7'si ve 1970'de % 1'i. Benzer bir gelişme, az çok ılımlı bir şekilde de olsa, belediye meclislerinin toplumsal bileşiminde de görüldü. 1957'de işçiler, genel komisyon üyelerinin % 56.5'ini oluşturuyorlardı, bugün ise oran % 35.9'dur... İş örgütlerinin özyönetim organlarındaki işçi sınıfının bileşiminde de sürekli bir azalma vardır."[103] "En yüksek ya da yüksek mesleki nitelikteki kişilerin, yani uzmanlar (avukatlar, iktisatçılar, mühendisler) ve politikacı-yönetici önder kadroların, giderek artan toplumsal-ekonomik ağırlığı, temsili meclislerde daha da dikkat çekicidir. Federal Meclis'te en yüksek mesleki niteliklerin delege sayısı 1958'de % 21'den 1969'da % 68'e çıktı. Önder kadroların oranı 1963-69 arasında % 51'den % 64'e yükseldi. Bugün, uzmanlar ve önder kadrolar, Federal meclisin tüm delegelerinin % 97'sini ve Cumhuriyet meclislerinin delegelerinin de % 92.8'ini oluştururlar."[104]

Bu aslında, yeni bir zümrenin emekçileri sömürmesinden doğan durumun siyasal planda doğrulanmasıdır, Vuskoviç'e göre: "Federal ve Cumhuriyet temsil kurumlarında işçilerin yerini tamamen önder kadroların ve uzmanların alması, emeğin yarattığı artığın tekno-bürokratik gaspının açık bir ifadesidir- toplumsal güç ve et-

99 Vuskoviç 1978, 143-144
100 Vuskoviç 1978, 134
101 Vuskoviç 1978, 136
102 Vuskoviç 1978, 137
103 Vuskoviç 1978, 141
104 Vuskoviç 1978, 142

kinin yeniden dağılımıyla de facto (fiilen) doğrulanan bir gaspetme."[106]

Yugoslav özyönetim sisteminde demokrasi ve siyasal yapı planında getirilen diğer bir eleştiri ise, tabandaki yoğun seçimlere rağmen her yerde Komünistler Birliği'nin tek parti egemenliğinin söz konusu olmasıdır: "Seçim yasalarıyla öngörülen karmaşık seçim mekanizması çerçevesinde, Komünistler Birliği, örgütlü tek siyasal güç olmaktan doğan tekelini kullanma olanağını elde edebilmiştir."[108] *Sosyalist İttifak adı verilen tek seçim örgütünde de Komünistler Birliği'nin egemen olması ve dolayısıyla seçimlerin onun tekelci egemenliğinde geçeceğinin "açık olması" eleştiri konularından biridir:* "1974 Anayasasının Sosyalist İttifak'ın dolayısıyla onun bünyesinde fiilen hakim durumda olan Komünistler Birliği'nin seçimleri yönlendirme olanaklarını açıkça hükme bağladığı görülmektedir. Böylece Komünistler Birliği'nin bu konuda öteden beri ortaya koymakta olduğu etkinliğin daha da kolaylaşmış olacağı açıktır."[107] *Yine Supek bunu şu şekilde ifade etmektedir:* "Açıkça söylemek gerekir ki, Yugoslav özyönetiminin arkasında Komünist Partisi tarafından temsil edilen dikey doğrultuda bir toplumsal iktidar örgütü gizlenmiş bulunmaktadır."[108]

Martinet de, "tek parti sisteminin" sürmesinin seçimleri de anlamsızlaştırdığı noktası üzerinde durmaktadır: "Büyük ulusal seçmeler üzerinde ağırlıklarını duyurma olanağı verilmezse, emekçilerin iş ortaklığı kokan istekleri ya da kurum bencilliği evresini aşmalarını nasıl ekleyebilirsiniz? Size seçmek değil de, biçimsel oylamalarla önceden alınmış kararları onaylamak düşüyorsa, siyasal gücün sorumluluğuna sahip çıkan türlü küme ve takımlarca yarışırcasına bir kaç seçenek önerilmiyorsa, nasıl duyuracaksınız bu seçmeler üzerinde ağırlığınızı? Dolayısıyla dönüp dolaşıp parti sorununa geliyoruz. Bütün içten özyönetim yandaşları, özyönetimin gelişmesinin tek partinin sürdürülmesiyle bağdaşmayacağını kabul etmektedirler... 'İşçileri, kurumlarının geleceğini ilgilendiren önemli kararlar onlardan uzakta, onların dışında alınırken, tüm dikkatlerini çalıştıkları kuruma yöneltmeye iteleyip itelemediklerini araştırma hakkına sahibiz' diyorlar albert Meister... Tek parti burada da 'yeni sınıf'la özdeşleşir."[109]

Bu zaaflardan dolayı özyönetim sisteminde getirilen demokratik önlemlerin de göstermelik kaldığı iddia edilmektedir: "1969 Anayasası ile seçimle gelinen tüm görevler rotasyona tabi tutulmuştur. Meclislere seçilen üyelerin görev süresi dört yıldır. Bir üye ardıardına iki seçimde aynı konseyde görev alamaz. Bu düzenlemelerin sonucunda sayıları çok olmayan bir gurup yöneticinin çeşitli görevleri birbirlerinden devralarak sürdürdükleri görülmüştür."[110]

Djilas da "özgürlük" sorunu üzerinde durmaktadır: "Genel özgürlük olmaksızın işçilerin kendi kendini yönetmesi serbest olarak etkinlik göstermez. Tabiatıyla, özgür olmayan bir toplumda hi kimse bir şey üzerine serbest karar veremez. Onların sözde, işçilere verdikleri özgürlük armağanından, soylu bağışlayıcılar yeniden kendileri için en büyük yararı sağlamışlardır."[111]

Özyönetim Sisteminde Görülen Genel Eşitsizlikler

Yugoslavya'da sınıfsal denebilecek farklardan sözedilmektedir: "İşçi sınıfı, özel olarak kötü biçimde terkedilmiş durumdadır... Bu sınıfın dörtte biri yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır."[112] "Usta işçilerle, bir yandan yarı-usta işçiler, öbür yanda tüm beyaz yakalı kategoriler arasındaki fark, aşılmaz bir uçurum halini almaktadır. Parasal terimlere çevirecek olursak, beyaz yakalı ailelerin hemen hemen hiçbirinin geliri, üye başına 500 dinardan az değilken, niteliksiz işçilerin yüzde 74.4'ü, yarı ustaların yüzde 69.7'si, ustaların % 47'si ve yüksek düzeyde ustalaşmışların % 33.3'ünün bütün aile olarak gelirleri 500 dinar ya da daha azdır. Niteliksiz işçilerin % 40'dan fazlası, aile üyesi başına 300 dinardan az bir gelire sahiptir. Bu, Yugoslav işçi sınıfının önemli bir bölümünün aşırı yoksulluk çizgisinin yakınında ya da altında yaşadığı anlamına gelir... Böylece, salt bireysel gelir yerine aile geliri ele alındığında, varolan toplumsal farklar felaket boyutlarına varmaktadır."[113]

Gelirlerdeki eşitsizlikler ek gelirler alanına da sıçrayarak artmaktadır: "Ek gelirin büyük kısmı, hiç bir durumda bireysel emeğin bir ürünü de-

105 Vuskoviç 1978, 142
106 Vuskoviç 1983, 148
107 Işıklı 1983, 153
108 Nakleden Işıklı 1983, 160
109 Martinet 1975, 148
110 Işıklı 1983, 148
111 Djilas 1982, 88
112 Vuskoviç 1978, 142
113 Vuskoviç 1978, 138

gildir, ama toplumsal fonların zaten ayrıcalıklı olanlar adına bir kez daha tahsis edilmesi anlamını taşır. Bu hem ekonominin piyasa karakterinin, hem de toplumsal düzenin bürokratik yapısının, yani toplumsal dağılım süreci üzerinde işçilerin denetiminin olmayışının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Sonuç, nüfusun küçük bir azınlığının, geri kalana göre, bir hayli yüksek bir hayat standardına sahip olmasıdır. Normal çalışma saatleri dışında elde edilen gelir ve ayrıcalıklar da hesaba katılacak olursa, bugün Yugoslavya'daki kişisel gelir farklılaşması 1'e 20 oranına yakındır- kapitalist olmayan bir toplum için gerçekten de yüksek bir toplumsal eşitsizlik düzeyi."[114]

Konut sonusunda da eşitsizliklerin artığı gözlenmektedir: "Konutların niteliklere göre dağılımının incelenmesi," Yüksek düzeyde ustalaşmış işçilerin ve en yüksek mesleki nitelikteki kişilerin, el işçileri ve yarı-usta işçilerden on üç kat daha fazla konut elde ettiklerini gösterir. Bu ilk iki kategori, tüm çalışanların ancak onda birinden biraz fazlasının oluşturdukları halde, konut toplamının üçte birinden fazlasının almaktaydılar."[115]

Kent-kır eşitsizliği de Yugoslavya'nın önemli bir sorunudur: "Yugoslav toplumunun en yoksul tabakaları kırda yaşadığı gibi, kentli yoksulların çoğu da oradan gelmektedir. Köy, toplumsal ölçeğin en altında yer alan kentsel emeğin kaynağıdır. En kötü ve horlanan işlerde çalışanlar (mevsimlik işçiler, ev hizmetçileri vb.) köyden gelmedir."[116]

Eğitim eşitsizliği başka bir sorundur: "Eğitsel durumun, toplumsal ve çıkarların dağılımında bireyin payını esaslı biçimde belirlediği tamamen açıktır. Bu yüzden eğitim birinci derecede önemlidir... Yugoslav eğitim sistemi resmi olarak herkese eşit ölçüde açıksa da gerçekte durum hiç de böyle değildir... Anne-babanın yaşadığı yerin, mesleğinin, eğitiminin ve hayat düzeyinin, orta öğrenim türünün seçilmesinde çok büyük etkisi vardır... Herşeyden önce esas olarak belli toplumsal sınıfların çocuklarının gittiği okullar vardır. Örneğin köylü çocukları, belli tip mesleki okulların öğrencilerinin % 65-70'ini, ama akademik orta öğretim okulları öğrencilerinin % 15'ini oluştururlar."[117]

Bir çok araştırmacı, buna benzer eşitsizliklerin bölgelerarası düzeyde de devam ettiğini belirtiyorlar.

Sorun Devlet'in kısıtlanması mı?

Bir kısım araştırmacı ve düşünür, Yugoslav özyönetim savunucularının "devleti kısıtlama", "sönüşe götürme" ve bu amaçla fabrikalarda özyönetim uygulama planlarını genel teorik çerçevede onaylamakta, fakat bunun ekonomik ve siyasal yapıda, pratikte layıkıyla uygulanamadığını ve piyasa mekanizmaları nedeniyle ters sonuçlar verdiğini ileri sürmektedir. Diğer yandan başka bir kısım araştırmacı ve düşünür ise, özyönetim sistemine daha başka bir yönden eleştiri yöneltir görünmekte, hatta Yugoslav özyönetimcilerinin "devleti kısıtlama" ve sönüşe götürme" tezlerini temelden reddetmektedirler. Bu araştırmacı ve düşünürlere göre sosyalizmin inşasında sorun, "devletin kısıtlanması" olmadığı gibi, devletin ekonominin dönüştürülmesindeki rolü de unutulmamalıdır. Esas sorun devletin niteliği sorununda düğümlenmektedir.

Örneğin Alpaslan Işıklı dev tekellerin karşısında direnmeyi sağlayacak toplumsal örgütlenmenin devlet olduğunu belirtmektedir: "Dev tekellerin karşısında, ancak mümkün olan en geniş toplumsal örgütlenme yoluyla, çalışan çoğunluğun demokratik yönelimleri toplumsal ekonomik hayatın egemen unsuru haline gelebilir. Bu toplumsal örgütlenmenin adı devlettir; elbetteki devlet, çalışan çoğunluğun bilinçli demokratak denetim ve yönetimine ve buna uygun bir yapıya kavuştuğu ölçüde, günümüzde uluslararası boyutlar kazanmış olan tekellerin emrinde ve hizmetinde olmaktan çıkabilir ve halkın özlemleriyle özdeş girişimlerin gerçekleştiricisi ve yürütücüsü konumuna ulaşabilir."[118]

Bu açıdan Işıklı, Yugoslav özyönetimcilerinin "devletin silinmesi" görüşünü de zamansız bularak eleştirmektedir: "Yugoslavya'ya Tito-Cilas-Kartelj doktrininin gösterdiği hedef, demokratik merkeziyetçilik veya toplumun ve devletin demokratikleştirilmesi değil, "devletin silinmesi"dir. Marks ve Engels'in... özgün bir anlamda öngördükleri böyle bir gelişmeyi, gerekli nesnel koşullar oluşmadan, resmi açıklamalarla başlatmanın olanaksızlığı, pratikte denenerek görülmüştür."[119]

Orhan Hançerlioğlu, özyönetimi daha baştan uygulamak ve devleti ortadan kaldırmaya yönelmek isteyenleri kendi deyimiyle "gözdengeçirici"

114 Vuskoviç 1978, 137
115 Vuskoviç 1978, 139
116 Vuskoviç 1978, 133
117 Vuskoviç 1978, 140

118 Işıklı 1983, 36
119 Işıklı 1983, 145

(revizyonist) olarak nitelendirmektedir: "Kimi gözdengeçiriciler, kafaları bulandırıp saçma düşlere sürüklemek için, özyönetimin toplumculuk aşamasında da uygulanabileceğini ileri sürerler. Oysa Marksçılığın kurucuları, toplumculuk aşamasında yönetimi, emekçi sınıfıyla bağlaşıklarının gerçekleştireceğini pek çok kez açıklamışlardır. Çünkü sınıfsız toplumun karşısında sınıflı emperyalist devletler yer aldığı sürece siyasal ilişkiler zorunlu olarak devam edecek ve anamalcı niteliğinden arındırılmış da olsa bir devlet mekanizması daima gereksinecektir. Kendiliğinden kamusal yönetimin gerçekleşebilmesi, karşıt düzenli toplumlar çelişkisinin tümüyle aşılmasına bağlıdır. Bu çelişki ancak, bütün dünyanın sınıfsızlaşmasıyla aşılabilir."[120]

Arnavutluk lideri Enver Hoca ise, Yugoslav özyönetimini "anarşizan bir anti-devletçi" ideolojinin ürünü olarak değerlendiriyor: "Hayatın her alanına ve her yönüne yayılan 'özyönetimci yapı, demokratik merkeziyetçiliğin ve devletin birleşik yönetici rolünün ortadan kaldırılması, anarşist federalizm ve genel olarak anti-devletçi ideoloji, işçi sınıfı içinde büyük bir parçalanma, çeşitli kesimleri arasında rekabetçi bir çatışma ve en kötüsü kısımcı, bölgeci ve belirgin burjuva bireyci bir ruh yarattı" [121]

Kardelj'in dahi devletin zayıflamasından yakınlığı görülmektedir: "Biz devlet yönetimimizi çok zayıf düşürdük ve hala ona yönelik saldırılar sürdürülmekte. Sanıyorum bundan böyle devlete iktidarından dolayı değil iktidarsızlığından dolayı saldırmalıyız" [122]

Mandel, esas sorununun işçilerin "boş zamanı" sorunu olduğunu, işçilerin "devletlerini yönetecek zamanları yoksa" özyönetimin de göstermelik kalacağını belirtmektedir.[123]

Korkut Boratav ise, sosyalist bir ekonomide piyasa kategorilerinin mutlaka sosyalizme yabancı bölüşüm ilişkilerine yol açacağı kanısında değildir ve bu bakışıyla Yugoslav özyönetimini eleştirenlerin, suçu piyasa mekanizmalarında bulan tutumundan ayrılmaktadır. Boratav, daha çok, "sosyalistçe davranış normlarının" önemini vurgulamaktadır: "Kâr'ın en iyi başarı göstergesi olduğunu kabul etsek bile, bu biçimde saptanan 'işletme başarısı'nın kârlar dağıtılarak ödüllendirilmesi niçin mantıkça zorunlu sayılsın? Mesleklerine ve ifa ettikleri göreve göre maaş ve ücret alan; yani, 'emeğe göre gelir' ilkesine tabi olan; ancak görevlerinin gereğini 'en iyi' biçimde ve arada kârları da azamileştirerek gerçekleştiren yöneticilere 'kârlardan pay vermek' niçin gereksin? Böyle bir durumda, işletmenin azami kâr elde etmesini sağlayan yönetici, toplumun kendisinden beklediği görevi ifa etmiş sayılır ve emeğin karşılığı olan maaşına hak kazanır. Sosyalist bir ekonomide, toplumun kendisinden ne beklediğinin bilincinde olan; yönetsel, teknik becerilerini ve bilgisini (kısaca emeğini) buna göre toplumun hizmetine veren, toplumdan ekonomiye kattığı emeğin nicelik ve niteliğinin yansıması olan bir karşılık (maaş) alan bilinçli bir direktörden beklenmesi gereken tabii davranış biçimi de budur. Böyle olunca, piyasa mekanizmasının egemenliğine rağmen üçüncü modelimiz ne mikro, ne de makro düzeyde sosyalizme yabancı bölüşüm ilişkileri yaratmayacaktır." [124]

"İşçi sınıfı açısından önem taşıyan ve sistemin niteliğini belirleyici göstergeler, toplum hayatının, siyasetin ve ekonominin bütün alanlarında temel kararların belirlenmesine işçi sınıfının ne ölçüde katılabildiği; yönetici kadrolar ve kafa emekçileri lehine ve kol emekçileri aleyhine sürekli ve sistematik ayrıcalıkların doğup doğmaması; işbölümünün zorunlu kıldığı meslek ve görev farklılıklarının bu bunlara bağlı hiyerarşinin nesilden nesile geçmesine engel olacak siyasal ve kurumsal güvencelerin bulunup bulunmaması; işletmeler, idari birimler ve siyasi organlar düzeyinde veya günlük yaşantının her noktasında, yönetici-siyasi kadrolar ve aydınlarla işçiler arasında, aynı hayat tarzının ve aynı kültürel değerlerin paylaşılmasından türeyen işbirliğine, eşitliğe ve dayanışmaya dayalı insan ilişkilerinin kurulup kurulmaması, kısacası, hayatın her noktasında sosyal içerikli bir demokrasinin egemen olup olmaması olgularında aranmalıdırBunlar, siyasi iktidarın emekçi sınıfların elinde olup olmadığının göstergeleridir." [125]

"Bölüşüm ilişkilerinin piyasa süreçlerinden soyutlanabilmesi, ancak ve ancak toplumun egemen kadrolarına sosyalistçe davranış normları egemen ise mümkün olurdu. Farklı bir deyişle söz konusu toplum her bakımdan sosyalist bir toplum ise, meta üretiminin genişlemesi, sistemin temel ilişkilerini çözücü etkiler esasen icra edemezdi." [126]

120 Hançerlioğlu 1978, 132
121 Hoca 1976, 198
122 Nakleden Işıklı 1983, 121
123 Nakleden Işıklı 1983, 81
124 Boratav 1983, 24
125 Boratav 1983, 26-27
126 Boratav 1983, 25

KAYNAKLAR

J.M.ALBERTİNİ (1983), **Ekonomik Sistemler** (Türkçesi: Cafer Unay, Beta Bazım/Yayım Dağıtım, 1983)

Korkut BORATAV (1983), "Piyasa, Özyönetim ve Sosyalizm", **İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları** (Belge Yayınları, 1983)

Alev COŞKUN (1976), "Özyönetim Toplumu Yugoslavya", **Özgür İnsan** (Sayı: 32; Haziran 1976)

Çağdaş Bir Önder: Tito, Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavya (1977), (Koza Yayınları; 1977)

Milovan DJİLAS (1982), **Yeni Sınıf** (Türkçesi: Sedat Umran; istanbul Kitabevi; 1982)

Milovan DJİLAS (1975), **Eksik Kalmış Bir Cemiyet** (Türkçesi: Necdet Bingöl; Kültür Bakanlığı Yayınları; 1975)

Milojko DRULOVİÇ (1976), **Özyönetim** (Türkçesi: Tahsin Yaşamak; Bilgi Yayınevi; 1976)

Orhan HANÇERLİOĞLU (1978), **Felsefe Ansiklopedisi** C: 5 (Remzi Kitabevi; 1978)

Enver HOCA (1976), **AEP VI I.. Kongre Raporu** (Türkçesi: Selim Aydın; Koral Yayınları; 1976)

Alpaslan IŞIKLI (1983), **Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi** (Alan Yayıncılık; 1983)

Gilles MARTINET (1975), Yugoslavya: Özyönetim ve Pazar", **Beş Komünizm** (Türkçesi: Bertan Onaran; Bilgi Yayınevi, 1975)

C.Wright MİLLS (1966), **Marksistler** C: II, Kardelj "Sosyalist Demokrasinin Yugoslavya'da Uygulanışı" (Türkçesi: T.Hasan; Ağaoğlu Yayınevi; 1966)

Pekin Moskova Çatışması (1978), (Türkçesi: Süleyman Ege; Bilim ve Sosyalizm Yayınları;1978)

Mümtaz SOYSAL (1980) **Anayasaya Giriş** (SBF Yayınları; 1980)

Cahit TALAS (1980) **Ekonomik Sistemler** (S. Yayınları; 1980)

J.B. TİTO (1978) **Özyönetimli Sosyalizm** (Koza Yayınları; 1978)

Boris VUSKOVİÇ (1978) "Yugoslavya'da Toplumsal Eşitsizlik" **Birikim** (Sayı: 42-43-44; Ağustos-eylül-Ekim 1978)

Yugoslavya Özyönetimi Üzerine

Esas Sorun Siyasal Katılımdır

Osman Abbasoğlu

Yugoslav kuramcıları özyönetim modelini devletin işlevlerini üstlenme ve onu basitleştirme iddiasıyla ortaya atmışlardı. Sovyetler Birliği'nin bürokratik aşırı merkeziyetçi uygulamalarına karşı bir tepki olarak çıkan bu model, toplumcu ülkelerde bürokratlaşmanın engellenebilmesi için gerekli yapısal değişiklikler sorununu çözdüğünü ileri sürmekteydi. Yugoslav özyönetimi bunu başarabilmiş midir? Devletin rolünü önemsiz gösterip kitlelerin özgür yönetim birliklerini oluşturmak mümkün müdür? Biz bu sorulara kısaca değinmeye çalışacağız.

Önce özyönetim kuramının ve uygulamalarının ana hatlarını şöyle belirleyebiliriz. Özyönetim kuramına göre, üretim araçlarının gerçek anlamda toplumsallaştırılması işçilerin üretim araçlarını fiili olarak yönlendirmesiyle mümkündür. Devletin ekonomik gücü elinde bulundurması ise bürokratlaşmanın temel nedeni olmuştur.Bundan ötürü "gerçek demokrasi yönetimi ekonomide devletin işlevlerinin kalktığı yerde başlamaktadır"[1]. Bu görüşlerden hareket edilerek 1951'de ekonomide ademimerkeziyetçiliğe geçilince, Tito, "fabrikalar ile ekonomi yönetimi işçilere verilince bürokrasi yok olmuştur. Bu asıl sorundur. Bundan sonra ise özerklik geliyor. Bunda bürokrasi tam kökünden koparılmıştır"[2] diyerek girişilen uygulamaların pratik sonucunu belirtmiştir. artık bu durumda devlet "önemli" olduğu başlangıç dönemini[3] arkada bırakmıştır.

Özyönetim modelinde bütün değişmelerin motoru özyönetim birim organlarıdır. Üretim araçlarını yönlendirecek, devlet içinde basitleşmeyi sağlayacak bu organların yapısına bakıldığında; bunların ekonomik hayatla sınırlandırılmış, siyasi işlevleri olmayan birimler olduğu görülmektedir. Örneğin, fabrikalara sahip oldukları gerekçesiyle işçilerin yasal grev hakları yoktur[4]. Eşit işe eşit ücret talebi piyasa ekonomisiyle gelişeceği için yasaklanmıştır. Buradan da görülüyor ki, işçilerin ekonomik işlevleri üstlenmesi olayı piyasa ekonomisiyle koşullandırılmış, gerçekte ekonomik insiyatiften yoksun bir haktır. Bu bağlamda özyönetim birimlerinde bir önemli nokta da temsil organlarının oluşturulması sorunudur. Birim yöneticilerinin seçim ölçütlerini siyasal temsil gücü değil, serbest piyasa ekonomisinin koşulları oluşturmaktadır. İşletmeyi kim daha fazla piyasada kârlı hale getirirse o yönetici olabilmektedir. Bu durum birim örgütlerinde teknokratların ağırlıklı olarak yönetimlere hakim olmalarına yol açmıştır.

İşçilere toplumu ve devleti etkileyebilmeleri için tek yol olarak toplumsal özyönetim organları diye adlandırılan meclisler kalmıştır. Ancak iç dinamiğin öldüğü, mücadele yollarının sınırlandırıldığı bir birim temeline dayanan seçim ve meclisler sisteminin fazla bir anlamı kalmamaktadır. Seçimlerden teknokratlar ve bürokratlar kârlı çıkmaktadır. Nitekim meclislerin sınıf bileşimleriyle ilgili rakamlar bunu açık bir şekilde göstermektedir. Komün meclislerinde 1970'lere

1 Tito, **Özyönetimli Sosyalizm** (Koza Yayınları; 1978) s. 8
2 A.g.e., s. 14.
3 A.g.e., s. 7-8.
4 Alpaslan Işıklı, **Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi** (SBF Yayınları; 1980), s. 178

kadar olan süreç içinde işçilerin temsil oranı 1958'de yüzde 9 iken 1963'te yüzde 7'ye, 1971'de ise yüzde 1'e düşmüştür. Federal Meclisteki işçi oranı ise 1958'de yüzde 8 iken, 1963'te yüzde 6'ya, 1971'de ise yüzde 1'e düşmüştür[5]. B. Vuskoviç bu gelişimi şöyle değerlendirmektedir: "Federal ve Cumhuriyet temsili kurumlarında işçilerin yerini tamamen önder kadroların ve uzmanların alması, emeğin yarattığı tekno-bürokratik gaspının açık bir ifadesidir. Toplumsal güç ve etkinin yeniden dağılımıyla da fakto (fiilen) doğrulanan bir gaspetme."[6]

Kanımızca Yugoslavya deneyi bir gerçeği ortaya çıkarmıştır: **Ne üretim araçlarının devlet tarafından toplumsallaştırılmasının mutlaka bürokratlaşmayı getireceği doğrudur, ne de gerçek anlamda toplumsallaşmanın ekonomide ademi merkeziyetçiliği uygulamakla gerçekleşeceği.** Şu bir gerçektir ki, sosyalizm tarihinde uzun bir dönem siyasal güç önemli bir rol oynayacaktır. İster ekonomik inşa ön planda olsun, ister üretim araçları, birimlerin yönetimine bırakılsın, bunların nasıl bir yön alacağı siyasal iktidarların durumuyla, kitlelerdeki siyasal bilinci seviyesiyle berlirlenecektir. Bu durum sosyalizmin ilk önce siyasal iktidar olarak kuruluşunun karakteristik bir özelliğidir. **Bunun için sosyalizmde öncelikli sorun, siyasal iradenin doğru kararlara götürebilecek bir geniş tabana nasıl oturtulacağıdır. Siyasal katılımdan yoksun bir devlet mekanizmasının ekonominin yönlendirilmesinde kitlelere etkin bir rol tanıması mümkün değildir.** Bu iş bir kararla da sağlanamaz ve ancak objektif bir gelişmenin ürünü olabilir. Kitlelerin etkinleşmesi belli bir siyasal bilinç düzeyine ulaşmakla gerçekleşebilir. Bu düzeyi yaratmak ise bürokratlaşma tehlikesini içinde taşıyan yönetme erkini paylaşmak ve denetlemekle mümkündür. Bir sihirli sopa gibi ademi merkezileşmenin her şeyi halledeceği tezi, vahşi ekonomik düzeni getirdiği kadar, siyasal iradenin bütünüyle devlette toplanmasını sağlar ve kitleleri düşük siyasi bilince mahkûm eder.

Yugoslavya özyönetiminde siyasal kitle hareketinin gelişimi ve onun devletle teması engellenerek bürokratik devlet aygıtının yaşama şartları sağlanmıştır. Devlet özyönetimlerde maddileşirken özyönetimlerin bilinci devletin siyasal iradesinde mutlak varlığını bulmuştur. Buna göre devlet kitlesel eğilimleri içine taşımadan ideolojisinden aldığı güçle kendi kendine yok olacaktır. Özyönetim kuramcıları, devletin siyasal gücünün önemsiz olduğunu ileri sürüp bunu devletin bir kapalı hakkı olarak görmüşler, siyasal katılımı anlamsız bir hale sokmaya çalışmışlardır. Yani devletin siyasal iktidarın yaygınlaştırılmasıyla değil, siyasetin giderek bir azınlığın elinde kalmasını sağlayıp yok olacağı varsayılmaktadır. Bu yaklaşımlar Yugoslavya'da iradeci despotizmin kaynağını oluşturmuştur.

Yugoslavya'nın bütün bu tezleri liberal bir ekonomik programın örtüsü olarak kullanılmıştır: Devletin ekonomiyi emekçiler adı altında teknokratların yönlendirdiği girişimlerin vahşi rekabetine bırakması; gücünü kendi "bekasından" alan ve kendi gücünü tartışmaya ve paylaşmaya açmayan, kitlelerden kopartılarak daraltılmış bir devlet. Bu durum ne kadar da kapitalist ülkelere benzemektedir. O yıllara kadar siyasal gücün bütünüyle devlette toplanması Sovyetler Birliği'nde görüldüğü gibi abartılı bir gerekliliğe dayandırılıyordu. Yugoslavya başka bir yol izlemiştir. O siyasal iktidarın gücünü kitlelerin gözünde önemsizleştirerek bunu bölüşülmeyen bir hak durumuna getirmiştir. Bu bağlamda Yugoslavya'nın 1951'deki çıkışının siyasal demokraside devletin rolü açısından Sovyetler Birliği'nden esastan bir ayrılık oluşturmadığını saptamak gerekir.

Ancak merkezi bürokratik aygıtın yanında serbest piyasa ekonomisinin geçerli olduğu bir sistemin daha liberal olduğu da bir gerçektir. Yugoslavya bu özellikleriyle merkezi bürokratik aygıtların egemen olduğu ülkelerden çok, klasik türde kapitalist ülkelere daha yakında bir yer işgal etmektedir. Yugoslavya Doğu Avrupa ülkelerinden kaçarken, 1950'lerde güçlü bir şekilde esen "hür dünya"nın liberal kapitalist rüzgârına tutulmuş, alabora olmuştur.

Sosyalist bir özyönetimin nasıl olacağını berrak bir şekilde kestirmek, bugünden mümkün değildir. Ancak Yugoslavya deneyinden görebildiğimiz kadarıyla, sosyalist özyönetim özellikle siyasal iktidarın genişletilmesinin bir aracı olmalıdır. Yani Yugoslavya'nın tam tersi bir uygulama. Özyönetimin en önemli faaliyeti yerel değil, merkezi yapıya yönelik ve ona ortak olmalıdır.Kitlelerin üretim araçlarının yönlendirmesinde daha etkin olmalarının yolu burdan geçmektedir.

5 A.g.e., s. 154.

6 B. Vuskoviç, "Yugoslavya'da Toplumsal Eşitsizlik", **Birikim**, (Sayı: 42-43-44; 1978) s. 142.

Yugoslav Özyönetimi

Piyasa Ekonomisi Çıkış Olabilir mi?

Tlmur Inceel

1950 yılında başlatılan Yugoslav özyönetim deneyi, Tito ve Kardelj tarafından belli tezlere dayandırılmıştı. Bu teorik tezlerin başında, Sovyet deneyinin gösterdiği üzere, devlet mülkiyetinin toplumsal mülkiyeti gerçekleştiremediği; fabrikaların işçilerin yönetimine geçemediği, oysa gerçek bir toplumsal mülkiyetin baş koşulunun bu olduğu; üstelik işçilerin fabrikaların yönetimini ele geçirerek kendi kendilerini yönetmelerinin "devletin sönüşe gitmesi" amacının da başlangıcı olacağı, fikri geliyordu. Bu tezlere göre, işçiler fabrikalarını kendileri yönetecekler ve belli zorunlukların ortaya çıkarttığı piyasa ekonomisi koşullarında, işletmeler birbirleriyle rekabet edeceklerdi. Bu rekabet ekonomisi içinde üretimde ve verimlilikte başarılı olan, kendini yaşatabilmek ve ekonomiye üstüne düşen katkıyı yapabilmek için gereken kârı sağlayan işletmeler yaşayabilecekler ve böylece işçiler de işletmelerinin başarısı oranında kârdan kendileri için gereken payı ayırarak ücretlerini arttırabileceklerdi. Bu gelişme, ekonomide ve giderek siyasal alanda gerçek sosyalist demokrasinin gelişmesini sağlayacaktı. Tito'nun belirttiğine göre "gerçek demokrasi yönetimi ekonomide devletin işlevlerinin kalktığı noktada" başlamaktaydı.

Kuşkusuz bu tezler, Sovyet deneyinin ortaya çıkarttığı bürokratik-merkeziyetçi kapitalist yapının eleştirisinden ve Yugoslavya'nın ihtiyaçlarından hareketle ileri sürülmüştü. Acaba bu tezler, Sovyetler Birliği'nin bürokratik-merkeziyetçi sistemine karşı ne ölçüde gerçek sosyalist ve demokratik bir alternatif oluşturabilmiştir. Elbette bunun ölçüsü, tezlerin teorik içeriğinin yanı sıra Yugoslav toplumunun yaşadığı deney ve ortaya çıkan sonuçlardır. Bu sonuçlara bakarak pratikte bu tezlerin ne ölçüde geçerli olduğunu ve ne ölçüde uygulanabildiğini gözlemleyebiliriz.

Devlet Mülkiyeti ve Toplumsal Mülkiyet

Tito ve Kardelj'in Sovyet deneyinden hareketle ileri sürdükleri "devlet mülkiyeti ile toplumsal mülkiyetin özdeşleştirilemeyeceği" ve devlet mülkiyetinin, toplumsal sahip oluşun en yüce biçimi olarak görülemeyeceği" yönündeki tezleri teorik planda doğru gözükmektedir. Aynı şekilde, üretim araçlarının kamulaştırılmasıyla işin bitmeyeceği ve sosyalist üretim ilişkilerinin otomatikman hakim olamayacağı yönündeki görüşleri de olumlu teorik katkılar olarak görülebilir.

Tito ve Kardelj, bu temel teorik önermenin hemen ardından, ekonomik iktidarın doğrudan emekçilerin elinde olması gerektiğini, toplumsal birikimin emekçilerin doğrudan denetimi altında bulunmasının zorunlu olduğunu, kamu sermayesi üzerinde işçilerin söz sahibi olması ve toplumsal ölçüde biriken artı-değerin nasıl değerlendirileceğine işçiler tarafından karar verilmesini ileri sürerken de doğru teorik önermelerde bulunmaktadırlar.

Gerçekten de işçiler adına kurulan bir rejimin yozlaşıp yeni bir sömürücü sınıfın egemenliğine dönüşmemesinin önemli bir koşulu, işçilerin kendi yarattıkları toplam toplumsal değer ve birikimi, daha başından kendi denetimleri altında

tutmalarıdır. Böyle bir mülkiyet sistemi gerçek anlamda toplumsal bir mülkiyet olarak adlandırılabilir. Devlet mülkiyeti ise buna elverişli gözükmemektedir. Çünkü yeni kurulan devlet ne kadar işçiden yana olursa olsun, temsili niteliği dolayısıyla ve ne kadar demokratikleştirilirse demokratikleştirilsin, topluma yabancı bir organizma olması nedeniyle; emekçilerin bu devleti doğrudan doğruya fethetmeleri için gereken koşullar henüz oluşmadığı zaman, fiili üreticilerin oldukça uzağında bulunacaktır. Emekçilerin yarattığı toplumsal değerlerin ve birikimin bu devletin eli altında bulunması, devleti yöneten temsilcilerin ekonomik ve siyasal iktidar tekelinden yararlanarak efendiliklerini ilan etmeleri ve yozlaşmaları için oldukça elverişli bir zemin oluşturmaktadır. İyisi mi belli bir tarihi dönem için gerekli olan bu devlet makinesinin başındaki yöneticiler böyle büyük bir ekonomik iktidar olanağından yoksun kılınsınlar ve devletin yaşaması için zorunlu kaynaklar ona teslim edildikten sonra toplumsal birikimin geri kalan en önemli kısmı doğrudan emekçilerin "mutemetliği", denetimi ve yönetimi altına verilsin.

Sanırız Tito ve Kardelj de tezlerini ileri sürerken böyle bir mantığa dayanmışlardır. Ama bunu gerçekleştirmek için önerdikleri yol, yani işçilerin kendi fabrikalarını yönetmeleri yolu bu amacı sağlar mı, sağlamış mıdır? Bu soruyu daha sonra cevaplandırmak üzere yine Tito ve Kardelj tarafından ileri sürülen, "devletin sönüşe gitmesi" için önerilen yolun geçerliliğine gelelim.

"Sönüşe Gidiş"

Tito ve Kardelj "devletin sönüşe gitmesinin" ilk adımı olarak, devletin fabrikalardaki yönetiminin emekçi topluluklarına devrini görmektedirler. Bu salt bir öneri olarak ve bu kadarıyla (çünkü fabrikaların gerçekten emekçi topluluklarına mı yoksa teknokrat kadrolara mı devredildiği ayrı bir tartışma konusudur) olumlu bir demokratik önlem olarak görülebilir. Ancak bu demokratik önlemin devletin sönüşe gitmesi eylemiyle pek fazla bir ilişkisi olduğu söylenemez. Çünkü teoride sözü geçen "devletin sönüşe gitmesi" olayı, devletin ekonomik işlevlerini bırakması değil, siyasal işlevlerini bırakmasıdır. Yani giderek devlet olmaktan çıkmasıdır ki, bu da kitlelerin bugün devletin yaptığı işleri kendi kendilerine yapabilme ve örgütleyebilme yeteneğini kazanmalarıyla sağlanabilir.

Burada kritik nokta şudur: Devletin asli işlevleri doğrudan kitleler, toplum tarafından devralınabilecek midir? Toplum, devletin siyasi işlevlerini ortadan kaldıran bir kendi kendini yönetme yeteneğini ne ölçüde kazanabilecek ve insanların yönetimi ne ölçüde yerini eşyanın yönetimine bırakacaktır. Bu, toplum tarafından ne ölçüde sağlanabilirse devlet de o ölçüde sönüşe gider. Bu bir emir ve talimat sorunu olmadığı gibi, devletin kendi iradesiyle kendisini sönüşe götürmesi sorunu da değildir. Hele devletin zaten asli işlevi olmayan fabrikaların yönetimini şuna ya da buna bırakması hiç değildir. Esas sorun, devletin fabrikaların yönetimini bırakması değil, fabrikaların devlet yönetimini ele alması, kitlelerin siyasi alanı giderek fethetmesi, toplumun devletin işlevlerini yüklenmesi, böylece toplumu yönetmek siyasi göreviyle yükümlü olan devleti görevsiz ve işlevsiz bırakmasıdır.

Bu bakımdan, Tito ve Kardelj'in, fabrikaların yönetimini işçilere bırakan bir demokratik uygulamayı, çok daha çaplı ve zor bir iş olan "devletin sönüşe gitmesi" amacıyla karıştırmaları teorik bir yanılgıdan da öteye, yapılan işi abartma eğilimini ifade etmektedir.

"Fabrikalar İşçilerin Olacak"

Tito, özyönetimi ilan ettiği konuşmasında Sovyetler Birliği'nin toplumsal mülkiyeti bir türlü gerçekleştiremediğini ve "fabrikalar işçilerin olacak" sloganının bir türlü hayata geçemediğini ve özyönetimin amacının bu olduğunu söylemektedir. Böylece Tito, toplumsal mülkiyetin en önemli adımının işçilerin fabrikaların sahibi olması ve fabrikalarını yönetmesi olduğunu ifade etmektedir.

Yukarda da değindiğimiz gibi, işçilerin kendi fabrikalarını yönetmelerini istemek ve bu yönde önlemler almak demokratik bir adımdır. Ancak bu önlemle, toplumsal mülkiyetin gerçekleşeceğini, yani işçilerin kendi yarattıkları toplumsal değer ve birikimi denetleyebileceklerini ileri sürmek oldukça abartmalıdır ve gerçeğe uymamaktadır. Hele özyönetim uygulamasının temelini oluşturan, özyönetim birimlerinin serbest piyasa ekonomisi içinde rekabet etmelerini öngören koşullarda bunu ileri sürmek gerçeklerden büsbütün uzaklaşmaya yol açmaktadır.

Öncelikle şunu belirtelim: Hiçbir ekonomide (ne kapitalist, ne bürokrat kapitalist, ne de sosyalist ekonomide) işçilerin kendi yarattıkları ihtiyaç fazlası birikim, o işletmenin bünyesi

içinde kalmaz. Bu birikimin bir kısmı o işletmenin yeniden üretimine ayrılır, geri kalan kısmı kapitalist ekonomilerde toplumsal sermayeyi oluşturur ve burjuva sınıfının tasarrufu altında bulunur. Sosyalist bir ekonomide ise bu birikim toplumun genel ihtiyaçları için kullanılır. Bu bakımdan, bir işletmenin işçileri istedikleri kadar fabrikalarını yönetsinler, bu yolla yarattıklkarı birikimin bütününü denetleyemezler. Olsa olsa işletmelerinin yeniden üretimi için gerekli olan bölümü denetleyebilirler ki, bu da birikimin esası değildir. Birikimin esası, fabrikalarının dışında bir yerde -bazı ekonomilerde işverenin kasasında, bankalarda; bazı ekonomilerde devletin kasasında- toplanmaktadır. Sorun da, işçilerin bu toplumsal birikimi denetleyebilmeleridir ki, esas zorluk bu noktada çikmaktadır. Durum böyleyken, işçilerin fabrikalarını denetleyerek toplumsal birikimi denetleyebileceklerini söylemek bir yanılsamaya yol açmaktan başka bir sonuç vermeyecektir.

Hele Yugoslav özyenitiminin öngördüğü serbest piyasa koşullarında bu hiç mümkün değildir. Böyle bir piyasa ekonomisinde işçinin yarattığı değerin büyük kısmı, fabrikanın dışında bir yerde, toplumsal fon olarak toplanacaktır ve yine bu piyasa ekonomisinin koşulları gereği - çünkü piyasa ekonomisi kapitalist ekonomi demektir- bu toplumsal fon, işçilerin denetlemesi mümkün olmayan, piyasa ekonomisinin ortaya çıkarttığı iktisadi güç odaklarının (teknotrat ve bankacı yeni iktisadi güç odakları) elinde toplanacaktır ve bu fon, piyasa kurallarına göre kullanılacağından, toplumun çoğunluğunu oluşturan emekçilerin çıkarları için değil, yine bu iktisadi güç odaklarının çıkarları yönünde harcanacak ve değerlendirilecek, onların gücüne güç katacaktır.

Kaldı ki, piyasa koşullarına göre yönetilen bir ekonomide işçilerin kendi fabrikalarını gerçekten yönetmeleri de mümkün değildir ve zaten Yugoslavya pratiğinde de mümkün olamamıştır. İşletmeler, piyasa koşullarına göre birbirleriyle rekabet edecekler ve azami kârı sağlayacaklardır. Bu koşullara ayak uyduramayan işletme başarısız olacak ve iflas edecektir. İflas eden işletmenin işsiz kalan işçileri böylece işletmelerini iyi yönetememiş olmanın ceremesini de çekmiş olacaklardır. Piyasa koşullarında rekabet ve azami kâr demek, işletme içinde işçilerin artı değerinin azami ölçüde alıkonması ve aynı zamanda bir işletmenin olanaklarını diğer işletmelerin aleyhine azami ölçüde kullanması, açıkçası kapitalist sömürü demektir. Bir işletmenin işçilerinin kendi kendilerinin ve başka işletmelerin emekçilerinin kapitalist sömürüsünü "en iyi bir şekilde" gerçekleştirmeleri mümkün değildir. Bunun yapılmaması ise işletmelerinin piyasa koşullarına ayak uyduramaması ve iflas etmesi demektir. O zaman işsiz kalmamak için izlenmesi gereken bir tek yol vardır: İşletmenin kapitalist piyasa koşullarında başarısını sağlayacak teknokratları -üstelik yüksek maaşlar ödeyerek- seçmek, işletmenin fiili yönetimini onların eline vermek ve işletmeyi başarılı kılmalarını onlardan istemek. İşte, Yugoslavya'daki uygulamada, işçilerin kendilerini değil de daima mühendisleri, teknokratları, profesyonel direktörleri işbaşına gönüllü olarak getirmelerinin ardındaki gerçek neden, bilgisizlik, kendine güvensizlik vb. gibi olumsuz etkenlerden çok, budur.

Piyasa koşullarında bir işçi ile işletmenin çıkarları birbiriyle uyuşmaz, çatışır aslında. Çünkü işletmenin başarısı ve bundan da öte iktisadi güç odaklarının elinde birikecek toplumsal fon, işçinin azami sömürüsüne dayanır. İşçinin çıkarıyla işletmenin çıkarının uyum içinde olmasının tek koşulu, doğrudan üreticilerin toplumsal fonu denetlemeleridir. Çünkü ancak o zaman işçinin sırtından çıkan toplumsal birikim, yine topluma ve işçiye dönük olarak kullanılacaktır.

Sosyalizmde öncelikli sorun, işçilerin toplum çapında ekonomiyi yönetmesidir. İşçilerin siyasi iktidardaki etkinliğinin azalmaması, giderek daha da artması ancak bununla mümkündür. İşçilerin, toplum çapında ekonomiyi yönetmesi ise, piyasa ekonomisi koşullarında olanaksızdır.

Piyasa, Bürokratik - Merkeziyetçiliğe Karşı Alternatif Olabilir mi?

Tito ve Kardelj, piyasa ekonomisini bazen koşulların dayattığı bir kaçınılmazlık, ama daha çok bürokratik - merkeziyetçi modele alternatif yeni bir modelin temel unsurlarından biri olarak sunmuşlardır. Oysa piyasa ekonomisinin bürokratik - merkeziyetçi modele karşı gerçek bir sosyalist alternatif olması mümkün değildir. Çünkü, her iki modelde de işçi için aynı yabancılaşma ve sömürü unsurları mevcut bulunmaktadır. Bürokratik - merkeziyetçi sistemde işçinin alınteri, devleti denetleyen bir avuç bürokrat burjuvazinin kasasına akıyorsa, piyasa ekonomisinde de o meşhur "görünmeyen el" aracılı-

ğıyla fabrika teknokratlarının ve banka koordinatör ve müdürlerinin kasasına akmaktadır. Üstelik piyasa ekonomisi, ortadan kaldırılacağı düşünülen bürokrasiyi de ortadan kaldırmamaktadır (nasıl ki, bürokratik yapı piyasa koşullarını ortadan kaldırmıyorsa). Bürokrasi emekçilerden kopuk bir biçimde toplum üzerindeki ağırlığını ve etkisini sürdürmekte, yalnızca iktidarına teknokratların da ortak olması ölçüsünde ekonomik ve siyasal iktidar tekeli kırılmaktadır. Piyasa ekonomisi, bürokrasiyi ortadan kadırmıyor ama, işçilerin etkisini arttıracak gerçek bir özyönetimi bozuyor, zayıflatıyor, şekilsizleştiriyor.

Kardelj, bir yazısında pazarın kalkmasının kararnamelerle mümkün olamayacağını söylemektedir. Bu anlaşılır bir şeydir. Yugoslavya gibi bir ülkenin gelişme düzeyinde piyasa kategorilerinin objektif zorunluklar tarafından dayatıldığı düşünülebilir. Ancak o zaman bu uygulamayı, bürokratik-merkeziyetçiliğin karşısında gerçek bir sosyalist alternatif gibi sunmak yerine, objektif koşulların dayattığı zorunlu bir gerileme olarak açıklamak çok daha gerçekçi ve çok daha bilinçleri uyanık tutacak bir davranış olurdu.

Kanımızca bürokratik-merkeziyetçi modelin zıddı alternatif, kapitalizmin piyasa anarşisi olamaz. Çoğunlukla bu soruna yanlış bakılmaktadır. Bürokratik merkeziyetçi modele alternatifler aranırken daha çok onun merkeziyetçiliğine zıt bir ademimerkeziyetçilik arayışı içine girilmektedir. Yaşanan dünyada ise bu ademimerkeziyetçilik piyasanın anarşik rekabetinde bulunmaktadır. Oysa bürokratik-merkeziyetçi modelde karşı olunması gereken yön, merkeziyetçilikten önce bürokratik yön olsa gerektir. Çünkü bu modelin çarpıklığını doğuran esas etken merkeziyetçiliğinden çok bürokratikliğidir. Emekçilerin yarattığı artı-değere yeni bürokrat burjuvazinin el koymasıdır. Bürokrat burjuvazinin sömürüsünü doğuran merkezileşmiş ekonomik yapı değil, bu merkezileşmiş yapının üstüne bürokrasinin tünemiş olmasıdır. Nitekim, Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki (en aşırı örneği Macaristan) 1960'lardan sonra ademimerkezileştirme, piyasa kategorilerini canlandırma ve işletmelere inisyatif verilmesi önlemleri bürokrat burjuvazinin sömürü ve ağırlığını ortadan kaldırmamıştır.

Toplumsal eşitsizlikleri ve sömürüyü ortadan kaldıracak bir ekonomik sistem, toplumun bütün ihtiyaçlarını merkezi bir ekonomik hesaba tabi tutabilecek bir merkezi planlamaya dayanmak zorundadır. Bu yüzden sömürüyü ve eşitsizliği kaldıracak sosyalist toplum, merkezi planlamadan kopartılamaz. Bütün sorun, bu merkezi planın ve merkezi ekonomik yapının özgür üreticilerin birliği tarafından kontrolünü sağlayabilecek sistemi oluşturabilmektedir. "Üretim araçlarının ulusal ölçüde merkezileşmesi, genel ve rasyonel bir plana göre bilinçli biçimde hareket eden özgür ve eşit üreticilerin birliğinden ibaret olacak bir toplum için temel olacaktır." Üretim araçları ve ekonomi ne ölçüde merkezsizleşmişse, emekçilerin böyle bir ekonomiyi denetlemesi şansı o kadar azalmış demektir.

Siyasal Yapı ve Demokrasi

Yugoslav özyönetiminin savunucuları, bu uygulamanın aynı zamanda demokrasi yolunda önemli bir adım olduğunu belirtmektedirler. Onlara göre demokrasinin temeli kitlelerin insiyatif kazanmasıdır ve fabrikalarda gerçekleşen özyönetim ekonomik alanda bunu sağlamıştır.

Gerçekten de işletme düzeyinde baktığımız zaman işçilerin kendi temsilcilerini seçebilmeleri için çok sayıda temsili organ kurulduğu ve bunların oluşumu için çok sayıda seçim yapıldığı görülmektedir.

Ancak toplumun genel siyasal yapısına baktığımız zaman aynı durumu görmek mümkün olmuyor. Bu siyasal yapıda Yugoslav Komünistler Birliği'nin monolitik (tekçi) egemenliği apaçık göze çarpıyor. Gerçi burada da çok sayıda seçim yapılmaktadır, ancak yapının monolitik niteliği nedeniyle bu seçimler çok fazla değişiklik olanağı sunmamakta ve bu yüzden fazla ilgi çekici de olmamaktadır.

Henüz yeni kurulan bir rejimin ilk yıllarında tek partili bir durumun görülmesi doğaldır. Muhtemeldir ki, rejim kendi yapısını oturtuncaya ve kendini yıkmak isteyenler karşısında emniyet hissine kavuşuncaya kadar tek parti düzeninin mantıki bir gerekçesi olacaktır. Buna benzer bir durum Milli Kurtuluş Savaşımızdan sonra bizim ülkemizde de görülmüştür. Cumhuriyet rejimi alelacele çoğulcu bir sisteme geçmeden önce temelin oturtulmasına önem vermiştir. Bunu anlamak mümkündür. Ancak Yugoslav yöneticilerinin açıklamalarında ters bir iddia göze çarpmaktadır. Onlar, günün birinde çoğulcu bir yapıya yöneleceklerini vaad etmek yerine, bu "burjuva demokrasi" biçiminin Yugoslav siste-

mi tarafından aşıldığını iddia etmektedirler ki, bu acıklamalar hiçbir şekilde ikna edici değildir.

Her şeyden önce şunu belirtmeliyiz ki, genel muhalefet ve söz özgürlüğünün olmadığı bir yerde daha gelişmiş bir demokrasiyi bırakalım, demokrasinin hiçbir biçiminden söz edilemez. Eğer muhalefetin ve azınlığın hakları güvence altında değilse orada demokrasi olamayacağı gibi sosyalist demokrasi hiç olamaz.

Genel muhalefetin ve muhalefet hakkının olmadığı bir rejimde genel anlamda demokrasi olamayacağı gibi Yugoslav yöneticilerinin iddia ettikleri kitlesel demokrasi de göstermelik bir hal alır. Çünkü işletmelerdeki işçi demokrasisi de farklı alternatiflerin kendini duyurabildiği ve siyasi planda rekabet ettiği koşullarda anlam kazanabilir. Ekonomik planda rekabete önem veren Yugoslav yöneticilerinin, siyasi rekabet konusunda bu kadar tutucu olmaları ilginç bir noktadır.

Nitekim işletmelerde yapılan çok sayıda seçim, tekçi bir ortamda işçiler üzerinde bıktırıcı bir etki yapmış ve işçilerin temsili organlardan çekilmelerine yol açmıştır. Yine böyle bir ortamda Yugoslav yöneticilerinin bürokratlaşmaya karşı önerdikleri (rotasyon vb. gibi) demokratik önlemler de anlamlarını kaybetmişler ve şekli uygulamalara dönüşmüşlerdir. Çünkü demokrasiyi keyfi bir şekilde yükselten ortam, her türlü eleştirinin üstünde kalabilen kesimlerin varlığına izin veren monolitik yapılardır. Bu nedenle diyebiliriz ki, daha az seçim, daha çok söz ve muhalefet hakkı demokrasiye daha yararlı olacaktır.

Yugoslav yöneticilerinin, Sovyet deneyinin olumsuzluklarından hareketle ortaya attıkları demokrasi yönündeki önlemlerden en önemlisi, devletle parti özdeşliğine son verme çabalarıdır. Bu gerçekten önemli ve yerinde bir tespittir, ancak ne yazık ki, uygulamada gerçekleşememiş ve YKB'nin devletle özdeşleşmesi önlenememiştir. Çünkü rejimin kurucusu bir parti, monolitik yapıya son vermediği sürece, ne kadar iradi çaba gösterirse göstersin devlet görevlerine doğru çekilecek ve sonunda yine devletle özdeş duruma geldiğini görecektir. Nitekim bu konudaki en ilginç örnek yine bizim yakın tarihimizde yaşanmıştır. Cumhuriyetin kurucusu parti CHP, ancak çok partili sisteme geçtikten sonra devletle özdeş bir konumdan kurtulabilmiştir.

Bütün bu eleştirilerimize rağmen şunu söyleyebiliriz ki, Yugoslav devriminin güçlü kitle temelinden güç alan demokrasi yönündeki çabalar hiç sonuç vermemiş değildir. Bugün Yugoslavya'da, diğer Doğu Avrupa ülkelerinden farklı olarak, nispeten çeşitli fikirleri ileri sürülebiliyor, eleştiriler yapılabiliyor ve araştırıcılar, bilim adamları nispeten daha özgür bir ortamda çalışabiliyorlarsa bu, çabaların yine de bütünüyle sonuçsuz kalmadığının bir göstergesi olarak görülebilir.

Yugoslavya'da Hakim Üretim Tarzı Nedir?

Bugün Yugoslavya'daki üretim tarzı klasik piyasa kapitalizmi ile bürokrat kapitalizminin karışımı olan üretim ilişkileri tarafından belirlenmektedir. Ancak bu tespitimiz yalnızca temel ekonomik yapıya ilişkindir. Üretim tarzı ile siyasal rejimi her zaman özdeş görmediğimiz için Yugoslavya'daki rejimin (ki bu rejim, bloksuz ülkeler safında yer alışıyla, süper devletlere karşı direnişiyle siyasi planda olumlu bir konumda bulunmaktadır.) niteliğinin ne olduğu sorununu ayrı bir tartışma konusu olarak bir kenara bırakıyoruz.

Yugoslavya'daki üretim tarzının ve üretim ilişkilerinin niteliği hakkında karar vermemizi sağlayan belirleyici kıstas, emekçilerin yarattığı artı-değere teknokratik-bürokratik bir hakim kesimin el koymasıdır. Özyönetim uygulaması sonucunda işletmelerde yükselen teknokratik kesim artı-değerin sömürüsüne katılmış ve bürokrasiyi gerileterek hem ekonomik, hem siyasal iktidara ortak olmuştur. Bu ikili hakim kesime, bankaların güçlenmesiyle ortaya çıkan banka direktörleri ve müdürleri gibi teknokrasiye daha yakın unsurları da katmak gerekir.

Yugoslavya'daki bugünkü mülkiyet sistemini hukuki planda "grup mülkiyeti" olarak görmek mümkündür. Bazılarının iddia ettiği gibi devlet mülkiyetinde hiçbir değişme olmamış değildir. Öte yandan salt hukuksal biçimler fazla anlamlı olmamaktadır. gerçek şudur ki, üretim araçlarının mülkiyeti, bunların üzerinden kendine düşen payı alan ve siyasi tekel dolayısıyla bankalarda da etkili olan bürokrasi ile üretim araçlarının kullanımını elinde tutan ve burada biriktirdiği sermaye ile bankalarda etkili olan teknokrasinin ortak mülkiyetidir. Bir Yugoslav yazarın belirttiği gibi gerçekte olan, emekçilerin emeği üzerinde gerçekleşen "tekno-bürokratik" gasptır.

Anıl Çeçen, **Sosyal Demokrasi** *(Devinim Yayınları, Ankara; Ocak 1984) 284 sayfa, 500 Lira.*

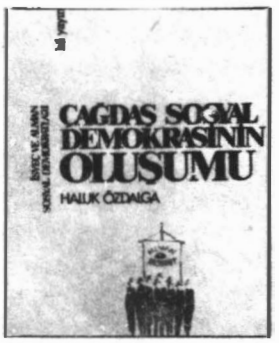

Haluk Özdalga, **Çağdaş Sosyal Demokrasinin Oluşumu** *(Hil yayınları; İstanbul, Nisan 1984) 221 sayfa, 600 Lira*

Sosyal Demokrasi Üzerine İki Kitap

Sinan Doğan

Geçen sayımızda, sosyal demokrasi üzerine yazılmış kitapların sayısındaki artışa dikkati çekmiş ve bunların en önemlilerinden olan, İsmail Cem'in kitabını tanıtıp eleştirilerimizi de belirtmiştik. İşte aynı konuda iki kitap daha... Bunlardan, Anıl Çeçen'in kitabı, yazarın, sosyal demokrasi üzerine "özgün" düşüncelerini içeriyor. Haluk Özdalga ise, "eğitim ve çalışma amacıyla bir süre" İsveç'te bulunmasından yararlanmış. İsveç'teyken taradığı, İsveç sosyal demokrasisinin kaynaklarını ve gelişimini, bu deneyimi benimseyen bir üslupla aktarıyor. Önce daha kendine özgü fikirler içeren A.Çeçen'in kitabından başlayalım.

Sosyal Demokrasi Nedir?

Sosyal demokrasinin tanımlanmasına İsmail Cem gibi A.Çeçen de önem vermiş. Ancak yazar bu tanımı yapmaya çalışırken, oldukça önemli belirsizliklere düşmüş. Bazı yerlerde -ve daha çok- sosyal demokrasinin ne olduğunu anlatacağı yerde, neye karşı olduğunu anlatmaya yönelmiş ve sosyal demokrasinin, kendi tanımıyla "dogmatik" ya da "bilimsel" sosyalistlerden farkını ortaya koymaya girişmiş. Bazı yerlerde sosyal demokrasiyi doğrudan tanımlamaya gayret etmiş. Ancak burada da toplumdaki genelgeçer bazı yargılara dayanarak oldukça yuvarlak bir tanımlama yapmış. Bu sayfaları okuduktan sonra programlarında "ülkenin kalkınmasından, sosyal adaletten, işçilerin hayat düzeyinin yükselmesinden, demokrasiden" söz eden bütün partilerin -ki sağ partiler de bunun dışında kalamaz- sosyal demokrat olduğuna inanmamak işten değildir. Yazar bazen da öyle geniş tanımlara gitmektedir ki, merkezden en sola kadar bütün güçlerin ve akımların sosyal demokrat sayılmaması mümkün değildir: **"Sınırlarını geniş olarak ele alırsak demokrasiye bağlı olan ve toplumsal ilerleme için ilerici ve devrimci girişimlere yandaş olan her akım sosyal demokrasi sınırları içine girer" (s.18).**

Bu "genişlik" içinde Atatürk de sosyal demokrat sınıflandırmasına girmektedir: **"Türkiye'de ilk ciddi sosyal demokrat düşünceler Atatürk ile beraber gelmiştir denebilir."** (s.229), **"Atatürk, uygulama yöntemleri ve düşünceleri ile ülkemizde sosyal Demokrasiye giden yolu açmıştır. Halkının tüm yönleri ile kalkınmasını isteyen bir ulusçu olarak çağımızın en ileri siyasal rejimi olan sosyal demokrasinin ülkemizdeki öncüsü oluyordu."** (s.211)

Hemen belirtelim ki, Anıl Çeçen'in günümüzde sosyal demokratlar arasında moda olan ve bundan on yıl önce başlatılmış "reddi miras" hareketine karşı çıkması ve kitabının bir yerinde bu eğilimi açıkça eleştirmiş olması (s.212), sosyal demokrasi içinde sağlıklı bir tutumun göstergesi olarak alınabilir. Ancak yazar, bu sefer başka bir yönde aşırıya gitmiş ve Atatürk'ün sosyal demokrat olduğunu iddia etmeye kadar varmıştır. Bir akımın, kemalist ilkeleri benimsediğini ve bu ilkeleri en iyi kendisinin hayata geçireceğini söylemesi anlaşılır bir şeydir. Ama kalkıp, "Cumhuriyetin kurucusu aslında bizim akımın ilk öncüsüdür" demek biraz fazla kaçmaktadır ve hiç de verimli olmayacak tartışmalara kapıyı açmaktadır. Yarın da birileri kalkıp "Atatürk aslında muhafazakârlığın öncüsüydü" ya da "as-

lında Marksistti" gibi tezler ortaya atsalar, bu tartışmanın sağlıklı bir yere varması mümkün olabilecek midir?

Hep Aynı İddialar

Yazarın sosyal demokrat tezlerini tanımlamaya girişirken söyledikleri, bilinen sosyal demokrat iddiaların biraz daha düşük düzeyde tekrarından ibarettir. Bir kaç örnek: **"Sendika ve halk şirketlerinde örgütlenen işçiler artık değerden paylarını almaya başlayınca yoksullaşacaklarına zenginleşmişlerdir. İşçiler toplumun ve kapitalist sistemin bir ögesi olunca ekonomide ve politikada da söz sahibi oldular."** (s.42-43) **"Artan refah ve yükselen gelir düzeyi sayesinde işçiler kendilerini burjuva sınıfından saymaya başlamışlardır"** (s.136) **"Sosyal demokrat düzende ... işçiler fabrika ve işyerlerinin yönetimine katıldıkları gibi kazanca da ortak olurlar"** (s. 137) **"Önemli olan mülkiyetin kimin elinde bulunacağı değil, üretimden elde edilen artık değerin kimin elinde yoğunlaşacağı sorunudur"** (s. 170) **"Kapitalist burjuvazinin giderek daha demokratik bir anlayışa yöneldiği bir gerçektir"** (s. 41) **"Revizyonistler* burjuva sınıfı ile bir veya beraber olmayı, kendi davalarına inandırmak için istemektedirler"** (s.101) **"Revizyonistler, Marks'ın milliyetçiliğe karşı tutumunu eleştirmişlerdir. Onlara göre, demokratik bir devlette işçiler ulusun ve devletin yazgısına seyirci kalamazlar. Şovenimze kapılmamak, ahlak ve adalet ülkülerini ulusal çıkar üzerine çıkarmamak kaydıyla, (helhalde tersi söylenmek isteniyor. Bizim notumuz) saldırganların haksız saldırılarına karşı vatanını ve ulusunu savunmak bütün işçilerin görevidir düşüncesini revizyonistler kesinlikle savunmuşlardır."** (s.101)

Burada bu fikirlerin kapsamlı bir eleştirisine girişecek değiliz. Ancak şu kadarını belirtelim ki, "işçilerin artı-değerden pay aldıkları" türünden artı-değer kavramını başaşağı çeviren bilim dışı iddialar; "işçilerin kendilerini burjuva sınıfından saydıkları" gibi kanıtsız tahminler; "burjuva sınıfını davaya inandırmak için onunla bir ve beraber olmak" gerektiğini savunan, doğrusu biraz safca görüşler kaleme alınırken daha dikkatli ve titiz olunmalıydı.

Sosyal Demokrasi ve Sosyalizm

Anıl Çeçen'in kitabında esas hedef aldığı akım sosyalizmdir. Bu "katı", "dogmatik" "bilimsel iddialı" sosyalizm, Çeçen'e göre "özgürlüğün" de düşmanıdır. Bazı örnekler: **"özgürlükleri kaldırıcı ölçüde aşırı bir sosyalizm"** (s.12) **"özgürlükleri kısıtlayıcı dogmatik sosyalizm..."** (s.13) **"Fabianizm, marksizmin aksine siyasal demokrasinin varlığını savunmakla beraber..."** (s.95) **"Bilimsel sosyalistler,... uzunca bir süre katı bir polis devletinin kurulmasını, kişisel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasını kaçınılmaz olarak görürken..."** (133) **"Devlet... gerekirse halka karşı da kullanılabilir ve halkın özgürlüğünün kısıtlanmasında bir araç yerine konur."** (s. 134) Anıl Çeçen bu yargılardan hareket ederek, kendi "sosyal demokrat" demokrasi anlayışını özetlediği satırlarda, hükümetin bu tür "aşırı" partilerin özgürlüğünü kısıtlayabileceğini de eklemektedir (s.158).

Çeçen, kitabında, bugün gerçekten sosyalizm adına yola çıkıp özgürlükleri boğan ve halkı baskı altında tutan Sovyetler Birliği vb. türü ülkelerin **isminden** hiç söz etmediği için yukardaki satırlarını sosyalizm iddialı bir deneye değilde, doğrudan doğruya belli bir fikir akımının kendisine yönelttiğini düşünebilirz. Durum böyle olunca bu yargılar konusunda bir kaç kelime söylemek gerekiyor elbette: Bir kere Sosyalizmin siyasal demokrasinin gereğini reddettiği iddiası kanıta dayanmamaktadır. Marks'ın ve Marksist düşünürlerin siyasal demokrasinin gerekliliğine defalarca dikkati çektikleri bilinmektedir. Sosyalizme giden yolun da buradan geçtiğini ve yine siyasal özgürlük havası olmadan halkın insiyatif sahibi olamayacağını ve dolayısıyla sosyalizmin de kurulamayacağını belirtmişlerdir. Ancak Marks, kapitalist düzen altında siyasal demokrasinin ilkelerinin kağıt üstünde kaldığına ve bu ilkelerin ancak toplumsal içerikli bir demokrasinin uygulanması koşullarında hayat bulabileceğine işaret etmiştir. Marks'ın, burjuva demokrasisine yönelttiği eleştirilerin içeriğini anlayamayan bazı kaba solcular ise -yazar Anıl Çeçen de sorunu böyle anlamaktadır- Marks'ın siyasal demokrasiye düşman olduğunu sanmışlar ve hatta kendi despotik uygulamalarını Marksizm perdesi ardına gizlemeye kalkışmışlardır.

Ayrıca A.Çeçen'in kitabında sosyalizm ve sosyal demokrasi konularında önemli bilgi hataları da dikkati çekmektedir. Örneğin A.Çeçen bir yerde şöyle demektedir: **"Marks, daha başından itibaren 'küçük burjuvalar' diye nitelen-**

*Burada sözü geçen "revizyonistler" Bernstein ve taraftarlarıdır. Yazar onlardan benimseyerek söz etmektedir.

dirdiği sosyal demokratlara karşı olmuş..."(s.26-27) Oysa Marks'ın döneminde, henüz ne İkinci Enternasyonal kurulmuştu, ne de sosyal demokrat partiler oluşmuştu. Yalnızca Avrupa'nın bazı ülkelerinde (örneğin Fransa'da) radikal küçük burjuva akımlar kendilerini "sosyal demokrat" olarak adlandırıyorlardı. Bu adlandırmayı, kendilerini düzen taraftarı burjuvazinin "demokratlığından" ayırt etmek için kullanıyorlardı. Bu, aynı zamanda küçük burjuvazinin işçi sınıfı ile ittifakını ifade ediyordu. Ancak daha sonra kurulan II. Enternasyonale bağlı partiler bu kökenden gelmiş değildir. II. Enternasyonale bağlı sosyal demokrat partiler doğrudan işçi sınıfı partileri olarak kurulmuşlardır. Bu partilerin kurulmasında en önemli rolü Marks'ın yakın arkadaşı Engels oynamıştır. Bu bakımdan Marks'ın bugünkü sosyal demokrat parti ve akımları yaşadığı dönemde "küçük burjuva" olarak nitelendirmesi maddeten imkansızdı. Marks'ın bunu yapabilmesi için, ölümünden onüç yıl sonra kurulan II. Enternasyonali beklemekle yetinmeyip, sosyal demokrasinin bugünkü içeriğini kazandığı 1914 yılına kadar sabretmesi gerekirdi.

A.Çeçen'in Lenin'le ilgili iddiaları, büsbütün bilgi yetersizliğinin sonucudur. A.Çeçen'e göre, Lenin ve partisi aslında sosyal demokrat olmadığı halde salt kendini halka hoşgösterebilmek ve aldatmak için sosyal demokrat kisvesine bürünmüştür: **"Burjuva oyunu diye suçladıkları sosyal demokrasiyi kendi özel amaçlarına ulaşabilmek için geçici slogan olarak kullanarak içtensizliklerini ortaya koyan Marksist-Leninistlerin aslında gerçek sosyal demokrasiyle hiç bir ilgileri yoktur"** (s.28) **"Lenin ilk kurduğu Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisinin adını daha sonra "Komünist Partiye' çevirerek, gerçek kimliğini koşullar olgunlaşınca ortaya koydu ama içtensizliğini de doğrulamaktan kurtulamadı"** (S.30)

Bu satırları okuyunca, Anıl Çeçen'in sosyal demokrasinin tarihi üzerine ciddi bir araştırma yapmadığını anlıyoruz. II. Enternasyonal'in, başlangıçta bilimsel sosyalizmin kurucularından Engels ve yine bu doktrinin savunucuları tarafından oluşturulduğundan yazarın habersiz olduğunu; başlangıçta II. Enternasyonale bağlı sosyal demokrat partilerin Marksist doktrine bağlı partiler olmaları dolayısıyla Lenin'in (RSDİP'nin Lenin tarafından kurulduğu gibi ufak bilgi yanlışlıklarını bir kenara bırakalım) o günkü sosyal demokrat akım içinde yer alırken maske kullanmaya hiç ihtiyacı olmadığının vb, vb... yazar tarafından bilinmediğini; ve yine yazarın bugünkü sosyal demokrat partilerin XIX. yüzyıldaki sosyal demokrat partilerin aynısı olduğunu zannettiğini düşünmek, gerçekten üzüntü vericidir.

Üzüntü verici bir diğer nokta da, yazarın sosyal demokrasi ile sosyalizm arasına bir sınır çizmeye kalkışırken, zaman zaman kantarın topunu kaçırarak basbayağı, bir anti-komünizme kaymış olmasıdır.

Özdalga'nın kitabı

Hemen belirtelim ki, Haluk Özdalga'nın kitabı Anıl Çeçen'inki gibi bilgi yanlışlıklarıyla dolu değil. Hatta İsveç sosyal demokrasisi hakkında getirdiği bilgilerle yararlanılacak bir kitap da. Ancak kanımızca, kitabın adı yanlış konmuş. Çünkü kitabın içindeki Alman sosyal demokrasisi ile ilgili kırk sayfalık bölümü çıkarttığımız zaman, geriye İsveç sosyal demokrasisinden başka bir şey kalmıyor. Bu bakımdan kitabın adının "İsveç Sosyal Demokrasininin Oluşumu" konması daha gerçeğe yakın olurdu.

Özdalga, Anıl Çeçen'den farklı olarak, daha çok bilgi ve olgu aktarmaya yöneliyor. Kendi fikirlerini bu bilgi ve olguları aktarırken, Sosyal demokratların Marksizme yönelttikleri itirazları sıralarken ifade etmiş oluyor. Bu aktarmalara ve sıralamalara sahip çıkıyor ve tabii kendi taraftar olduğu fikirler, aktarmalarındaki objektifliği de önemli ölçüde etkiliyor.

Burada, kitabın bütününde objektiflikten nasıl bir ayrılma olduğunu kanıtlamamız çok uzun sürer. Ancak belli bazı örnekler verebiliriz. Örneğin Özdalga, sosyal demokratların I. dünya savaşında savaşçı burjuvazilerin peşine takılmalarını son derece masumlaştırarak anlatmaktadır. Emperyalist savaş siyasetine boyun eğme eylemi, Özdalga'nın kaleminde adeta "akıllıca bir taktik" haline dönüşmektedir: **"Bismarck dönemi baskılarını anılarında henüz canlı olarak yaşatan SPD yönetimi, partinin tekrar kapatılmasından, siyasal ve sendikal örgütlenmenin dağıtılmasından endişe ediyordu. Bu nedenle barış döneminin sert muhalefeti iyice yumuşatılmıştı. Partiler arası siyasi çekişmelere ve hükümete karşı her türlü yıpratıcı muhalefete gönüllü olarak son verilmesi anlamına gelen Burgfrieden (sivil mütareke) ana muhalefet durumundaki SPD tarafından da benimsenmişti."**(s.82)

Özdalga'nın kitabında dikkat çeken ve şaşırtıcı olan bir diğer noktada, örneğin Komintern'in anti-demokratik yöndeki bir eylemini, diyelim ki, İsveç Komünist Partisi'nin kuruluşu sırasında Komintern'in "21 Şartını" kabul etmeyen üyelerin ihracını son derece "teşhir edici" bir dille verirken (s.130), sosyal demokrat partilerin, savaşa karşı çıkan üyelerini ve milletvekillerini ihraç edivermelerini ve hatta bu savaş aleyhtarlarının bizzat sosyal-demokrat Başbakanlar ve hükümetler tarafından öldürtülmesini dahi, kılı kıpırdamadan onaylar ve mazur gösterir bir dil kullanmasıdır.

Bizzat Sosyal demokrat liderlerin eliyle gerçekleştirilen kitlesel katliamların ve o güne kadar sosyal demokrat hareketin önde gelen isimleri olarak anılan R. Luxemburg'un ve K.Liebknecht'in öldürülmelerinin büyük bir soğukkanlılıkla; bu işi gerçekleştiren Ebert'lerin, Noske'lerin safından anlatılması ve şu "uğruna neler yapılmayan demokrasi" açısından hiç bir tepkinin gösterilmemesi! Doğrusu söylenecek söz bulmak güç!

Geçmişte "düzen değişikliği" sloganını atmış ve bunu kitlelere yaymış olan sosyal demokrasi akımının tersine olarak, her iki kitap da "düzen savunucusu" tutumu içinde görünmekte ve bugünkü rüzgarın etkisiyle kendi sollarına karşı mücadeleyi temel almaktadırlar.

Sanırız okuyucu, sosyal demokrasi adına çok daha ilerici ve demokrat fikirlerin özlemini duymaktadır.

İSMAİL GÖLDAŞ

İSTANBUL İLKOKUL ÖĞRETMENLERİNİN GREVİ (1920)

ÇIKTI

Türkiye öğretmenlerinin tarihte bilinen "ilk grev"ni ilk kez ayrıntılarıyla inceleyen kitapta:

- Birinci bölümünde, Kurtuluş Savaşında Eğitimin Durumunu ve Öğretmenlerin döneme ilişkin karşı karşıya oldukları zorlukları incelemekte,
- İkinci bölümde ise; Mart 1920 de gündeme gelen İlkokul Öğretmenlerinin grevi sırasında Ülkemizin içinde bulunduğ uzorlukları, İstanbul Hükümeti Eğitim Bakanlığının tavrını tahlil edip grev haberlerini İstanbul gazetelerinden canlı bir şekilde aktarmaktadır.

Dağıtım:
İstanbul : Cemmay, Bil, Deniz
Ankara : Öğretmen Dünyası
Tuna Cad. Tuna Han. 2/402, Yenişehir/Ankara
İzmir : Yurtaş-Dağıtım

BASINDAN SEÇMELER

Saçak'la İlgili İki Yazı

Mayıs ayında Cumhuriyet Gazetesinde Melih Cevdet Anday'ın, Tercüman'da ise Ergun Göze'nin Dergimizdeki yazılara ilişkin makaleleri yer aldı. Bu makalelerden bölümler sunuyoruz.

Çözümlenmemiş Bir Olay

Melih Cevdet Anday

"İstanbul'da basılmakta olan Saçak dergisi, 1984 mayıs sayısında çok önemli bir tartışmayı ele almaktadır: Dinde reform konusudur bu. Özellikle sayın Salih Ural'ın **'1928 Dini Islah Beyannamesi ve Kemalizmin Laiklik anlayışı üzerine tartışma ve değerlendirme'** başlıklı yazısı herkesin ilgisini çekecek nitelikte ve değerdedir. Sayın Tekin Güleçman ise, hocamız Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun 22.1.1984 tarihli Cumhuriyet'te çıkan **'İslam Devrimi mi?'** başlık yazısından kalkarak, konuyu Batı ve İslam ülkeleri açısından incelemektedir. Ben burada yalnızca **'1928 Dini Islah Beyannamesi ve Kemalizmin Laiklik Anlayışı'** konusu üzerinde duracağım" diyerek yazıyla ilgili görüşlerini özetliyor.

18 Mayıs 1984

Solun Seviyesi

Ergun Göze

"İslamiyet'i bilimsel bir kavrayış, İslamiyet'i içten okumakla, yani İslamiyet'in ve İslam düşünürlerinin kendi bakış açılarını okumakla elde edilemez... İslamiyet ancak **'dıştan'** İslamiyet'i aşan ve onu kabul etmeyen bir bakış açısıyla gerçekten öğrenilebilir."

Aziz okuyucularım bu cümle, Garaudy'nin İslam'ı seçiş karşısında salkım saçak bunalan bir Marksist derginin Mayıs 1984 sayısında çıkabilmiştir. Düşünebiliyor musunuz? Bu metodu kavrayabiliyor musunuz? İslamiyet'i gerçekten öğrenebilmek için, Müslümanlar'ın ve İslam'ın görüşünü asla aldırmayacaksınız, ama onun aleyhinde kimler varsa onları, dinleyecek hüküm vereceksiniz."

24 Mayıs 1984

Milliyet

"Hak ve Haysiyet"

Talat Halman

"...Ama, çok daha büyük bir gerçek var ortada: Türkiye, **'İnsan Hakları konferansı'**na göğsüne gere gere gidebilecek durumda olmalıydı.

"Oysa, son haftalarda iyi hazırlanmış bir 'af tasarısı' bile engellendi. Kanlı katiller, cana kıymış teröristler salıverilsin demiyorum, Ama, 'fikir suçu' gibi hiç bir uygar toplumda 'suç' sayılmaması gereken isnatlar yüzünden hapis yatanların serbest bırakılmasını sağlıyacak bir af, görevdir."

Milliyet 4 Hizaran 1984

TÜRK-İŞ TOPLANTISI

Cumhuriyet

4 Haziran

"İşçi haklarının kamuoyunda savunulması amacı ile İzmir'den sonra dün İstanbul'da düzenlenen genişletilmiş taban toplantısı Açıkhava Tiyatrosu'nda yapıldı. Saat 10 civarında Açıkhava Tiyatrosu'nu tamamen doldurmuş bulunan işçilerin başında Türk-İş armalı kâğıttan şapkalar, ellerinde ise Türk-İş ve Türk bayrakları bulunuyordu. Saat 11'e kadar Slogan yarışı ile kendilerini coşturan işçi grupları, yaygın biçimde 'İşçiler birleşin, sömürüye son', 'Grev bizim hakkımız, söke söke alırız', 'YHK'ya son, 'İşçiler birleşsin, yasalar değişsin' sloganlarını söylüyorlar."

"Saat 11'e 5 dakika kala, Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz, 1. Bölge Temsilcisi İsmail Topkar tarafından anons edilerek toplantı yerine geldi. 'Türk-İş'te birleşin' sloganı ve alkışlar arasında kürsüye gelirken, giderek eleştirili sloganlar ağırlık kazanıyordu. İşçi haklarının savunulmasında daha etkin politika isteyen sloganlar arasında 'Türk-İş uyuma', 'Suskun yönetim istemiyoruz', 'Sendikalar nerede, ücret hakkı nerede?' .. gibileri dikkati çekiyordu."

"Yılmaz'ın konuşması boyunca da yönetimi uyaran sloganlar, sık sık konuşması kesilerek sürdürüldü. Çeşitli gruplardan konuşmada konu edileri işçi sorunlarına ilişkin durumu hicveden laflar atılıyordu: 'Holdingler yönetimde, Türk-İş nerede?', 'En büyük işçi, başka büyük yok', 'Millet aç başkanım, millet aç', 'Sendikada özgürlük.' Yöneticilerden beklentileri yansıtan sloganlar yanında, Sendikal haklara, grev hak-

kına ilişkin sloganların tekrarlanması bir saatten fazla süren Yılmaz'ın konuşması boyunca yinelendi."

YENİ FORUM

"Türk-İş'in açıkhava toplantısı"

Yeni Forum dergisi 115. sayısında "Türk-İş'in açıkhava toplantısı" adlı imzasız bir yazıda, toplantıda işçilerin taleplerine karşı yetkilileri göreve çağrıyor. Yazıda şöyle deniliyor. "İşçi haklarını ülkenin içinde bulunduğu koşulları dikkate alarak vatanseverlik içinde savunma yolundan bir an bile geri durmayan bu işçi liderinin sözlerine, sağdan soldan slogan atışlarıyla gölgelemeye kalkanların bulunduğu da bu toplantıda dikkati çekti. Türk-İş'i şiddet yoluna, hükümetle sürtüşmeye itecek bir şekilde durmadan tahrik eden çevrelerin bu toplantıda da seslerini duyurmaya çalıştıklarını hissedenler az değildi."

AYDINLAR BİLDİRİSİ

YENİ FORUM

"Başbakanın Tepkisi Gerekli Ölçüde Şiddetli Olmadı"

Yeni Forum dergisi 115. sayısında aydınlar bildirisi konusunda şunları söylüyor. "Aydınlar bildirisi diye bilinen, aslında Türk komünistlerinin ortak cephe taktiklerini uygulama denemelerinden biri olan girişimin yankıları devam ediyor. Geçen sayımızda da belirttiğimiz gibi, ülkedeki kafa kargaşalığı, duyarsızlık ve bilinçsizlik tabakasını yırtarak, bu girişimin gerçek niteliğini halka anlatan Devlet Başkanımızın sesi, (28) Mayıs günü Manisa'da duyulmasaydı, komünistlerin bu oyununa bilerek veya bilmeyerek katılmaya kalkacak daha pek çok kimse bulunabilirdi... Bu bildiri yayınlandığı zaman, Başbakanın ve sorumlu bazı kişilerin tepkileri gerekli ölçüde şiddetli ve kapsamlı olmadı."

nokta

"Aydınlar Başarılı Bir Sınav Vermedi Son Üç Yılda"

Nokta dergisi 14. sayısında aydınlar bildirisi üzerine Aziz Nesin'le görüştü. Bir soru üzerine Aziz Nesin "Çünkü amacımız Türk aydınlarının ik üç yıldır ortaklaşa duydukları, düşündükleri soruları dile getirmekti. Bu aydınların Türk halkına borcu... Aydının Türk halkına borcu, aydın olmayan herhangi bir insanın borcundan çok fazla. Bu borcu bir nebze olsun ödemek istiyoruz. Biz Türk aydınlan başka ülkeler aydınlarından çok farklıyız. Bizim halkımıza borcumuz çok daha fazla " dedi. Aziz Nesin aydınların neden halka bir borcu olduğun ise şu sözleriyle açıkladı. "Bence aydınlar başarılı bir sınav vermedi son üç yılda. Ondan önceki dönemde de başarılı sınav vermedi. Eğer biz aydınlar iyi sınav vermiş olsaydık, bu kadar terör, bu kadar anarşi olmazdı"

YeniGündem

"Yaşasın Piyasa!"

Yeni Gündem dergisinin 3. sayısında, yayın kurulu üyesi Seyfettin Gürsel "Yaşasın Piyasa!" başlıklı yazısında kapitalist piyasa ekonomisini savunmaktadır. Seyfettin Gürsel yazısında "Türkiye'de solun-sadece sol mu?-" "Piyasa olgusuna ve kavramına karşı kalıtımsal bir allerjisi var. Hep kuşkuyla bakılmıştır piyasaya" demekte ve şöyle devam etmektedir "ANAP hükümetinin liberal olduğu için değil, liberal olmadığı için eleştirilmeyi hak ettiğini düşünüyorum. Bugüne kadar yapılan uygulamalara bakıldığında piyasa ekonomisine doğru bir gidişin varlığından söz etmek çok zordur."

Cumhuriyet

"Bu ne sevgi ah!"

Oktay Akbal

"En sevdiğiniz kişiler"

"Politikacılara böyle bir soru soruldu mu, yanıtı hazırdır: Atatürk.

"Elbette Atatürk diyecekler. Türk ulusunun kurtarıcısı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, çağdaş Türk insanını yaratmak isteyen insan "en çok sevilen tarihi kişi olmaz mı?

"Sayın Vural Arıkan'a da bu soruyu sormuşlar O da "Atatürk" demiş. Ama ardından bir "tarih kişisi" daha eklemiş: Abdülhamit!... "Atatürk ve Abdülhamit" yan yana.! Bunu da görecekmişiz demek! Turing Kulüp Çadır Köşkü'nün duvarlarına Abdülhamitle Mithat Paşa'nın resimlerini karşılıklı asmıştı. Bir yetkilide 'onları barıştırdık' gibi bir söz söylemişti; hatta bir dergide bu görüşünü savunup karşı çıkanlarıda suçlamıştı. Alışkanlık haline geliyor tarih kişilerini barıştırmak! Abdülhamit'le Mithat Paşa, ardından da Atatürk'le Abdülhamit! Bu gidişle Atatürk'le Vahdettin'i ya da Damat Ferit'i de 'barıştırır', yan yana resimlerini asarlar!"

2.Haziran.1984

YeniGündem

"Allah'ın birliğini kalkış noktası kabul etmeyen hiç bir kültüre hayatımızda yer veremeyiz."

Bu satırları bir islam dergisinden almadık. Yeni Gündem dergisinin 3. sayısında Ali Bulaç laisizme karşı bayrak açan gerici yazarlarla yarış edercesine şu fikirleri savunmaktadır.

"Ve biz Orta Doğu ulusları ve dünyanın bütün Müslüman halkları, tanrı-merkezli bir dünya görüşünün kapsayıcı rahmeti içinde Allah'ın birliğini kalkış noktası kabul etmeyen hiçbir kültüre hayatımızda yer veremeyiz."

Fransız Devrimi ve Kemalist Devrim, Robespierre ve Yusuf Akçura

"Devrim Hükümeti"nin İlkeleri

"Devrim hükümetinin teorisi, bu hükümetin bağrından doğduğu Devrim kadar yenidir.... Anayasal hükümetin amacı, Cumhuriyetin korunmasıdır; devrim hükümetinin amacıysa, bu Cumhuriyetin kurulması. Devrim, özgürlük tarafından, düşmanlarına karşı verilen savaştır - Anayasa ise, muzaffer ve barışa kavuşmuş özgürlüğün rejimi. Devrim hükümeti, olağanüstü bir faaliyet göstermek zorundadır, çünkü savaş veriyor. O, hiçbir değişmez yasaya tâbî değildir, çünkü bir fırtınanın her an değişebilen koşulları altında hüküm sürüyor. Bu hükümet, habire kılıktan kılığa giren tehlikeye karşı koyabilmek için, aralıksız olarak yeni enerji kaynaklarını harekete geçirmeye mecburdur.

"Anayasal hükümetin esas meselesi kişi özgürlüğüdür; devrim hükümetinin esas meselesiyse, kamu özgürlüğü. Anayasal rejim altında, bireyleri kamu gücünün kötüye kullanılmasına karşı korumak yeterlidir. Devrim hükümeti altında ise, bizzat kamu gücü, kendisini, ona saldıran bütün hiziplere karşı savunmaya çalışıyor. Devrim hükümeti, bütün iyi vatandaşları ulus adına korumakla yükümlüdür; düşmanlarına ise, ölümden başka borcu yok....

"Olağan hükümetlere kıyasla devrim hükümetinin seyrinin daha hızlı ve hareketlerinin daha serbest olması, onu daha az âdil ve daha az meşru mu kılar? Hayır, çünkü o yasaların en kutsalına, kamu refahına ve zorunluluğun demirden yasasına dayanıyor. Onun da kendi kuralları vardır, hepsi adaletten ve kamu düzeninden türetilmiş. Bu hükümetin anarşi ve düzensizlikle hiçbir ortak yanı olamaz; tersine, onun amacı, yasaların hâkimiyetini gerçekleştirmek için anarşinin ve düzensizliğin yokedilmesini gerekli kılar. Mutlakiyetle de hiçbir ortak yanı olamaz, çünkü ilhamını kişisel ihtiraslardan değil,kamusal çıkarlardan alır."

Maximilian Robespierre

Kamu Selameti Komitesi
önünde, 25 Aralık 1793
tarihli konuşma

"Demokrasi ve Liberalizm"

"Asrî bir devletin esas niteliği halk hâkimiyeti (demokrasi)'dir. Hürriyetçilik (liberalizm) değildir: Asrî devlette hâkim olan halk, daha doğrusu halkın çoğunluğu, kendi çıkarlarını, dar zümrelerin hürriyetine feda etmez. Asrî devletlerin oluşmasında demokrasi ve liberalizm prensipleri çarpışmış ve çoğunlukla demokrasiye karşı gerici bir mahiyet alan liberalizm yenilmiştir....

"Hiçbir inkılâp, ilân edilen bir takım ilke ve kuralların sihirli tesiriyle meydana gelivermiş değildir. İlke ve kurallar, gerçekleştirilebilecek amaçları gösterir ve bir dereceye kadar fikirlerin yayılmasına yarar. Amaca erişilmeden önceki, o amacı ifade eden ilke ve kurallar inkılâp hareketinin yapıcısı olamaz.

"Efendiler, medeniyet değiştirmek, yeni bir devlet kurmak gibi büyük devrimler, her kavmin hayatında, en buhranlı zamanlardır. Böyle buhranlı zamanlarda,amaç ve emel olan ilke ve kurallar hareketin yapıcısı sanılırsa, sonuç başarısızlıktır. Meşrutiyet idaresinin, millî egemenliğin, cumhuriyet idaresinin tarih sahasına çıkışları, hiçbir toplumsal bünyede, bütün toplum fertlerinin her türlü hürriyetlerden eşit olarak ve tamamen faydalanabilmeleri sayesinde meydana gelmiş değildir; bilâkis, bu idarelerin azim ve şiddetle tesisi sayesindedir ki, toplum fertlerinin hürriyetleri kısmen temin edilebilmiştir....

"Efendiler, bir tarihî hakikati asla hatırdan çıkarmayınız: İnkılâp devirlerinde hürriyet, inkılâpçılardan çok gericilere hizmet etmiştir; zira, yayılmış, kökleşmiş fikirlerin ve menfaatlerin savunulması hürriyeti demektir. Her inkılâp, bir veya birkaç sınıfın tam egemenliği ile muvaffak olabilmiştir. Zira yeni fikir ve menfaatler, kuvvet ile güvence altına alınabilir."

Yusuf Akçura

"Asrî Türk Devleti ve
Münevverlere Düşen Vazife"

BİRİNCİ CİLT FİHRİSTİ

1. SAYI

Okurlarla 2

Aydınlar ve Halk 3

Halil Berktay
1980'lerin Ortalarında Türkiye'nin Fikir Hayatı Üzerine düşünceler 7

Feyza Zilelİ
Neden Bağımsız Bir Kadın Hareketi 12

Hatice Yüksel
Belçika'da Kadın Hareketleri 15

Salih Ural
"Tarih-i Kadim" ve Fikret'te İnkılapçılığın Temelleri 18

"Eski Çağlar Tarihi" 35

Hürriyet Şairi Namık Kemal 37

M.Özdemir
Attila İlhan ve Batılılaşma Sorunu 39

Devletçilik-Kapitalizm ve Sanayileşme (A.S. Akat'ın Alternatif Kitabı Üzerine) 46

Turan Güneş'te Bürokrasi Tahlilleri 53

Mutlaka Okunması Gereken Bir Kitap: 1640 İngiliz Devrimi 61

"Gelişme Stratejileri" Kitabı Üzerine 63

2. SAYI

Semin Uğuralp
Erich Fromm ve Fromm'culuk 3

Feyza Zilelİ
Feminizme Eleştiri 12

• **Yakın Tarih Tartışması**

Salih Ural
Osmanlı'nın Ölümü 18

Vedat Günyol'la Tercüme Bürosu Üzerine Söyleşi 27

Mustafa Kara
"İnkılap" ve Devrim 29

Halil Berktay
"Hayali Cihan Değer"...mi? 31

Abdullah Yıldız
Esen Rüzgâr 35

• **Doğu Avrupa Sorunları**

Michael S. Voslensky
"Nomenklatura" 38

Arnoşt Kolman
"Yolunu Kaybeden Kuşak" 43

Jiri Pelikan
"SSCB'ye Bulaşan Muhalefet Mikrobu" 45

Fransız Sosyalistlerine Göre Devlet Kapitalizmi 50

Bettelheim'de Toplumsal Mülkiyet
Ve Devlet Mülkiyeti 52

• **Kitap İncelemeleri**

Kürşat Bumin'in İlerlemeye Karşı Tutumu 54

BİRİNCİ CİLT FİHRİSTİ

1. SAYI

Okurlarla 2

Aydınlar ve Halk 3

Halil Berktay
1980'lerin Ortalarında Türkiye'nin Fikir Hayatı Üzerine düşünceler 7

Feyza Zileli
Neden Bağımsız Bir Kadın Hareketi 12

Hatice Yüksel
Belçika'da Kadın Hareketleri 15

Salih Ural
"Tarih-i Kadim" ve Fikret'te İnkılapçılığın Temelleri 18

"Eski Çağlar Tarihi" 35

Hürriyet Şairi Namık Kemal 37

M.Özdemir
Attila İlhan ve Batılılaşma Sorunu 39

Devletçilik-Kapitalizm ve Sanayileşme (A.S. Akat'ın Alternatif Kitabı Üzerine) 46

Turan Güneş'te Bürokrasi Tahlilleri 53

Mutlaka Okunması Gereken Bir Kitap: 1640 İngiliz Devrimi 61

"Gelişme Stratejileri" Kitabı Üzerine 63

2. SAYI

Semin Uğuralp
Erich Fromm ve Fromm'culuk 3

Feyza Zileli
Feminizme Eleştiri 12

• **Yakın Tarih Tartışması**

Salih Ural
Osmanlı'nın Ölümü 18

Vedat Günyol'la Tercüme Bürosu Üzerine Söyleşi 27

Mustafa Kara
"İnkılap" ve Devrim 29

Halil Berktay
"Hayali Cihan Değer"...mi? 31

Abdullah Yıldız
Esen Rüzgâr 35

• **Doğu Avrupa Sorunları**

Michael S. Voslensky
"Nomenklatura" 38

Arnoşt Kolman
"Yolunu Kaybeden Kuşak" 43

Jiri Pelikan
"SSCB'ye Bulaşan Muhalefet Mikrobu" 45

Fransız Sosyalistlerine Göre Devlet Kapitalizmi 50

Bettelheim'de Toplumsal Mülkiyet
Ve Devlet Mülkiyeti 52

• **Kitap İncelemeleri**

Kürşat Bumin'in İlerlemeye Karşı Tutumu 54

Derviş Polatay
Kabileden Feodalizmenin Sorunları 58
• **Okuyucu Mektupları**

3. SAYI

Tarih, Devrim, "Sivil Toplumculuk" 3
Fatmagül Berktay
Bir Başka Demokrasi 13
Salih Ural
Murat Belge'nin Geçmiş Arayışı 16
Sina Akşin
Sakarya ve Dumlupınar Meydan Muharebeleri Üzerine Bir İnceleme 34
•**Tartışma**
Attilâ İlhan
Hal ve Gidiş Sıfır! 39
M.Şehmus Güzel
Kadın Sorununun Neresindeyiz? 41
Neyyir Kalaycıoğlu
Kadın Haklarının Kazanılması 45
Halil Berktay
Kabileden Feodalizme Eleştirileri Hakkında 47

4. SAYI

DİN VE TOPLUM YAZILARI
Garaudy, Materyalizm, İdealizm 3
Ahmet Kerman
Bir Tıkanmanın Öyküsü -Garaudy'nin Kırk Yıllık Fikri Serüveni- 6
Tekin Gülaçman
"İslamiyette Reform"mu? 10
Salih Ural
1928 "Dini İslah Beyannamesi" ve Kemalizmin Laiklik Anlayışı Üzerine
Tartışma-Değerlendirme 17
Mehmet Gündüz
Perry Anderson ve Batılı Aydın 30
KADIN SORUNLARI...
Viki Ovadya
Mutlu Ev Kadını 46
Ayşe Demiröz
Merdiveni Tutmak Zorunda Olmak 51
Nurperi Sancak
İçimdeki "Ben" 53
Sevim Güngören
Vakit Geç Değil 56
TARTIŞMA
M.Özdemir
Attila İlhan, Çelişmenin Hangi Yanında 59
Berdan Aktunç
Tarihimizdeki Saflaşmalar Üzerine 61
Halil Turhanlı
Mistik Bir İlerleme Anlayışı Üzerine 63
Mektuplar 64

5. SAYI

Mektuplar 2

YAKIN TARİH TARTIŞMASI

Halil Berktay
"Jakoben" Akçura ve Onun Milli Demokratik Devrim Programı 5

Yusuf Akçura
Asri Türk Devleti ve Münevverlere Düşen Vazife 12

Orhan Can
Cumhuriyet Tanzimatın Devamı mıdır? 20

M.Şehmus Güzel
Hoş Geldin Kaymakam Hanım 36

Sendikal Sorunlar 40

KİTAP İNCELEMELERİ

İsmail Cem'in Sosyal Demokrasisi 47

Dostoyevski'den Üç Aydın Tipi 52

Bir Aydınlar Labirenti 61

6. SAYI

Buhran Karşısında
Ekonomik Politika Alternatifleri 5

Reşat Erdem
"Küçük Ağa" Neyin Romanıdır? 15

Halim Giritli
Dede Efendi ile Beethoven 24

Muzaffer Atalay
Yugoslav Özyönetim Deneyi
Konusunda Bir Denetleme 29

Osman Abbasoğlu
Esas Sorun Siyasal Kalıtımdır 48

Timur İnceel
Piyasa Ekonomisi Çıkış Olabilir mi? 50

Sinan Doğan
Sosyal Demokrasi Üzerine
İki Kitap 55

Basından Seçmeler 59

Varlık

Üretkenliğin Önünü Açan
Dinamik Dergi

Genel Yayın Danışmanı: Kemal Özer

Temmuz sayısında:
Erdoğan Alkan'ın hazırladığı
Ölümünün 200. yılında, materyalizmin kurucularından Diderot'yu
gündeme getiren özel bölüm

YAŞAYAN DİDEROT

Kendi ülkesi yazarlarının kaleminden yaşamı ve yapıtları
romancı, denemeci, filozof, siyaset adamı, kuramcı, eleştirmen kimliği
aşk mektupları
yazmak hırsı
özdeyişleri

Söyleşi: Tarık Buğra ve Yücel Çakmaklı'nın da katılımıyla Küçük Ağa üzerine tartışma

Sinema: Bir tartışmanın düşündürdükleri (Veysel Atayman)
1983-84 sezonunda Türk sineması (Hüseyin Kuzu)
Şiirleriyle: A. Kadir, Ali Yüce, Octavio Paz, Ahmet Telli, Yorgo Seferis,
Tuğrul Tanyol, İ. Mert Başat, Levent Sunal.
Öyküleriyle: Necati Güngör, Erendiz Atasü,
Yazı ve söyleşileriyle: Cengiz Gündoğdu, Aydın Hatipoğlu, Mustafa Balel,
Mustafa Sercan, Alpay Kabacalı, Özdemir İnce, Uğur Ünel,
Erdoğan Alkan, Tarık Dursun K, Tarık Buğra, Yücel Çakmaklı, Oğuz Makal, Erhan
Gökgücü, İsmail Canbazov, Ergin Koparan, Salih Vida, Muzaffer Uyguner, Faruk Şüyün.
Çizgileriyle: Tan Oral, Seydali, Ertuğrul Ateş.

KAYNAK YAYINLARI

ROSA LUXEMBURG

SEVGİLİYE MEKTUPLAR

"Dyodya! Hiç bitmeyecekmi bütün bunlar? Sabrım tükenmeye başladı; işlerden değil, senin yüzünden! Neden buraya gelmedin ki! O tatlı dudaklarından bir öpebilseydim, bütün bu işler vız gelirdi bana. Bebeğim, bugün Warski'lerde, bildiriyi tartışırken, tam orta yerinde, öyle bir ezildi ki ruhum, seni öylesine özledim ki az kılsın çığlıkçığlığa bağıracaktım. Korkarım o dostumuz şeytan - hani o Cenevre'deki, Bern'deki bu gecelerden birinde yine kanıma girecek ve beni doğruca Doğu Garına, Dyodyo'ya, benim Dyodyo'ma Çuçya'ma benim biricik dünyama, beni kendi hayatıma geri gönderiverecek!"

JIRI PELIKAN

DOĞU AVRUPADA SOSYALİST MUHALEFET

"...İşgal altındaki Çekoslovakya'dan yeni yeni sesler kendilerini duyurmaya başlamıştır. Bunlar, yalnızca 'realite'yi içlerine sindiremeyen ilerici aydınların ve 'Prag Baharı'nın yandaşlarının değil, Doğu Avrupa tarihinde ilk kez demeçleri, broşürleri, gazeteleri, bildirileri, programları ve çeşitli eylemleriyle öne fırlayan bir **sosyalist muhalefetin** sesidir. Bu sesleri siyasi yargılamalarla ve baskı yöntemleriyle bastırmaya amaçlayan işgal rejiminin tüm çabalarına karşın, bu kimseler hapishane parmaklıklarının ardından kendilerini duyurmaya devam ediyorlar, seslerini bütün dünyaya yaymanın yolunu buluyorlar. Bütün bu olgular Batı kamuoyunun dikkatini Doğu Avrupa'daki siyasi muhalefet konusuna çekmiştir."

NİMET ARZIK

TEK AT, TEK MIZRAK ANILAR-2

Mevlûdunu okutamadım;
Şeyhülislâm deden,
Kazasker pederin,
İçerlemişlerdir bana.
Ama, Anlat onlara ki
Param yoktu.
Sonra, sandım ki... sandık ki,
Gümbür gümbür okunacak
En yanık hafız sesleriyle
İnletip bütün kubbeleri,
Hesaplamamıştık, hafızai beşerin
Neyle mâlûl olduğunu.
Nisyanla malûlmuş meğerse...
Hafızai beşer bu, Olur a!..

Bu dizeler, o zaman yayınladığım ufacık bir kitaptan: Ölü Şerif Arzık'tan Mektuplar... Soruşturma açmak istediler. Vazgeçtiler. Menderes engelledi. Antipatik olmamak için. Son cümle, hafızai beşer üzre, çok kullandığı bir cümleydi nereden çatallamışsa. Her söyleyişinde, herkes ayılır bayılırdı, nedense. Menderes, karşımda oturuyordu ve ben, içimde yıllarca birikmiş olanı döktüm, döktüm, döktüm. Benim belleğimi, hiçbir "nisyan" (unutmak), sakatlamamıştı, şükür!.

MIKLOS HARASZTI

MACARİSTAN'DA İŞÇİ OLMAK

Miklos Haraszti Budapeşte'de bir traktör fabrikasında çalışarak, kendi ülkesindeki sistemi, tüm önyargılardan ve tereddütlerden uzak bir biçimde ilk elden araştırdı: Bu sistemin özü neydi, demokrasi nerede düğümleniyordu, tüm bunların işçi sınıfı üzerindeki etkisi nasıldı? "Sosyolojik çözümleme ve değerlendirme yeteneğine sahip birinin, aşağıya inip, frezelerin ve tornaların arasından çıkardığı bir kitap bu"

KAYNAK YAYINLARI

İstanbul : Nuruosmaniye Cad. 3/2 Cağaloğlu-İST. Tel. 520 66 27
Ankara : Konur Sok. 14/24 Kızılay-ANK. Tel. 254401
Yazışma ve Sipariş : P.K. 239 Kızılay-ANK.
Dağıtım : **İstanbul** : Say, Deniz, Bilgi, Barış, Özgür
Ankara : Adaş **İzmir** : Datic, Altay